

Přednášky České společnosti novořeckých studií
Διαλέξεις της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών

NEOGRAECA BOHEMICA

Brno 2012

(12)

Obsah

Sborník vznikl a byl vydán díky finanční podpoře Akademie věd ČR
(projekt *Cyklus přednášek o novořecké kultuře a historii*).

MARIA OIKONOMOU George Tabori: Ich versteh' nix deutsch. Ein Manuskript. Edition München, Bibliothek der Provinz, 2003	5
RŮŽENA DOSTÁLOVÁ Egypt a Alexandrie v novořecké literatuře	15
VLADIMÍRA ZÍTKOVÁ Petros Markaris a současný řecký detektivní román	31
ΝΙΚΟΛΑΟΣ LYKIARDOPOULOS Η κληρονομιά του Γλωσσικού Ζητήματος – Γλωσσικές πολεμικές στη σύγχρονη Ελλάδα	41
VĚRA KLONTZA-JAKLOVÁ Problém datování výbuchu santorinského vulkánu v době bronzové.	57

UDÁLOSTI

AIKATERINI FRANC-SGOURDAIOU 20 χρόνια από την ίδρυση του Τμήματος Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσαρχ στο Μπρνο	69
KOSTAS TSIVOS 50 χρόνια από το θάνατο του Δημήτρη Παπά, ιδρυτή της Έδρας Νέων Ελληνικών στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου της Πράγας	71
MARKÉTA KULHÁNKOVÁ Konference Neograeca Medii Aevi VII. Iraklio, Kréta, 1.–4. 11. 2012.	77
PAVLÍNA ŠÍPOVÁ Zemřel řecký dramatik a spisovatel Pavlos Matesis	78

NOVÉ KNIHY

KOSTAS TSIVOS Βίβλιαν Αβρααμίδου-Πλούμπη. Προσωπεία περικείμενοι, Αθήνα: Εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 2012	79
KATEŘINA BOČKOVÁ LOUDOVÁ David Holton, Peter Mackridge & Irene Philippaki-Warburton. Revised by Vassilios Spyropoulos. Greek: A Comprehensive Grammar. 2nd edition, London – New York: Routledge, 2012	80

Na obálce kresba majáku na ostrově Faru (1909)
od německého archeologa prof. Hermanna Thiersche

**George Tabori: *Ich versteh' nix deutsch. Ein Manuskript.*
Edition München, Bibliothek der Provinz, 2003**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Η ζωή του θεατρικού συγγραφέα, σκηνοθέτη, σεναριογράφου, πεζογράφου και μεταφραστή George Tabori (1914–2007) θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επιτομή της ιστορίας του 20ού αιώνα. Γεννημένος στη Βουδαπέστη το 1914 ως György Tábory από οικογένεια Εβραίων διανοούμενων, αναγκάστηκε, κατά τη δεκαετία του 1930, να εγκαταλείψει την Ουγγαρία και να καταφύγει αρχικά στη Γερμανία και κατόπι στο Λονδίνο, όπου θα λάβει τη βρετανική υπηκοότητα και θα υπηρετήσει, μάλιστα, τον Βρετανικό Στρατό. Μετά τη λήξη του πολέμου, πρόκειται να εγκατασταθεί στην Αμερική για μια εικοσαετία περίπου, θα έρθει σε επαφή με άλλους επώνυμους εξόριστους, κυρίως με τον Bertolt Brecht, κείμενα του οποίου άλλωστε θα μεταφράσει στα αγγλικά, θα συνεργαστεί με τον Alfred Hitchcock, θα γράψει φτηνά διαφημιστικά και, τελικώς, θα επιστρέψει σε εκείνη τη χώρα από την «οποία προήλθε ο φόβος», τη Γερμανία. Εκεί θα αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στη θεατρική περιπέτεια και θα γίνει διάσημος, μιλώντας στο έργο του για την πρόσφατη ιστορική εμπειρία, για τα κρεματόρια και τα θύματα του Ολοκαυτώματος, για τη μαρτυρία, τη μνήμη και τη φαντασία, παραμένοντας όμως ο ίδιος απαλλαγμένος από πάθη εθνικής φύσεως και αρνούμενος την προσχώρηση σε σχολές σκέψης.

Ich versteh' nix deutsch, το πρώτο κείμενο του Tabori στα γερμανικά, δημοσιεύτηκε το 2003 στον εκδοτικό οίκο Bibliothek der Provinz. Πρόκειται για μια φωτοτυπική έκδοση του χειρόγραφου με ιδιόχειρες σημειώσεις στο περιθώριο και πλήθος γραμματικών και συντακτικών σφαλμάτων, καθώς οι γνώσεις γερμανικών του συγγραφέα είναι ελλειμματικές. Στο κείμενο, ειδικότερα, παρουσιάζεται η ιστορία ενός μεταφραστή, του Αιμίλιου Λοπέζ-Λάϊμποβιτς, ο οποίος πασχίζει να μεταφράσει το σονέτο 130 του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, το γνωστό εκείνο ποίημα που στρέφεται ενάντια στις συμβάσεις του ερωτικού εγκωμίου: όχι μόνο δεν εξυμνεί την ομορφιά της αγαπημένης, όχι μόνο δεν την ιδανικεύει, αντιθέτως, τη γειώνει στην πραγματικότητα και τη δείχνει έτσι όπως είναι – μάλλον άσχημη, αλλά παρόλα αυτά επιθυμητή. Προσπαθώντας να διατηρήσει στο ακέραιο την έμμετρη μορφή του σονέτου, λοιπόν, ο μεταφραστής αντιμετωπίζει δυσκολίες, σχεδόν ανυπερβλήτες, τελικά ολοκληρώνει την εργασία του και την απαγγέλει στην οικιακή βοήθό Εσμεράλδα, η οποία, πιστεύοντας ενδεχομένως ότι το κείμενο απευθύνεται σε εκείνη, αυτοκτονεί. Ακόμη πιο έντονοι όμως είναι οι αντιδράσεις της μουσικής αστυνομίας και του Ανώτατου Δικαστηρίου που λογοκρίνουν τη μετάφραση και καταδικάζουν τον Λάϊμποβιτς σε θάνατο. Έπεται η ανάληψή του στους ουρανούς, όπου ο μεταφραστής, εν μέσω αγγέλων που άδουν, συναντά τον ποιητή του σονέτου. Γεμάτος υπερηφάνεια και με τρεμάμενη φωνή, του παρουσιάζει μια στροφή της μετάφρασής του, αλλά ο Σαίξπηρ, αν και ευγνώμων αποδέκτης του μικρού αυτού αποσπάσματος, απαντά σε ένα μείγμα αγγλογερμανικών: «Sorry, old boy, ich versteh' nix deutsch».

Έτσι τελειώνει το κείμενο του Tabori, το οποίο είναι εξόχως διδακτικό, καθώς φαίνεται να απηχεί τόπους της ιστορίας και της θεωρίας της μετάφρασης. Για παράδειγμα, η καταδίκη και ο θάνατος του Λάϊμποβιτς ανακαλεί τον θάνατο του Étienne Dolet, λόγιου, τυπογράφου και συγγραφέα της σύντομης πραγματείας *La manière de bien traduire d'une langue en aultre* (1540), η οποία επιχειρούσε να ορίσει τις αρχές που όφειλαν να διέπουν μια καλή μετάφραση (π.χ. μη υποδούλωση στο πρωτότυπο, αρμονία ύφους κοκ.). Ωστόσο, οι αρχές αυτές δεν προστάτευσαν τον ίδιο τον Dolet από την κατηγορία του άθεου και αιρετικού, ούτε απέτρεψαν εντέλει την καταδίκη του στην πυρά, όταν η Θεολογική Σχολή της Σορβόνης ανακάλυψε στη μετάφρασή του, στον *Αξίολο* του Πλάτωνα εν προκειμένω, ένα αμφιλεγόμενο σημείο: μια πρόταση του Σωκράτη («que tu ne seras plus rien de tout»), η οποία υπαινισσόταν, σύμφωνα με την ερμηνεία των κατηγορών, την απόλυτη ανυπαρξία μετά θάνατον.

Αλλά και η συνάντηση μεταφραστή και συγγραφέα στους ουρανούς ή «μεταφράσματος» και «κειμένου-πηγής», όπως συνηθίζουμε να λέμε με τους όρους της μεταφρασεολογίας, φαίνεται να αποτελεί διακειμενικό απόηχο του μύθου της Βαβέλ. Αφού η αδαμική γλώσσα, η «Ur-Sprache», αυτή που ονόμαζε τα πράγματα καθαυτά και δε γνώριζε ακόμη την αυθαιρεσία των σημείων, κατακερματίστηκε και οι γλώσσες διαφοροποιήθηκαν, ο άνθρωπος βρίσκεται διαρκώς αντιμέτωπος με την αποτυχία της διαπολιτιστικής επικοινωνίας (ακριβώς αυτή την αποτυχία προσπαθεί να άρει η μετάφραση). Επιπλέον, το κείμενο του Tabori θα μπορούσε να συσχετιστεί με θέματα μετάφρασης λιγότερο ίσως φανερά. Το σονέτο, ας πούμε, είναι δυνατό να θεωρηθεί ως μια σταθερή φόρμα δεκατεσσάρων στίχων, η οποία μεταφράζεται ξανά και ξανά σε ένα άλλο περιεχόμενο. Υπό αυτή την οπτική, λοιπόν, το έργο συνομιλεί εμφανώς με τόπους της μεταφραστικής θεωρίας και επανέρχεται στην προβληματική της σε τέτοιο βαθμό, ώστε να γίνεται ένα μετακείμενο. Με άλλα λόγια, στοχάζεται πάνω στην «αθλιότητα και το μεγαλείο» της μετάφρασης, στα όριά της, στη μεταφραστική δραστηριότητα, στη λογοκρισία ή, ακόμη, στην ιδέα της (α)μεταφρασιμότητας.

Εγκώ δεν καταλαβαίνει γερμανικά*

Στις μέρες μας είναι αρκετά περίπλοκο
να πας στον ουρανό και ειδικά
για ορισμένους ξένους· αλλά ακόμη κι αν κάποιος
απ' αυτούς το καταφέρει δεν υπάρχει
εγγύηση ότι αυτό θα συμβεί
χωρίς ανεπιθύμητες εκπλήξεις.
Για παράδειγμα:

* Το παρόν κείμενο συζητήθηκε στο σεμινάριο μετάφρασης της κ. Nicole Votavová Sumelidisová. Ευχαριστώ θερμά αυτήν και τους φοιτητές της για τις ωραίες παρατηρήσεις.

Ο Αιμίλιος Λοπέζ-Λάϊμποβιτς
(το πραγματικό όνομα αλλάχτηκε για
θρησκευτικούς λόγους)
ο ακούραστος μεταφραστής
κάθεται στο γραφείο του
και μεταφράζει
διορθώνει
μεταγράφει
απογοητεύεται
υποφέρει
τσαλακώνει τα χαρτιά του
παίρνει ένα ολόλευκο χαρτί
ξαναρχίζει
ξεφυσάει
σ σ σ
φτύνει
χαζοκοιτάει
κλείνει τα κατακόκκινα μάτια του
τον πιάνει το παράπονο
νιώθει ανακούφιση
δαγκώνει την άκρη της γραφίδας του
περιμένει τον Γκοντό
τον βρίζει
ζητά συγγνώμη
κράζει
ξύνεται
βγάζει αναστεναγμούς
δείχνει τα δόντια του
γελάει σαν ύαινα
και, επιτέλους,
στις εννέα και δέκα
το ολοκληρώνει
τελειώνει
έτοιμη
η μετάφραση
ή όπως
θα έλεγε και ο ίδιος
με το άθλιο χιούμορ του
το έχω εκπεφράσει
τον ή το σονέτο 130.

Στο μεταξύ
η Εσμεράλδα Βούρστ
(το πραγματικό όνομα αλλάχτηκε
για θρησκευτικούς λόγους)
ευαίσθητο και καλοθρεμμένο άτομο
καθαρίζει
σκυμμένη
με ένα θαμπό κουβά
σέρνεται στα τρία
– το τέταρτο πρισινό ποδάρι λείπει –
μαζεύει τα πολλά χαρτιά
από το παρκέ
κάτω από το γραφείο
από τις διάφορες γωνίες
– μέσα στον κουβά
τρίζει το χαρτί –
μια χαριτωμένη, αν και ευτραφής
δεσποσύνη
με μεγαλόπρεπα μαλλιά εβένινα
σέρνεται πέρα δώθε
χωρίς να παραπονιέται
έως ότου η ακαταστασία
των
τσαλακωμένων
χαρτιών
υποχωρεί
και το πάτωμα αδειάζει.
Εκείνος γέρνει στο κάθισμα
– τα μεγάλα βρωμοπόδαρά του πάνω στο τραπέζι –
και διαβάζει φιθυρίζοντας χαμηλόφωνα
από πίσω προς τα μπρος
την ακαταπόνητη μετάφραση.
Η Εσμεράλδα στέκεται και ακούει σιωπηλή.
Αυτός ορεξάτος διαβάζει μια αράδα δυνατά
«μπροστά στο άσπρο του χιονιού τα στήθη της ωχρά»

Εκείνη γνέφει
πάει στη γωνιά
κάθεται

και κόβει την αριστερή της φλέβα.
Αυτός συνεχίζει το διάβασμα ξένοιαστος.
Ένα μικρό ρυάκι αίματος
κυλά στο δωμάτιο
ένα ευθύ κόκκινο ρυάκι
κατευθύνεται
προς το γραφείο.
Το αντιλαμβάνεται αργά
ανοίγει το στόμα
πάει να ουρλιάξει «Εσμεράλδα»
όμως σιωπά.
Μετά σέρνεται στα τέσσερα
κατά μήκος του αίματος,
αλλά όλα έχουν τελειώσει.
Αυτή κάθεται διπλωμένη
ή, όπως λέμε σ' αυτές τις περιπτώσεις,
τέζα.
Δυόμιση όχι και τόσο μυστικοί
πράκτορες, μέλη της τοπικής αστυνομίας
μπουκάρουν στο σπίτι
ένας μικρός λεπτός
και ενάμιση χοντρός
βουρλισμένοι
φάχγουν για στοιχεία
στη ντουλάπα, στο κρεβάτι
κάτω απ' το στρώμα,
στα συρτάρια, στο παράθυρο, στις λάμπες,
εν ολίγοις, παντού
ανακατεύουν όλο το σπίτι
ενώ ο Αιμίλιος μαυροντυμένος
κάθεται σε μια καρέκλα
άσπρος σαν κιμωλία.
Λυπημένος
με κρεμασμένο το πηγούνι
πενθεί την μακαρίτισσα Εσμεράλδα.
Τελικώς οι της μυστικής αστυνομίας
πλησιάζουν το τραπέζι,
όπου απλώνονται τέσσερα χαρτιά
παθητικά άσπρα.
Ο μικροκαμωμένος λιγνός αφήνει να του

Ξεφύγει ένα Άχ!, ενώ ο μεγαλόσωμος
διαβάζει τρέμοντας το μεταφρασμένο ποίημα
με βραχνή φωνή:
«Δε στράφτουν σαν τον ήλιο καν τα μάτια της λαμπρά
πιο πορφυρό απ' τα δυο της χείλη το κοράλλι».

Μικρή παύση, γεμάτη σημασία:
Ο λεπτός (αστυνομικός) ρωτά:
«χείλη»;
ο άλλος γνέφει «χείλη».
Σβέλτα τότε κινούνται
σηκώνουν τον άμοιρο Αιμίλιο
και τον σέρνουν σβέλτα-σβέλτα
προς την πόρτα.

Σε μια χαμηλή αίθουσα δικαστηρίου
φωτισμένη με δεκατέσσερα κεριά
στρογγυλοκάθονται τρεις δικαστές
με πορφυρές τηβέννους
και κόκκινα γάντια επίσης.
Ξεφυσώντας μελετούν προσεχτικά τα αναρχικά
χαρτιά
γνέφουν
φλυαρούν
και με μια κομπή κίνηση
βγάζουν τις μασέλες τους
ενώ ο πιο ηλικιωμένος
ψιθυρίζει ακατάληπτα
με το απαλό στόμα του
«θράσος».

Απέναντί του
ανάμεσα από τους αστυνομικούς της μυστικής υπηρεσίας
κάθεται ο δικός μας ο Αιμίλιος
πιεσμένος και κάθιδρος.
Δυο μαργαριτάρια κατηφορίζουν πάνω στη μύτη του,
ενώ οι δικαστές σχίζουν αργά τα χαρτιά
από πάνω προς τα κάτω
και τα σκορπίζουν στον αέρα.
Λοιπόν, λέει πάλι ο ηλικιωμένος,

μετά βίας κατανοητός
με το φαφούτικο στόμα του:
«δε στράφτουν σαν τον ήλιο καν τα Μάτια της Λαμπρά»
τα μάτια όμως και το λαμπρά είναι
με κεφαλαία –
αίσχος!
Οι αστυνομικοί σηκώνουν
τον αιχμάλωτο και τον μεταφέρουν γρήγορα έξω.
Ένας καμπούρης υπηρέτης
ονόματι Περούτζιο
γυρίζει στη σάλα
και σβήνει τα κεριά.
Στην αίθουσα των εκτελέσεων
ή, όπως θα' λεγε ο έρμος ο Αιμίλιος
με άθλιο χιούμορ,
στην αίθουσα των επιτελέσεων

σε λευκά καθίσματα
στο βάθος
κάθονται γκριζα φωτισμένοι
πρώτα ο διευθυντής της φυλακής
κατόπι ο Υπουργός Γεωργίας
(μη με ρωτάτε γιατί)
δυο δημοσιογράφοι με φλας
2,5 αστυνομικοί της μυστικής υπηρεσίας
οι δικαστές
μια μυστηριώδης γυναίκα
όλα απαστράπτοντα λευκά
και με ένα λευκό χαρτομάντιλο.
Διαβάζουν όλοι τα κομματάκια χαρτιού
όταν ο εκτελεστής Χούμπσμιτ,
γίγας σωστός, μπαίνει στην αίθουσα
ακολουθούμενος από τον Αιμίλιο Λοπέζ Λάιμποβιτς.

Ησυχία
που διαρκεί περίπου 10 δευτερόλεπτα.

Ο εκτελεστής τοποθετεί τον κατάδικο
σε μια αναπαυτική πολυθρόνα
και τον δένει.

Ακούγεται μουσική (εξυπακούεται Μπαχ).
Ο εκτελεστής με ένα κομματάκι χαρτί στο δυνατό
του χέρι
φιθυρίζει στον Αιμίλιο:
«Απαπά!», κουνάει το κεφάλι
και χώνει την ένεση
στον πισινό του Αιμίλιου.
«Τσακ», λέει, «τέτοια ρόδα δεν έχει
το πρόσωπό της»
ενώ ο Αιμίλιος εξαιτίας της ένεσης
διπλώνεται
ξεφωνίζει
συσπά το πρόσωπο
– το στόμα ανοιχτό σα μια πληγή –
στο τέλος απομένει ήσυχος και ακίνητος.

Ο διευθυντής της φυλακής και οι προσκεκλημένοι του
σηκώνονται
φιλούν αλλήλους τας χείρας
και συγχαίρει ο ένας τον άλλο εγκαρδίως.

Ο ουρανός είναι ασφαλώς γαλανός.
Εν μέσω απαλών, λευκών σύννεφων
κάθεται ο Ουίλιαμ Σαίξπηρ
και πίνει τη μπίρα του.
Τρεις άγγελοι με τεράστια φτερά
τον υπηρετούν
ενδεχομένως άδοντας
«Όλος ο κόσμος γαλανή ευδαιμονία»
ο δικός μας ο Αιμίλιος εμφανίζεται
με πρόσωπο ακόμη αλλοιωμένο από συσπάσεις,
όμως, όταν ανακαλύπτει τον αγαπημένο του συγγραφέα,
το πρόσωπό του φωτίζεται
υποκλίνεται
οι Άγγελοι σωπαίνουν
ενώ αυτός απαγγέλλει με τρεμάμενη φωνή
τη μετάφρασή του:

Δε στράφτουν σαν τον ήλιο καν τα μάτια της λαμπρά
πιο πορφυρό απ' τα δυο της χείλη το κοράλλι

μπροστά στο άσπρο του χιονιού τα στήθη της ωχρά
σα μαύρο σύρμα τα μαλλιά που πλέκει το κεφάλι.

Οι άγγελοι χειροκροτούν με τα μεγάλα
τους φτερά.
Μικρή παύση
Ο Αιμίλιος σηκώνεται
και παρατηρεί τον αγαπημένο του συγγραφέα
που χαμογελά
ακουμπώντας το αριστερό του χέρι
στη δεξιά πλευρά του μεταφραστή
μετά ο Ο.Σ. προσθέτει φιλικά
και με παράπονο:
«Sorry old boy,
εγώ δεν καταλαβαίνει γερμανικά».

Egypt a Alexandrie v novořecké literatuře

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Řekové si byli už ve starověku dobře vědomi toho, za co vděčí mnohem starší egyptské civilizaci a kultuře. V Egyptě nacházely svůj počátek úvahy prvního řeckého filozofa Thaléta a později i Platóna. Egyptu věnoval druhou knihu svých *Dějin* Hérodotos, už on viděl, že *Egypt je darem řeky, totiž mohutné a pracovitě řeky Nilu* (Hdt. *Hist.* 2, 5, 5). Po celý starověk se v řeckých pramenech setkáváme s otázkou, kde má Nil prameny, a Hérodotos prohlašuje, že chce o *Egyptu podat podrobnější výklad, protože je v něm více podivuhodných věcí než v kterékoli jiné zemi* (Hdt. *Hist.* 2, 35, 1). Vždyť Egyptané jako první z lidí podle koloběhu hvězd objevili trvání roku a jako první z lidí začali *používat jmen dvanácti bohů, zřídili oltáře, sochy a chrámy, což Řekové od nich převzali* (Hdt. *Hist.* 2, 4, 2). Z věd kromě astronomie učinili objevy zejména v lékařství, protože měli lékaře-specialisty na různé choroby, v matematice a geometrii, protože nilské záplavy měnily velikost pozemků, podle jejichž velikosti platil majitel daně, což vedlo k rozvoji geometrie a zeměměřičství, a jako první vyslovili myšlenku, že lidská duše je nesmrtelná a že přechází do jiného tvora (Platón). Také Atéňan Solón prý stanovil zákon podle egyptského vzoru.

K největšímu soužití nejdříve řecké a pak i římské civilizace s Egyptem však došlo v tzv. helénistické nebo alexandrijské době spojené s tažením řecko-makedonského vladaře Alexandra Velikého přes Blízký východ do Indie v letech 334–327 př. Kr. Tehdy založil Alexandr, jehož učitelem byl řecký filozof Aristotelés, přístavní město Alexandrii (332 př. Kr.) v nilské deltě. Lodím ukazoval cestu do přístavu maják Faros na stejnojmenném ostrově (viz obálka), který patřil k sedmi divům světa a až ve 14. stol. byl zničen zemětřesením. V současné době tam podnikají podmořský archeologický výzkum francouzští archeologové.

Ostrov Faros však vstoupil i sám o sobě do řecké kultury, poněvadž zde podle tzv. Aristeova dopisu přeložilo sedmdesát překladatelů (z Jeruzaléma jich prý bylo posláno sedmdesát dva, aby tu byly zastoupeny všechny židovské kmeny) pět knih Mojžíšových (tzv. *Pentateuch*) do řečtiny. Králi Ptolemaiovi Filadelfovi bylo totiž údajně doporučeno, aby dal hebrejskou tóru přeložit do řečtiny, aby i tato významná kniha mohla být umístěna do alexandrijské knihovny.¹ Překlad byl považován za Bohem osvícený, poněvadž všichni překladatelé, ačkoli každý z nich pracoval v jiné místnosti, předložili zcela stejný překlad.

Alexandr Veliký založil celou řadu Alexandrií, nejzazší z nich byla Alexandria Eschaté, dnešní Chodžent v Tádžikistánu. Egyptská Alexandrie vsak byla nejkrásnější a jediná se z nich zachovala i s původním jménem. Alexandr patřil k prvním hlavám států, které chtěly spojením více etnik (Řeků, Makedonců a Peršanů, s nimiž Řekové odedávna bojovali), svým

¹ Viz SOUSEK (ed.) 1995, 19–77.

sňatkem s princeznou Roxanou, dcerou sogdijského aristokrata, a nařízenými hromadnými sňatky svých vojáků s Peršankami vytvořit mírumilovné soustátí ve spojené multietnické říši, což se mu však nepodařilo. Alexandr na svém tažení při návratu, který si vynutili jeho vojáci, zemřel, rakev s jeho ostatky byla dopravena do Alexandrie, jeho hrob však dosud nebyl nalezen.

Po Alexandrově smrti (323 př. Kr.) si jeho říši rozdělily dynastie jeho bývalých velitelů – nástupců, řecky *diadochů*. Makedonii ovládli Antigonovci, Sýrii Seleukovci a Egypt Ptolemaiovci. Ti pak zde vládli od Ptolemaia I. Sótéra (Spasitele) až po Kleopatru (30 př. Kr.), jejíž partnerství nejdříve s Juliem Caesarem, s nímž měla syna Kaisariona (Caesarióna), a poté s Markem Antoniem se stalo námětem řady literárních děl (W. Shakespeare, G. B. Shaw) i filmů. V ptolemaiovské době se Alexandrie stala předním kulturním centrem řecko-římského světa.

Období vlády prvních Ptolemaiovců se stalo pro Egypt obdobím kulturního rozkvětu. Německý historik Droysen je označil termínem helénismus. Především zde Ptolemaios I. založil *Musaion*, vědecké pracoviště se slavnou *Alexandrijskou knihovnou*, jejíž stavbu dokončil jeho nástupce Ptolemaios II. Filadelfos. V době Caesarově prý tato knihovna vlastnila 700 000 papyrových svitků.² Ptolemaios II. prý často získával tyto svitky z lodí připlouvajících z Řecka, dal je opsat, nechával v knihovně originál a vracel jen opis. Takové svitky jsou v katalogu označeny slovy *ek neón* (z *lodí*). Při Caesarově dobytí Alexandrie byla knihovna poškozena požárem, zničena byla prý podle jednoho výkladu roku 417 křesťanskými mnichy na příkaz císaře, nebo až při dobytí Alexandrie Araby roku 643. Koncem 20. stol. vyhlásil Egypt ve spolupráci s UNESCO konkurz na projekt výstavby nové *Alexandrijské knihovny*, v němž 25. 9. 1989 zvítězil norský projekt (konkurzu se zúčastnilo 1258 architektů). Tato nová *Alexandrijská knihovna* má opět soustředit vrcholná díla různých civilizací a epoch a má pojmout nejméně osm milionů knih. Pokud bylo možno posoudit z televizního dokumentu, jde nyní o knihovnu moderní, vybavenou nemodernější technikou. Oficiálně byla inaugurována 16. 10. 2002.

Papyrus vyráběný ze stejnojmenné rostliny umožňoval pomocí tvrdého stébla papyru (*kalamu*) a inkoustu snadnější a rychlejší psaní textu než chaldejské rytí do hliněných destiček, a tak i rozmnožování literárních textů a také jejich opravování. V Alexandrii se proto vyvíjela i řecká filologie a knižní trh, existovaly i soukromé knihovny, o nichž si můžeme učinit představu podle zachovaných zlomků papyrů.³ Když Arabové v 7. stol. uvrhli na obchod s papyry embargo, vynalezli v syrském Pergamu pergamen vyráběný z ovčí, kozí nebo telecí kůže, který byl pevnější a trvalejší, pro výrobu kodexů, používaných zprvu hlavně při liturgii v křesťanských chrámech. Zde je třeba připomenout, že papyrus (a v nové době vznik nového filologického oboru papyrologie)⁴ znamenal i zachování řady starověkých

literárních děl nebo alespoň znalost o nich díky literárním zlomkům. Není bez zajímavosti, že mezi těmito texty jsou i překlady původních egyptských textů, zvláště narativních. Už řecký romanopisec Héliodóros (4. stol.) prohlásil, že *jakákoli egyptská povídka se jeví svůdně řeckému sluchu* (Heliod. *Aethiop.* 2, 27, 3). Tak se zachovaly řecké zlomky románu o Sesonchosidovi, o Amenofisovi, o Tinufisovi, vyprávění Sinuhetovo, *Příběh dvou bratří*. Zdá se, že nejrozšířenější moderní literární žánr – román – má svůj původ v Egyptě.

Pokud se týče řecké menšiny v Egyptě, nelze podle řeckých papyrů odhadnout její tehdejší velikost, protože i Egyptané (v poslední fázi Koptové) se často vzděláním a používáním řečtiny i řeckých jmen helenizovali. Už podle Isokrata se Řekem stával každý, kdo nabyl řeckého vzdělání (Isoc. *Panegyric.* 50, 6). I za římské nadvlády byla latina jen jazykem státní správy a armády a řečtina zůstala jazykem vzdělání a kultury. Koptové později vytvořili vlastní křesťanskou koptskou církev, jejímž liturgickým jazykem zůstala koptština.

Roku 30 př. Kr. se stal Egypt součástí Římské říše a po jejím rozdělení na západní a východní část součástí Východořímské, tj. podle dnešní terminologie Byzantské říše, jejíž obyvatelé se sami stále nazývali *Rómaioi* (Římané), a to až do roku 1517, kdy se Egypt stal osmanskou provincií a zůstal jí do začátku první světové války. Tehdy se Egypt stal britským protektorátem a roku 1922 nezávislým královstvím (po zániku Osmanské říše), ale britské okupační jednotky tu zůstaly až do roku 1936.

Jak již bylo řečeno, roku 643 obsadili Egypt Arabové a roku 1517 se stal osmanskou provincií. Z tohoto dlouhého období máme o Egyptu jen málo zpráv.⁵ Pro vznik novodobé řecké komunity v Egyptě je důležitá doba Muhammada Alího.⁶ Ten se stal roku 1805 osmanským místodržitelem Egypta, sám byl albánského původu a řeckou civilizací znal. Stal se zakladatelem dynastie egyptských vládců, později králů, kteří tu vládli do roku 1952. Jeho syn Ibrahim velel tureckému loďstvu v bitvě u Navarina (1828), kde zajal mnoho Řeků, kteří měli být prodáni do otroctví na trzích v Káhiře a v Alexandrii. Na nátlak britské strany byli však osvobozeni a postupně se stali členy řecké komunity v Egyptě. Úmyslem Muhammada Alího bylo vytrhnout Egypt z osmanské nadvlády a orientovat jej spíše ve směru vyvinutější evropské civilizace. V tom mu měla být nápomocna i řecká komunita,⁷ která se stala důležitou součástí hospodářského a sociálního života v Egyptě, zvláště v Alexandrii a v Káhiře. Řada Řeků, kteří odešli z vlasti za prací do Egypta, tam v polovině 19. stol. zbohatla, zvláště díky pěstování bavlny a tabáku,⁸ a stali se velkými mecenáši řeckých institucí v Egyptě (školy, nemocnice, sirotčince, starobince) i v místech, odkud pocházeli. Jedna z těchto rodin (G. Spetseropulos) měla i monopol lodní plavby na Nilu a asi 5 000 Řeků se zúčastnilo prací na stavbě Suezského průplavu v polovině 19. stol. Kolem roku 1927 žilo v Egyptě téměř 100 000 Řeků, roku 1947 jen v Alexandrii 37 000. Postupný úbytek komunity souvisel

² PARSONS 2008, 63–79.

³ OTRANTO 2000, 10–23.

⁴ DOSTÁLOVÁ et al. 2008².

⁵ Viz níže úryvek z románu Stratise Tsirkase *Netopýr* (TSIRKAS 1965, 227).

⁶ O Muhammadu Alím viz KAZANTZAKIS 1981, 67.

⁷ O řecké komunitě v Egyptě v 19. a 20. stol. viz TOMARA-SIDERIS 2003, 97–113.

⁸ Viz níže úryvek z novely Eleni Voisku *Možná jste je znali i vy* (VOISKOU 1992, 27).

s Násirovou revolucí 23. 7. 1952. Řecké komunity nevyvíjely jen hospodářskou činnost, ale i činnost kulturní, např. vydávání časopisů či pořádání přednášek, dokonce i literární aktivitu, v níž si však zřídka všimaly života svých egyptských spoluobčanů. Z Kavafisových básní sem lze počítat 3–4 básně, které ovšem sám neuverejnil, z Tsirkasových děl sbírku básní *Feláhové (Fellachi)*, Eleni Voisku pak zajímal život Řeků v Egyptě.

Kavafis zahrnuje řecké, resp. řecko-římské dějiny včetně tehdy ještě málo pěstovaných dějin byzantských až do pádu Konstantinopole roku 1453. Je to dáno jeho původem z oblasti mimo vlastní Řecko, ale také publikací *Úpadek a pád Říše římské* Edwarda Gibbona (1737–1794). Gibbon tuto knihu vydal v letech 1776–1788, a jak víme z poznámek, které si Kavafis při její četbě činil, tuto knihu při psaní svých básní používal. Jak upozorňuje Josef Polišenský v doslovu k českému výboru z tohoto díla, bylo *téma úpadku a pádu světové říše v době Americké a na práhu Francouzské revoluce nesmírně aktuální*.⁹ Gibbon podle Polišenského považoval starověkou civilizaci za jeden z vrcholů lidské společnosti a její pád za tragédii pro celý tehdejší svět.¹⁰ Gibbonův zájem o východní větve Římské říše byl ve své době něčím novým a Gibbon se tak zasloužil i o počátky byzantologie. Zde lze připomenout, že básníka Kavafise (pod anglickým jménem Cavafy) připomíná i turecký spisovatel a nositel Nobelovy ceny Orhan Pamuk v knize *Istanbul*¹¹ při popisu domu jeho prarodičů na březích Bosporu v městečku Therapia (nyní Tarabya). Literární postavou jako „genius loci“ se stal Konstantinos Kavafis v prvním dílu tetralogie *Alexandrijský kvartet* Lawrence Durrella z roku 1957 nesoucím název *Justina*.¹² Durrell působil během války na *Britském velvyslanectví* v Egyptě (1944–1945). Kavafis v jeho románu vystupuje jako *náš starý básník* a Durrell v několika případech použil nebo volně přeložil pět Kavafisových básní.

Kavafis (snad při svém dvouletém pobytu v Konstantinopoli) byl inspirován k básním o některých postavách tohoto období. Teorii o nutném zániku dlouhotrvajících říší podle zákonů přírody znali však už Byzantinci. Politik a myslitel přelomu 13. a 14. stol. Theodóros Metochités (1260–1332) soudil, že osudy států a říší jsou dány přírodním zákonem a že žádná říše nemůže trvat věčně.¹³

Lze říci, že Kavafis (1863–1933) byl „alexandrijským básníkem“ v onom smyslu, jak to platilo o básnících helénistického období. Skladatel mimů Hérondas, jehož objev na papýru oslavil Kavafis básní z roku 1892, napsal o Egyptu (Herond. *Mimiambi* 1, 26):

*Všechno, co existuje a co se děje, najdeš v Egyptě,
bohatství, palestru, sílu, slunečný jas, slávu,
bohyně, filozofy, zlato, mladé muže,
Musaion, všechny statky, které potřebuješ.*¹⁴

⁹ GIBBON 1983, 400.

¹⁰ Ibid., 401.

¹¹ PAMUK 2006.

¹² Do češtiny přeložil Vladimír Medek. Viz DURRELL 1989.

¹³ DOSTÁLOVÁ 2003², 274–276.

¹⁴ Přel. autorka.

Tímto bohatstvím Alexandrie se inspiroval i Kavafis. Podívejme se nyní na některé Kavafisovy básně čerpající z jeho znalosti helénistických a římských dějin a kultury souvisejících s egyptskými dějinami. Jako příklad Kavafisovy poezie uvádíme jen dvě básně, protože český překlad celého jeho básnického díla vychází v nakladatelství Mervart v roce 2013.

Králové Alexandrie

*Obyvatelé Alexandrie se shromáždili,
aby spatřili děti Kleopatřiny,
Césarióna a jeho malé bratry
Alexandra a Ptolemaia. Poprvé
je přivedli do gymnasia,
aby je prohlásili králi
za skvělé vojenské přehlídky.
Alexandra – toho prohlásili králem
Arménie, Médie a Parthů.
Ptolemaia – toho prohlásili králem
Kilikie, Sýrie a Fénicie.
Césarióna, jenž stál stranou,
zahalen v růžové hedvábí,
na hrudi věnec z hyacintů,
jeho pás – dvě řady safírů a ametystů,
na nohou opánky z bílých pásků
vyšíváných růžovými perlami –
toho prohlásili větším králem než malé bratry –
toho prohlásili Králem Králů.
Alexandrijští jistě dobře věděli,
že to jsou jen marnivá slova.
Ale den byl horký a plný poezie,
nebe blankytně modré,
alexandrijské gymnasion –
skvělý zázrak umění,
vybraná nádhera dvořanů,
Césarión sám půvab a krása
(sym Kleopatřin, krev Lágovců),
a Alexandrijští pospíchali k slavnosti
s nadšením a provoláváním slávy
řecky, egyptsky a někteří i hebrejsky,
okouzlení tou krásnou podívanou,*

*ač sami dobře věděli, jakou mají cenu,
jak prázdná slova jsou ta království.*

Sláva Ptolemaiovců

*Jsem Lágovec, král. Mně náleží
(s mou silou a bohatstvím) život oddaný rozkoši.
Není tu žádný Makedonec ani barbar,
jenž by mi byl roven nebo se mi blížil.
Směšný je Seleukovec s jeho hrubou nádherou.
Jestli však hledáte něco jiného, jen pohleďte –
Město je naším učitelem, vrchol všeho řeckého,
vrchol vši moudrosti i všeho umění.
1911*

Druhým básníkem, kterého okouzil Egypt (nazýval jej Arapia),¹⁵ byl Nikos Kazantzakis (1883–1957) v eposu *Odysseia*,¹⁶ který považoval ze své hlavní dílo. Už v září 1924 píše z Iraklia své pozdější manželce Eleni Samiu: *Píše Odysseiu, mé srdce se rozplývá: Odysseia, Helena, Nefreteté, můj Bůh, jaký mám strach, aby se zachránili v dokonalém verši. Odysseia je kniha, kterou nechám u sebe do hrobu, jako staří Egypťané brali s sebou malý člun, aby přepluli do Hádu. A téhož podzimu pokračuje: Tyto dny a noci má hlava svítí vizí krétské a egyptské civilizace. To jsou první dvě zastávky druhé cesty Odysseovy.* Jak to později vyjádřil verši v eposu:

Od. 10, 688–689:

*Těžké je umění, bratři, těžší než zlatá koruna
těžší než seřadit vojsko je dokázat seřadit slova.*

Jeho dojmy z Egypta poznáváme z dalších dopisů, které posílal své budoucí ženě v únoru roku 1927, a z popisu cesty v novinách *Eleftheros Logos* (3. 4. – 3. 5. 1927). 1. února 1927 sděluje z Káhiry: *Chodíme po mešitách, po trzích, div je tato země, toto město, neusadily se ještě ve mně.* A hned dalšího dne pokračuje:

Nepopsatelné poklady v muzeu – Tutanchamonův hrob, celý ze zlata, všechny jeho královské šperky, zbraně, strážci, vše ze zlata s tajemnou září, vzrušující pocit strachu, protože veškeré úsilí je marné a pohlcuje je země, stejně jako naše srdce ... naše oči se nemohou

nasytit. Víte, jak miluji egyptské umění – jako Odysseus jsem chodil a snažil se, abych uchvátil a vzal sebou na loď všechno bohatství. O Sfinze s Vámi budu mluvit, až se vrátím. Sfinza je hrozné oko, které hledí plně strachu otevřeně do pouště. Nikdy jsem neviděl obraz ušlechtilé ztracené duše člověka...¹⁷

7. 2. 1927 posílá dopis z Luxoru, v němž shrnuje největší dojmy ze své cesty:

Nil plyne klidně, napájí a zúrodnuje vše, čeho se země dotýká. Div je ten velký hřbitov faraonů ... div je také děsný, teplý a úrodný písek dále od vod Nilu, div je i Nil se svou zelení, živočichy a feláhy. Já, který tak silně miluji i ono „ano“ i „ne“, se raduji ze dvou tváří Egypta – ze zeleně i ze šedivého písku. Co nejvýznamnějšího jsem viděl: Sfinza a dále za stromy, poušť, která tu číhá ... dívám se na Nil, široký, pomalý, klidný ... uprostřed plavou žraloci s otevřenou ohavnou tlamou a nad nimi poletují modří ptáci s červenými bříšky nebo zcela žlutí kanáři. Jaký div je tato země, jak všechno je uspořádané, aby se radovaly naše oči a náš mozek!¹⁸

9. 3. 1927 sděluje Kazantzakis dopisem z Alexandrie, že odjíždí z Egypta. Jedna věta tohoto listu snad osvětluje, proč se básník nesetkal ani s Kavafisem, ani s žádným jiným autorem z řecké menšiny: *Tady je množství vřelých přátel, literární život atd. Mám je velmi rád, ale chtěl bych být sám. Vnímání Egypta je ve mně ještě velmi ostré a nechci mluvit s lidmi.*¹⁹ Ale o Kavafisovi se po jeho smrti vyjádřil takto: *Smrtelník, který dokázal stát se nesmrtelným.*

Podívejme se nyní, jak Kazantzakis vyjádřil tyto dojmy z Egypta ve svém eposu, jak těmito obrazy vyjadřoval své filozofické názory (vztah k Bohu, strach před smrtí a své tehdejší názory na lidskou společnost) a jak velkou úlohu tu hraje řeka Nil, odedávna opěvovaná řeckou poezií, tázající se po pramenech této řeky. Egyptu tu vládne Helena Trojská, kterou tu podle jedné báje při návratu od Menelaa zanechal Paris. Všimněme si nyní, jak se dojmy sdělované v dopisech projevují ve verších *Odysseie*:

Od. 9, 1246–1247:

*Buď zdráva, Arábie, buď stále zdráva, veslujte rychle,
už noc je pryč, teď brzy ráno připlujeme k ústí řeky.*

Od. 9, 1256–1280:

*Nuž, druži, teď jsme přistáli u té nejdelší řeky světa,
skryté v temnotě, nedostizné jsou její božské prameny,*

¹⁵ KAZANTZAKI 1977⁶, 141.

¹⁶ Ibid., 142; viz též DOSTÁLOVÁ 1965, 272–284.

¹⁷ KAZANTZAKI 1977⁶, 201.

¹⁸ Ibid., 199–200.

¹⁹ Ibid., 204.

vždyť někteří soudí, že z nebe pramení a proudí,
a jiní zas, že nitro země se stepí zrod jí dávají,
a druzí zas ji svádějí tam z vysokých zasněžených hor.

(Návštěva pohřebiště)

Od. 9, 344–345

A jednou v poledne, zbystřily zas mé oči a vidí

Od. 9, 360

v záři slunečných paprsků stoupá pára z pohřebiště.

Od. 9, 363–368

*A dole na zádech leží mrtví s rukama zkříženými
a prsa jejich jsou plna vonných mastí a kouzelných slov,
v zubech drží klíč, aby jejich duše se jednou vrátila.
Dav se po hrobech prochází a šlape po mrtvých.*

...

*„Jak sémě zasívají mrtvého, však sémě nevyraží!“
Tak promluvil lučištník obdivuje trpělivost člověka
i jeho nemoudrost a jeho odvahu bojovat s Charónem.*

(Sfinga)

Od. 9, 420–473

*Ach, v písku vidím šelmu, Bože můj, a ta mne teď pohltí!
Z písku vystoupila náhle ta bezvlasá hlava démona,
jen vytesaná do skály, bledá, s velkýma očima.*

...

*A teď dotkni se jí rukou, abys poznal, že to není přelud,
jen otesaný kámen, jenž každého rána zdraví slunce.*

...

*A volá, ach, synu, pomoz mi, zbav mé srdce písku,
a já slyším, padám na zem a svými nehty prudce ryji,
abych osvobodil boha a má duše se neudusila.*

Od. 9, 201–207

*Proč jedni pracují na slunci, druzí ve stínu jedí?
Proč dělník z řeky bláto vynáší a vyprazdňuje řeku,
pak seje obilí a sklízí, sám však jen po chlebu touží?
„Co je to, dítě mé, že nařkáš, na co stále myslíš?“
Tak smutná, ubohá matka se dítěte ptá, chce poznat příčinu.
„Ach, nešťastná matko, chléb,“ jí bolestně odpovídá syn.
Trpí lid těžce skloněný k zemi a k Bohu volá „Pomoc!“*

V 10. zpěvu dává Kazantzakisovi jméno řeky Nil (řecky *Νεῖλος*, výslovnost Nilos) příležitost ke slovní hříčce Nil – Lenin a k uvedení této postavy a revoluce utlačených, jím vedené v Egyptě. Básník tak uplatňuje poznatky získané za pobytu v Rusku roku 1925.²⁰ Jméno Nilos, jak víme z papyrů, bylo opravdu ve starověkém Egyptě časté:

Od. 10, 1236–1237

*A Nilos vstoupí rychle do vojska a odejde do války,
tak bránu odboje a svobody otevře v lidských srdcích.*

Od. 10, 491–496

*„Ach, velkou sílu jsem poznal v tomto cizinci, mí bratři,
mně zdá se, že z dálky přichází tento muž, snad plamen z Kréty,
nechť teď i on vrhne požár na zemi, rudý blesk mezi nás!“
Ale Nilos se tiše usmál, jen potřásl svou holou hlavou:
„Však zdá se, že on je loďař a pán, jenž s plamenem si hraje,
nuž nechť šíří dále prostor, který my přinášíme na zem,
Od. 10, 552–555*

ať šťastně přijde s pochodní, však chce-li, nechť!

*Však jednu věc dobře vím, bratři, Bůh, který se oděl v roztrhané hadry,
sem sestoupil, aby odstranil pány.“*

Kromě několika zpěvů *Odysseie* vzpomíná Kazantzakis na Egypt i v druhém dílu popisu svých cest,²¹ kde opět věnuje pozornost Nilu (str. 33–41). Zde Kazantzakis vzpomíná i na návštěvu u básníka Kavafise. Zde si v duchu recitoval báseň *Bůh opustil Antonia* i její poslední verš: *rozluč se s Alexandrií, kterou ztrácíš.*

Jako Kréťan se samozřejmě diví, že Egyptané nikdy nevolali po svobodě, ale obdivuje jejich žízeň po nesmrtelnosti. Egyptan chce zvítězit nad smrtí a chce, aby jeho život pokračoval i po smrti. Nejvýjimečnější duchovní fyziognoii Egypta mu představuje básník Kavafis, který má všechny typické vlastnosti výjimečného muže dekadence.

Kazantzakis ovšem na několika místech tvrdí, že v jeho žilách koluje arabská krev. V knize *Hlášení El Grecovi* v kapitole *Předkové*:

Rod mého otce pochází z vesnice nazvané Barbaři. Když byzantský císař Nikéforos Fókas v desátém století Arabům odňal znovu Krétu, shromáždil všechny Arabů, kteří přežili krveprolití, do několika vesnic. Proto těmto vesnicím říkali Barbaři. A v jedné z nich zapus-

²⁰ ALEXIOU 1966², 283.

²¹ KAZANTZAKIS 1981.

*tili kořeny předkové mého otce. Všichni mají charakterové vlastnosti Arabů. Vliv této iluze, že v mých žilách koluje arabská krev po otci, je pozitivní a plodný.*²²

I jeho druhá manželka Eleni vzpomíná, že jí často říkal: *V podstatě jsem Arabem, podívej se na můj pohled, na mou pleť, na mé řasy.*²³

Třetím básníkem, jehož do Egypta přivedla druhá světová válka, byl Jorgos Seferis (1900–1971). Kavafisem, kterého nazýval Alexandrijcem, a rozbořem jeho básní se začal zabývat při svém pobytu v Pretorii v Jižní Africe (1941) a pokračoval v něm ještě krátce po návratu do Atén roku 1946. Svě rozbořby jeho básní pak uveřejnil v prvním vydání svých esejů.²⁴

Ve svém deníku si po příjezdu z Kréty do Port Saidu poznamenal:

Pátek, 16. května: Egypt, nízko položená země. Nejnížší, jakou jsem kdy viděl. Žádná hora na obzoru. Dole, když se přibližuješ, vidíš lodě a domy, žluté moře, moře Próteovo, a medúzy, plno medúz, pak intenzivní modř. ... Torpédoborec, který pro nás připlul, je řecký. ... Myslím na Kavafise, když se přibližují k této nízko ležící zemi. Právě taková je jeho poezie: prozaická jako nekonečná pláň před námi. Nestoupá a neklesá, prostě jde. Teď mu lépe rozumím a cením si ho za to, co vykonal.

Do Kavafisových krajů jsem přišel se smutkem uprchlíka (ten smutek mohl Seferis pociťovat tím spíše, že sám pocházel ze Smyrny, kde prožil dětství a rané mládí, pozn. aut.). V Alexandrii jsem našel hlavní město, které ještě mluvilo řecky – řecký lid, který měl svého básníka. Jeho stín se neztratil zcela z jeho ulic a náměstí. Snad odlišný řecký svět, ale zůstal za druhé světové války jediným, který setrval až do osvobození země. Opravdu, když nyní myslím na ten trpký čas, myslím, že mohu říci, že nejhezčí dny, které jsem prožil za oněch tři a půl let svého vyhnanství, bylo těch několik málo dnů v Alexandrii. O dvanáct let později jsem jako cestující na lodi vystoupil v Alexandrii a procházel jsem se trochu po těch někdejších ulicích, ale Kavafisovo město už zmizelo.

První vydání těchto esejů vyšlo v Alexandrii roku 1944 podobně jako druhý díl *Palubního deníku*.²⁵ Později Seferis sám přiznává, že třetí díl *Palubního deníku* (1955, *Na Kypru, který mi určil*),²⁶ který byl napsán pod dojmem kyperských událostí a jehož básně mají historické náměty ze starověkých i středověkých dějin Kypru, napsal pod vlivem Kavafisových historických básní.

Uveřejňujeme zde dvě Seferisovy básně napsané v Egyptě, protože celé básnické dílo Seferisovo vyšlo v českém překladu v roce 2011 v nakladatelství Mervart.²⁷

*Červnové dny r. '41*²⁸

*Nový měsíc vyšel nad Alexandrii
a držel starý v náručí,
my šli směrem k Sluneční bráně
v temnotě srdce – tři přátelé.*

*Kdo by se teď chtěl vykoupat ve vodách Próteových?
Proměnu – tu jsme hledali v létech mládí
plni tužeb, které si hrály jak velké ryby
v mořích, jež náhle se ztrácela:
věřili jsme ve všemohoucnost těla.
A teď vyšel nový měsíc se starým
v objetí. Krásný ostrov krvácí
raněný v krvi, tichý ostrov, mocný ostrov, bez viny.
Naše těla jsou jako zlomené větve,
jako kořeny ze země vyrvané.
Naše žíznivá touha
mramorový jezdec
u temné Sluneční brány
neví, co chtít: stojí tu jen na stráží
vyhnán sem do krajů
u hrobu Alexandrova.*

Kréta, Alexandrie, Jižní Afrika, květen–září 41

*Kaligram*²⁹

*Plachty na Nilu,
ptáci bez zpěvu jedním křídlem
mlčky druhé hledají;
není tu nebe a oni hledají*

²² KAZANTZAKIS 1982, 19–21.

²³ KAZANTZAKI 2000, 64. STASSINAKIS 1999, 19–24.

²⁴ SEFERIS *Λοζιμέγ*, 364–357.

²⁵ SEFERIS *Ημερολόγιο καταστροφώματος Β'.*

²⁶ SEFERIS 1955.

²⁷ SEFERIS 2011.

²⁸ *Ibid.*, 187.

²⁹ *Ibid.*, 201.

*tělo mramorového jinocha;
píší neviditelným inkoustem do blankytu
zoufalý výkřik.*

Nil, Casino „Holubice“

Po poezii uvedme alespoň krátké ukázky z prozaické literatury, jejíž autoři rovněž pocházeli z Egypta, tedy byli Egypťany, jak Řekové nazývali příslušníky této řecké menšiny v Egyptě. Ukázky seřadíme podle doby, kterou popisují. Patří sem Eleni Voiskou, narozená v Káhiře roku 1921, která se ve svých literárních pracích zajímala o osudy řecké komunity v Egyptě, a Stratis Tsirkas (narozen 1911 v Káhiře, usazený od roku 1939 v Alexandrii, zemřel 1980 v Aténách). Oba museli z Egypta odejít po Násirově převratu v červenci 1952. Hlavním dílem Tsirkasovým je vedle literárněhistorických studií (mezi jinými též o Kavafisovi) trilogie *Nezkrotná města (Akivernites politics)*, jejíž děj se odehrává za druhé světové války, kdy řečtí dobrovolníci bojovali v Egyptě spolu s anglickou armádou proti Němcům. Závěr 3. dílu trilogie ukazuje, jak někteří z nich později těžce nesli nucený odchod z Egypta, který se jim už stal vlastí, kde měli příbuzné a své mrtvé na řeckém hřbitově.

Eleni Voiskou, *Možná jste je znali i vy (Isos ki esis tus gnorisate)*, Atény 1992.

Angelos dorazil do Alexandrie. V hlavě mu zněla velká jména: Tositsas, Averof, Zer-vudakis, Salvagos, Benakis, Sturnaras. ... Vrhli se do obchodování. S jakým kapitálem? S čím obchodovali? V hlavě se mu motaly bavlna, tabák, vína, oleje... Přitáhl by k sobě celou rodinu. Pak by se stal dárce. Pak dobrodincem. Ještě později možná velkým dobrodincem vlasti. Ale jak? Díky bavlně, tabáku, vínu, olejům? Jedné noci ještě na lodi měl sen. Plaval uprostřed bílé pěny, úplně měkoučké. Nebyla to mýdlová pěna. Byla to egyptská bavlna. Mě-koučká, ochmýřená. Peří. Hladila ho, lechtala ho na prsou, na zádech, na nohou. Propadal jí srdcem i duší. Byla zároveň teplá i osvěžující. Řekl bys příznačná: má se tedy vrhnout na bavlnu? Ráno se na to zeptal Mitsose. Trochu víc ho to k němu poutalo. Mitsos odejel před deseti lety z Kréty. A stále ještě nedokázal, aby k sobě „přitáhl“ rodinu. Teď se vracel z Chanii a zanechával za sebou sliby, že „brzy“, ... že „brzy“. Jeho ústa byla plná toho „brzy“.³⁰

Bylo 1. ledna 1930. Třicet let daleko od vlasti. Odešli tehdy tři: Jerasimos, Angelos, Nikodimos. První byl zabit v Pekingu. Druhý v první světové válce, zanecháváje za sebou vdovu a sirotka. Třetí si založil rodinu v Alexandrii, každý den odkládal svůj druhý cíl, návrat. Jeho snacha a synovec žili v Káhiře. Všichni ostatní příbuzní – dnes je většinou neznal – byli v Řecku, v Řecku, kde žili i uprchlíci z Malé Asie. Ale v Egyptě přibližně 16 000

uprchlíků doplňovalo a zvyšovalo počet zahraničních Řeků. Uprostřed světové hospodářské krize se vzrůstá nezaměstnanost a demonstrace – Fuad vládne v Egyptě. „Pilného člověka, milovníka Múz, Fuada svobodomyšlného,“ zpívaly řecké děti při hodinách zpěvu. Jeho syn Faruk se připravuje. Hezký hoch, ještě neztloustl, fotografuje se vsedě na koni. Většina řecké kolonie nikdy neslyšela o Kavafisovi, ani o Nikolaidisovi, ani o jazykových sporech, ani o Káhirském klubu, který příští rok připravuje literární památník o Sklirosovi, o Vlasisovi Jannalisovi, o Kostasi Florisovi a chystá knihu s jejich studii.³¹

Z cesty do Mnichova mu Aristarchos psal: „Zamrazilo mne, sotva jsem položil nohu na nástupiště, kolik tu přicházelo a odcházelo vystěhovalců. A mezi nimi byli i Řekové. Slyšel jsem o celých vesnicích naší vlasti. Ve službách bývalého okupanta. Každý den se dávám do hovoru se zdejšími lidmi. Není jich málo, co v sobě vidí vyšší rasu.“

A jeden dávný spolužák mu napsal z Atén: „Jsem cizincem ve své vlasti. Našel jsem práci v cestovní kanceláři. Víš, co tady říkají? „Přišli jste se znalostí cizích jazyků a spolklí jste nám místa.“ Nevědí, že jsem tři roky pracoval jako poskok na zelném trhu. Nedávno jsem v jedné restauraci potkal Egypťana – mluvil velmi dobře řecky, dělá tady doktorát. Umývá nádobí. A čišníci říkají, že sebral místo Řekovi, místo za pár drachem. Řekni mi, Aristide, kolik tisíc Řeků nás pracovalo a kolik ještě pracuje v Egyptě?“³²

Markos se cítil rozpolcený, ale neřekl jí nic. Na jednu stranu se chtěl nakonec vrátit do vlasti svých předků, na jedno místo se svými třemi chlapci a dcerou. Z druhé strany... Z druhé strany? Cítil se připoutaný k zemi, kde se narodil, ke kostem blízkých mrtvých na hřbitově sv. Jiřího. A co ti mrtví v Alexandrii?³³

Stratis Tsirkas, *Netopýr (I nychterida)*, 3. díl trilogie *Nezkrotná města (Akivernites politics)*, Atény 1965.

Alexandrii jsem dobře neznal. Abych lépe poznal takové město, potřebuji měsíce, mnoho volných dnů, abych mohl chodit bez cíle, abych se mohl ubírat cestami, o nichž nevím, kam vedou, abych mohl dělat objevy – vnitřní dvůr s modrou dlažbou, tvar s námahou vytvořených mřížových vrat, malou okenní tabuli se žlutými a růžovými proužky, jaké mívají fotbalové dresy, a vedle strom s lesklým kmenem a listím plným egyptských holubů. Abych se mohl zastavovat u starých bran a čelít letopočty vyryté do kamene nebo do dřeva a snil: tento dům nezachvátí velkým požár, tento byl postaven v roce, kdy se narodila má matka... Abych slyšel jména ulic a aby má fantazie pokračovala od světa Hérotova a Plutarchova k dnešnímu světu lichvářů a obchodníků s bavlnou.³⁴

³¹ Ibid., 71. Přel. autorka.

³² Ibid., 107. Přel. autorka.

³³ Ibid., 234. Přel. autorka.

³⁴ TSIRKAS 1965, 14. Přel. autorka.

³⁰ VOISKOU 1992, 27. Přel. autorka.

Uprostřed hovoru otevřel [Paraschos] dveře a vyvedl mě na balkón. Náhle se objevilo moře zářící a modré, až se mi zastavil dech. Na nebi stály jakési velké mraky plné světla. Proti nám na starém ostrově Faros hrad Kait Beje, těžký a němý, se zrcadlil ve vodě jako turistický akvarel. Vyklonili jsme se, abychom viděli Východní přístav, a pokračovali až do Ramli.³⁵ Měl jsem pocit, že se nacházím na obvodu nějakého stadia nebo nějaké arény. Tam dole byl mys Silsila, „u Strabóna Lochias,“ řekl Paraschos.³⁶

Auto klouzalo se zapálenými světly, projíždělo vesnicemi feláhů, jejich kavárny a obchody s cigaretami byly otevřeny celou noc. Jeli do Abukiru³⁷ do řecké restaurace proslulé svou kuchyní, v níž připravovali mořské ryby. Restaurace byla postavena na skále v malé vzdálenosti od základů Artemidina chrámu. Bereničín vlas³⁸ nyní visel vysoko na nebi, aby, pokud bude existovat život, byl svědectvím vášnivé lásky královny s řeckou krví. Nan pozorovala, aniž to řekla, jak kosmopolitě dnešní Alexandrie měli vyvinutý historický cit. Zjišťoval jsi, jak číhá v běžných každodenních skutcích a orientuje jejich chování a snad i osud každodenními zmínkami o řecké minulosti města k řeckému citění lásky a krásy, k vyhledávání rozkoše bez výčitek a k závatné žízni po věčnosti.³⁹

„Co mám na mysli, když mluvím o beduínské kultuře... Máte-li na zahradě růži a kolem jde beduín, utrhne ji, ale nepřivoní k ní – nevezme si ji, ale zahodí ji. Uvidí-li na pozemku keř nebo rostlinu, vytrhne je i s kořenem a zahodí je. Nechali-li jste uprostřed pouště nějaký dům, beduín nejdříve vyláme dřevěnou část a spálí ji a pak jej pomalu strhne celý, kámen po kameni. Celý tento prostor kolem nás byl kdysi pokryt mramorovými památkami řeckými a římskými. Co se s nimi stalo? Beduíni je spálili, udělali z nich vápno. Ostatní přikryla poušť. Nejlepší spojenec beduína je písek: žlutá nekonečnost, kterou utvářejí větry, jak se jim líbí – mateřská kašička nomádů. Přirozený život tohoto pobřeží Afriky – beduínská civilizace. Vaše civilizace je tu jen epizodou. Z těch třiceti století existence, kterou dáváte Alexandrii, vycházíte-li z faraonství Rakotidy, jen velmi těžko pokryjete deset z nich událostmi. Ta ostatní zůstanou bílá, pustá. Co víte například od dobytí [Egypta] Araby až po vaši renesanci? Jen velmi málo věcí, sedm století žlutého písku, beduínská civilizace. A teď vidím, že se vrací jejich vláda.“⁴⁰

³⁵ Ramli(on), čtvrt v Alexandrii.

³⁶ TSIRKAS 1965, 31. Přel. autorka.

³⁷ Abukir, předměstí Alexandrie.

³⁸ Bereniké byla manželka Ptolemaia III. Euergeta. Obětovala Afroditě své vlasy, které byly podle hvězdáře Konóna přeneseny mezi hvězdy, kde tvoří skupinu drobných hvězd v souhvězdí Velkého Medvěda. Báji zpracoval Kallimachos a do latiny přeložil Catullus.

³⁹ TSIRKAS 1965, 167. Přel. autorka.

⁴⁰ Ibid., 227. Přel. autorka.

Paraschos se naklonil dál od skály. Utlumená v letním soumraku měla městská světla v sobě něco roztroušeného a mléčného. U mola se stávala trochu jasnými, zelenala se a jejich klikatý odraz ve stojaté vodě žloutl jako med. Dále v Karaburnu nějaké svítilny jiskřily v řadě jako jitřenky, byla to světla rybářských loděk. Paraschos našel Egnatii, Tsimiskovu ulici a Aristotelovo náměstí.⁴¹ Bílá věž, i ona osvětlená, mu sloužila jako orientační bod – [Thessaloniki] je krásná i odsud shora. Ale já dávám přednost jejímu novému městu, strašně moc mi připomíná Alexandrii.⁴²

„Koupil jsem hrob na hřbitově Evangelistria ... , aby měli u nohou nevěstu Thermajského zálivu, protože se tolik podobá Alexandrii.“⁴³

Bibliografie

- ALEXIOU E. *Για να γίνει μεγάλος*, Athina 1966².
 DOSTÁLOVÁ R. K homérským tradicím v novořecké literatuře. *Listy filologické* 88, 1965, 272–284.
 DOSTÁLOVÁ R. *Byzantská vzdělanost*, Praha 2003².
 DOSTÁLOVÁ R. – HOŠEK R. – MESSERI G. – OERTER, W. B. – PINTAUDI R. *Papyrologie (řecká, latinská, koptská)*, Praha 2008².
 DURRELL L. *Alexandrijský kvartet*. Přeložil Vladimír Medek, Praha 1989.
 GIBBON E. *Úpadek a pád římské říše: výbor*. Vybral Jiří Klabouch; z angličtiny přeložil Adolf Felix; doslov Josef Polišenský; poznámkami opatřil a ilustrace vybral Vladimír Vavřínek, Praha 1983.
 KAZANTZAKI E. *Ο Ασυμβίβαστος*, Athina 1977⁶.
 KAZANTZAKI, E. Kazantzaki et les Arabes. *Le regard crétois* 22, 2000, 64.
 KAZANTZAKIS N. *Ταξιδεύοντας: Ιταλία, Αίγυπτος, Σινά, Ιερουσαλήμ, Κύπρος, ο Μοριάς*, Athina 1981.
 KAZANTZAKIS N. *Hlášení El Grecovi*. Přeložily Jana R. Friesová a Božena Protopapasová, Praha 1982.
 OTRANTO R. *Antiche liste di libri su papiro*, Roma 2000.
 PAMUK O. *Istanbul: vzpomínky na město*. Přeložila Klára Kolínská, Praha 2006.
 PARSONS P. *Dějiny ukryté v písku: antické papyry z římského Egypta*. Přeložila Daniela Feltová, Praha 2008.
 SEFERIS J. *Λοιμύες*, Alexandria 1944.

⁴¹ Jména významných ulic a náměstí v Soluni (řec. Thessaloniki). Její zakladatel Kassandros dal městu jméno své manželky, která byla sestrou Alexandra Velikého.

⁴² TSIRKAS 1965, 409.

⁴³ Ibid., 422. Přel. autorka.

- SEFERIS J. *Ημερολόγιο καταστροφώματος Β'*, Alexandria 1944.
- SEFERIS J. *Ημερολόγιο καταστροφώματος Γ': Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν*, Athina 1955.
- SEFERIS J. *Básně. Přeložili Ružena Dostálová, Vojtěch Hladký a Jiří Pelán*, Červený Kostelec 2011.
- SOUŠEK Z. (ed.). *Knihy tajemství a moudrosti I. Mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy*, Praha 1995.
- STASSINAKIS G. Introduction aux relations de Nikos Kazantzaki avec le monde arabo-musulman. *Le regard crétois* 19, 1999, 19–24.
- TOMARA-SIDERIS M. Egyptian Hellenism and Benefaction. *Journal of the Hellenic diaspora* 29/1, 2003, 97–113.
- TSIRKAS S. *Ανυβέροντες πολιτείες· Η νυχτερίδα*, Athina 1965.
- VOISKOU E. *Ίσως κι εσείς τους γνωρίζατε*, Athina 1992.

Petros Markaris a současný řecký detektivní román

VLADIMÍRA ZÍTKOVÁ

Detektivní romány, ač mnohdy zatracované a řazené mezi pokleslou literaturu, zažívají v současné době boom. Zejména severské krimi se těší u českých čtenářů značné oblibě a velká knihkupectví mu často věnují celé regály. Řeckého zástupce žánru bychom tam ale hledali marně. Škoda, protože i řecká detektivka má čtenářům co nabídnout. Zkusme se proto podívat na předního představitele detektivního žánru v Řecku, Petrose Markarise, a jeho dílo.

Petros Markaris patří mezi nejznámější a nejčtenější řecké spisovatele současnosti; jako jednomu z mála se mu dokonce podařilo úspěšně proniknout i na zahraniční knižní trhy. Hlavní hrdina jeho románů, svérázný aténský detektiv Kostas Charitos, je od roku 1995, kdy jej Markaris představil čtenářům poprvé, fenoménem knižních pultů nejen v Řecku, ale například i u našich německy mluvících sousedů. Zmiňme, že i sám Petros Markaris je velkým světoběžníkem: narodil se v roce 1937 v tureckém Istanbulu, studoval ekonomii v Německu a Rakousku, poté se zabýval obchodem v zemích severní Afriky a Arabského poloostrova, aby se nakonec, už jako profesionální spisovatel, usadil v řecké metropoli Aténách. K detektivní tematice se Markaris dostal přes filmový scénář v době, kdy spolupracoval se světoznámým řeckým režisérem Theo Angelopoulosem na televizním seriálu *Anatomia enos englimatos* (1992–1995, *Anatomie zločinu*). Díky televizi se zrodila jeho nejslavnější literární postava, již zmíněný detektiv Charitos, i téma Markarisova prvního románu *Nichterino deltio* (1995, *Noční zprávy*), který řeší záhadnou vraždu mladého albánského páru a dvou reportérek televizního zpravodajství, které se o případ zajímaly. Po nebývalém úspěchu následovaly další romány: *Amina zonis* (1998, *Obranné pásmo*), *O Tse aftoktonise* (2003, *Che spáchal sebevraždu*), *Vasikos metochos* (2006, *Hlavní akcionář*), *Palia, poli palia* (2008, *Dávno, příliš dávno*). Jedná se o společenské romány s detektivní zápletkou, ve kterých Markaris rozebírá soudobou řeckou společnost, provádí nás aténskými zákoutími (v případě posledně jmenovaného románu se děj odehrává v Istanbulu) a přináší bohatá a různorodá společenská témata zasazená do období moderních řeckých dějin po druhé světové válce.

Markarisově pozornosti samozřejmě nemohly uniknout ani události neaktuálnější. Další z řady jeho románů, *Lixiprothesma dania* (2010, *Nesplácené úvěry*), totiž spolu s detektivní zápletkou rozebírá řeckou finanční krizi, často skloňovaný pojem několika posledních let. Řecká a potažmo celosvětová ekonomická krize nenechává lhotejným snad nikoho. „Je to román, jehož tématem je krize a který je napsaný v průběhu krize“,¹ říká Petros Markaris. Prostředí, kde se děj odehrává, a okolnosti, za kterých román vznikl, jsou tak v podstatě

¹ «Είναι ένα μυθιστόρημα με θέμα την κρίση, γραμμένο στη διάρκεια της κρίσης.» KRIMNIOTI 2010.

totožné: úsporná opatření, růst cen, nezaměstnanost, stávky a demonstrace v centru Atén, snižování platů státních zaměstnanců, zvyšování věkové hranice pro odchod do důchodu... „Snad jen pro román je krize užitečná, protože poskytuje bohatý vypravěčský materiál“,² tvrdí Petros Markaris, který se nebál ožehavého tématu využít a vzal si nekompromisně na mušku bankovní systém. Právě bankéři a finančníci jsou zde obětmi série vražd, po jejichž pachateli detektiv Charitos pátrá. A proč právě oni? Podle autora mají totiž právě banky obrovský podíl zodpovědnosti na konzumním šílenském, které Řeky ovládlo.³ V této souvislosti Markaris s nostalgii vzpomíná na šedesátá léta minulého století, období, kdy téměř každý druhý domek v Řecku hyzdily železné dráty vyčnívající ze střech. Tento nevhledný doplněk řeckých obydlí totiž představoval jeden velký sen. Sen rodičů o druhém poschodí pro syna či dceru. Tato touha však nebyla realizována díky půjčkám či hypotečním úvěrům tak, jak je to běžné dnes, ale především tvrdou prací na úkor pohodlí všech obyvatel domu. Rodina se i několik let uskromňovala v oblékání či v jídle s jedním cílem – přistavit domek. Jedinou půjčkou, kterou v té době znaly a využívaly střední a nižší třídy v Řecku, byl jakýsi „sešitek“ v místním krámku se smíšeným zbožím, kam hokynář pečlivě zapisoval jednotlivé nákupy na dluh. Ten se však vyrovnával ihned, jakmile byly nějaké peníze k mání. Jak moc se vztah k penězům od té doby změnil? Nikdy dříve jich neproudilo do Řecka tolik jako od roku 1981, kdy země vstoupila do Evropského hospodářského společenství. Peníze jako by Řeky ukolébaly. Vlády žití na dluh podporovaly, a tak spotřeba neúměrně rostla, zatímco produkční schopnost země klesala. Právě tento spotřební rozvoj přetvořil podle Markarise Řecko na předraženou zemi, kterou je dnes.⁴ A banky se staly terčem nenávisti:

Κοιτάξτε, όλη η Ελλάδα κινείται με δανεικά. Είτε πρόκειται για στεγαστικά είτε πρόκειται για καταναλωτικά, για επιχειρηματικά δάνεια ή για δάνεια διακοπών, τα δάνεια είναι ο μόνος μοχλός που κινεί την ελληνική αγορά. Οι τράπεζες κρατάνε σε ομηρεία πάνω από τους μισούς Έλληνες. Τώρα μάλιστα με την κρίση η κατάσταση έχει επιδεινωθεί. Σε κανέναν όμηρο δεν αρέσει η ομηρία του. Προσπαθεί καταρχήν να απαλλαγεί, αλλά όταν δεν μπορεί, δεν του μένει παρά μόνο η εκδίχηση.

Podívejte, celé Řecko se hýbe jen díky půjčkám. Ať už jsou to půjčky na bydlení, podnikatelské půjčky, zboží či dovolená na splátky, půjčky jsou jedinou pákou, která hýbe řeckým trhem. Banky drží jako rukojmí přes polovinu Řeků. A současná krize situaci ještě zkomplikovala. Nikomu se nelíbí být držen jako rukojmí. Nejdříve se snaží vymanit, ale když nemůže, nezbyvá mu nic jiného než pomsta.⁵

První vražda tak na sebe v románu nenechá dlouho čekat. Po idylickém začátku, kdy Kostas Charitos vdává svou jedinou dceru Katerinu, je na východním předměstí Atén nalezen na zahradě své vily zavražděný bankéř v penzi Nikitas Zisimopoulos. Vrah své oběti usekl hlavu mečem a zanechal po sobě stručný vzkaz – latinkou napsané písmeno „D“ na bílém archu papíru. Detektiv Charitos tak musí zapomenout na svatební oslavy a v plné síle se vrátit zpět do služby. Prvotní podezření padá na afrického sluhu nebohého bankéře, to však vylučují synové oběti, pro které je Afričan jako člen rodiny a mají k němu plnou důvěru. Navíc i přes jeho zatčení brzy následují další vraždy, jejichž oběťmi se postupně stávají ředitel aténské pobočky jedné britské banky, holandský funkcionář významné ratingové agentury a nakonec majitel firmy vymáhající dluhy. Všechny oběti pocházejí z finančního prostředí, všechny byly zavražděny mečem. Už tak složitý případ navíc komplikuje fakt, že ve stejné době jako vraždy zaplaví Atény plakáty vyzývající občany, aby neplatili své závazky bankám. Není vůbec zřejmé, zda se jedná o konání shodného pachatele, nebo je pachatelů více. Situace je o to překérnější, že mezi oběťmi jsou i dva cizí státní příslušníci, což vyvolává nervozitu u vedení policie, které je pod obrovským tlakem ze zahraničí a musí zachraňovat pověst už tak ponížené země:

«Μήπως να σας στείλουμε και μια τρούικα από την Europol να σας βοηθήσει;» λέει ο Σίφελ και μας κοιτάζει απ' υψηλό. «Αυτό ήταν αστείο» συμπληρώνει, το ύφος του όμως αναρριεί το αστείο. (...)

«Κοιτάξτε, από τότε που ήρθε η τρούικα, η Ελλάδα έκανε reforms, που δεν τις είχε κάνει ποτέ» λέει σοβαρά τώρα ο Σίφελ. «Σκέφτομαι, μήπως και μια τρούικα της ευρωπαϊκής αστυνομίας θα σας βοηθούσε να δουλέψετε πιο γρήγορα.»

«Η ελληνική αστυνομία συνεργάζεται με όλες τις αστυνομίες της Ευρώπης» του απαντάει ο Γκίκας.

«Και με την Κομισιόν συνεργάζεται, αλλά έδινε ψεύτικα στοιχεία.»

Βγάζω το καπέλο στον Γκίκα. Βράζει, αλλά δεν υψώνει καθόλου τον τόνο της φωνής του: «Η υπόθεση της τρούικας, είτε είναι οικονομική είτε είναι αστυνομική, είναι υπόθεση της κυβέρνησης, κύριε Σίφελ» του απαντάει ψυχρά. «Αν θέλετε να προτείνετε αστυνομική τρούικα για την Ελλάδα, θα πρέπει να απευθυνθείτε στον υπουργό. Κατά τα άλλα, σεβαστείτε την προσπάθεια που κάνει ο ελληνικός λαός αυτήν την στιγμή.»

«Είναι πραγματικά πολύ μεγάλη. Ρωτώ όμως τον εαυτό μου τι θα γίνει όταν φύγει η τρούικα. Θα αρχίσετε πάλι τα ίδια;» (...)

«Τον άκουσες;» μου λέει ο Γκίκας όταν μένουμε μόνοι. «Δεν του φτάνει η τρούικα. Θέλει και την ελληνική αστυνομία υπό επιτροπεία». Αφήνει ένα αναστεναγμό και συνεχίζει: «Πρέπει να τρέξουμε. Από τη μια ο αντίρρησης των τραπεζών, από την άλλη οι ξένοι, που ψάχνουν την ευκαιρία για να μας δείξουν την εκτίμησή τους... πρέπει να τελειώσουμε.»

„Co kdybychom vám poslali i další trojku mezinárodních pozorovatelů, tentokrát z Europolu, aby vám pomohla?“ říká Sifel a pohrdavě se na nás dívá.

² «Μόνον για το μυθιστόρημα η κρίση είναι ωφέλιμη, γιατί υπάρχει πλούσιο υλικό αφήγησης.» BASKOZOS 2011.

³ ROUMBOULA 2010.

⁴ MARKARIS 2010.

⁵ MARKARIS, *Αγξιαπρόθεσμα Δάνεια*, 308.

„To měl být vtíp,“ dodává, nicméně jeho způsob vystupování vtíp vyvrací. (...)

„Podívejte, od té doby, co přišla trojka, provedlo Řecko reformy, které nikdy předtím neudělalo,“ říká teď už vážně Sifel. „Přemýšlím, že by vám možná taková trojka od evropské policie pomohla, abyste pracovali rychleji.“

„Řecká policie spolupracuje se všemi policiemi Evropy“, odpovídá mu Gikas.

„I s Evropskou komisí spolupracuje, ale falšovala údaje.“

Smekám před Gikasem. Přestože zuří, na jeho hlase to není znát: „Otázka trojky, ať už ekonomické nebo policejní, je záležitostí vlády, pane Sifele,“ odpovídá mu lhostejně. „Pokud chcete pro Řecko nabídnout policejní trojku, musíte se obrátit na ministra. Jinak respektujte snahu, kterou řecký lid v těchto chvílích prokazuje.“

„Ta je vskutku velká. Sám sebe se ale ptám, co se stane, až trojka odejde. Vše se zase vrátí do starých kolejí?“ (...)

„Slyšel jsi ho?“ říká mi Gikas, když jsme zůstali sami. „Trojka mu nestačí. Chce dát pod dozor i řeckou policii.“ Povzdechne si a pokračuje: „Musíme zabrat. Z jedné strany vzbouřenec proti bankám, z druhé strany cizinci hledající příležitost, jak nám vyjádřit svou úctu... musíme to dotáhnout do konce.“⁶

Nabízí se i otázka, zda se nejedná o čin teroristů. Přestože svět si většinou pod pojmem terorismus vybaví bombový útok na náhodně vybraný cíl, řecká zkušenost je jiná. Charitosův kolega argumentuje řeckou marxistickou *Revoluční organizací 17. listopadu*, která se zaměřovala na konkrétní cíle a své oběti zabíjela střelou z pistole. Je možné, že by se objevila nová skupina útočící podobným způsobem? K útoku se však žádná skupina nepřihlásila, a navíc, který terorista by dnes vraždil mečem? Charitos teroristickou teorii rychle opouští a rozjíždí své vlastní pátrání. Jeho intuice mu říká, že se jedná o odplatu někoho, koho banky nějakým způsobem poškodily. Vyžádá si od bank evidenci dlužníků, kterým byl kvůli dluhům zabaven hmotný i nehmotný majetek, a zkoumá i možnost, že se mstí některý z bývalých zaměstnanců bankovního sektoru, který dostal, ať už z jakéhokoli důvodu, výpověď. Rovněž vyslyší svědky – od nejbližších spolupracovníků obětí až po všímavé prodavače v novinových stáncích ve čtvrtích, kde k jednotlivým vraždám došlo. Díky indiciím, které krok za krokem získává, se Charitos postupně dostává na správnou stopu. V momentě, kdy mu svědci od různých vražd nezávisle na sobě potvrdí, že v době před vraždou se v dané lokalitě začal objevovat žebrák či žebračka, a vyjde také najevo, že několika bývalým dopujícími sportovcům byly na účet připsány značné částky od neznámého odesílatele, je už Kostas Charitos velmi blízko objasnění celé záhady a pochopí, že vrahův vzkaz „D“ znamená překvapivě právě „doping“.

Vyprávění má rychlý spád a nechybí napětí ani realistické vykreslení postav, které románu dodávají na důvěryhodnosti (neúspěšní podnikatelé, dopující sportovci, Řekové žijící

mimo řeckou realitu v zahraničí, konzervativní starousedlíci i přistěhovalci z Afriky či Asie živořící v Řecku na hranici bída). Hlavní pozornost si ale zaslouží postava detektiva. Jeho charakter totiž zcela logicky nejsilněji ovlivňuje ideovou polohu příběhu. Jeho způsob myšlení, názory, omyly, činy, morálka, a dokonce i jeho záliby, zlovyky a neřesti poznamenávají děj od začátku příběhu až do konce.⁷ Moderní detektiv nejenže je profesionál, ale nejsou mu cizí žádné lidské problémy: potíže v zaměstnání, nespolečenské kolegové, tíživá byrokracie, trápení s manželkou a potomky.⁸ „Nikdy bych nebyl skončil u románu, kdyby se přede mnou nezjevil policista Kostas Charitos. Jakýkoliv můj úspěch jako spisovatele je především jeho úspěchem.“⁹ Petros Markaris ve své autobiografii takto vysekává poklonu svému hrdinovi, který je dnes v Řecku už kultovní postavou, a vysvětluje zvědavému čtenáři, jak se nechal inspirovat obyčejnou řeckou maloměstáckou rodinou, která se jednoho dne objevila ve dveřích jeho kanceláře a od té doby mu nedala spát. A tak zanedlouho vznikly slavné postavy policisty Kostase Charitose z oddělení vražd aténské policie, jeho ženy Adrianí i dcery Kateriny. Jejich charaktery poté Markaris propracoval do sebelepších detailů, od aténské adresy na ulici Aristokleus až po oblíbená jídla. Nepsaným zákonem detektivního románu je, že protagonista, ať už je policistou z povolání nebo amatérským detektivem, musí být čtenářům sympatický a musí z románu vyjít jako pozitivní postava. Jak však vytvořit sympatického řeckého policistu, když podstatná část řecké veřejnosti chová k policii nedůvěru až nepřátelství? Ani sám autor jako příznivec levice, která byla celá desetiletí jak v Řecku, tak i v jeho rodném Turecku policií pronásledována, není výjimkou. Řešení však našel Markaris právě v maloměstáckém Charitosově původu. Když svému hrdinovi svlékl uniformu a oblékl jej do obleku, spatřil v něm všedního člověka, jakým byl třeba jeho otec. Detektiv Charitos se nám tak představuje jako obyčejný člověk, průměrný Řek ze staré školy, který je domácím šetřílkem, nejezdí na dovolenou a jen zřídkakdy se chodí bavit ven, miluje maloasijská zeleninová jídla, jako jsou baklažány nebo plněné papriky, s manželkou Adrianí tvoří tradiční manželský pár vedoucí monotónní život, jehož součástí jsou i hádky a nedorozumění, po nichž se vždy usmíří právě nad talířem dobrého jídla z Adrianiny výtečné kuchyně. Je antikomunista, za vojenské junty dokonce pracoval ve vězení, ale přesto má dobrého přítele komunistu, kterého vyhledává, když potřebuje moudrou radu. V průběhu let si řešením případů vražd získává respekt nadřízených i nevraživost některých kolegů. Přesto však stále zůstává týmž policistou starého ražení, s nedůvěrou v nové postupy a technologie, s negativním postojem vůči médiím, jehož největším nepřitelem při pracovních výjezdech po Aténách jsou neustále ucpané silnice a kolony.

Charitosova postava vlastně následuje jiného symbolického maloměstáckého policistu, Simenonova komisaře Julese Maigreta, s tím rozdílem, že Charitos je vždy sám vypravěčem

⁷ CIGÁNEK 1962, 334–336.

⁸ JAMESOVÁ 2011, 138.

⁹ «Δε θα είχα καταλήξει ποτέ στο μυθιστόρημα, αν δεν είχε εμφανιστεί μπροστά μου ο αστυνόμος Κώστας Χαρίτος. Η όποια επιτυχία μου ως μυθιστοριογράφου είναι πρώτα δική του». MARKARIS 2006, 14.

⁶ Ibid., 274–276.

všech svých příhod, což jej ještě víc přibližuje ke čtenářům.¹⁰ Za svůj vzor považuje ostatně Georgese Simenona i sám Petros Markaris, protože mu podle jeho slov ukázal, jak zacházet s prostými postavami, jakými Maigret a Charitos jsou.¹¹ Oba detektivové se vzájemně v mnohém podobají: i Maigret je ztělesněním drobného měšťáka a člověkem, kterého můžeme běžně potkat na ulici, vede prostý rodinný život, a když se večer vrací ze služby domů, očekává ho (stejně jako Charitose) příjemná vůně jídla. Navíc na svých pochůzkách poznal dokonale Paříž (obdobně jako Charitos Atény) a při pátrání vychází z mimořádné znalosti prostředí, ve kterém byl čin spáchán.

V neposlední řadě bylo třeba Charitosově postavě dodat nějakou zvláštnost, něco, co ji odliší od ostatních a učiní ji jedinečnou. Geniální detektiv totiž takřka nikdy není zcela normální (Auguste Dupin si libuje ve tmě a štítí se světla, Sherlock Holmes šňupe kokain, píchá si morfiové injekce a snad pro větší inspiraci hraje na housle, samolibý Hercule Poirot si potrpí na svůj navoskovaný knír, drahé obleky a lakýrky, slečna Marplová zase většinu času tráví pletením nebo pracuje na zahrádce). Zdánlivá slabost nebo méněcennost je však pro detektiva užitečná – zbavuje totiž protivníky opatrnosti.¹² U našeho Charitose existují tyto „výstřednosti“ rovnou dvě. Tou první jsou výkladové slovníky, v hlavní roli s devítisvazkovým Dimitrakosovým slovníkem, ve kterém si Charitos rád vyhledává nejrůznější výrazy, s nimiž se setkává při svých detektivních pátráních. Druhým nezaměnitelným rysem Charitosovy postavy je jeho pověstný automobil, prehistorický model Fiat 131 Mirafiori. Kousek, který by se vyjímal spíš v některém muzeu či soukromé sbírce než na ucpaných aténských silnicích. A i když jej v románu *Lixiprothesma dania* Charitos na naléhání manželky vyměnil za modernější Seat Ibiza, na své Mirafiori stále s nostalgií vzpomíná.

Protagonista, tak jak jsme jej poznali, je vlastně ideálním charakterem pro vykreslení vlivů současné finanční krize na život běžného řeckého občana: policista a státní zaměstnanec, padesátník, manžel a živitel rodiny, jehož žena Adriani je v domácnosti, pyšný otec, jenž financoval dlouhá studia své jediné dcery Kateriny, která se však s čerstvým doktorátem z práv potýká s nezaměstnaností stejně jako další mladí lidé v Řecku. Krize útočí už od začátku románu na našeho detektiva ze všech možných stran. V první řadě je Charitos rád, že úsporná opatření přišla naštěstí až v době, kdy má Katerina po studiích:

Κάνω το σταυρό μου, που πρόλαβα και έβγαλα τις σπονδές και το διδακτορικό της Κατερίνας με δεκατέσσερις μισθούς. Από εκεί και πέρα, έχω εμπιστοσύνη στις ικανότητες της Αδριανής, να τα βγάλει πέρα με όσα λεφτά μπαίνουν στο τσαντάκι της. Άσε που έχω ένα επιχείρημα παραπάνω, γιατί με την επιμονή της φορτώθηκαν τις δόσεις του Σέατ Ιμπίζα μέσα στην οικονομική κρίση.

Δίkybohu jsem stihnul financovat Katerinina studia a doktorát ještě se čtrnácti platy. Od teď už mám plnou důvěru v Adrianinu schopnost vyjít s penězi, které ode mě dostane. A mám ještě i argument navíc, protože kvůli její umíněnosti jsem se během krize zatížil ještě splátkami za nové auto.¹³

Za druhé se Charitos při svých výjezdech po Aténách musí vypořádat s uzavřenými ulicemi z důvodu konání nejrůznějších stávek a protestních akcí i s rozzuřenými demonstranty:

Κατεβαίνω τα σκαλιά για το Μετρό, όταν ένας εβδομηντάρης με αρπάζει από το μανίκι και με ταρακουνάει.

«Τετρακόσια ευρώ το μήνα σύνταξη, παίρνω!» μου φωνάζει. «Τι να μου κόψει η Ευρωπαϊκή Ένωση από τα τετρακόσια; Σε ρωτάω, ποιος Γερμανός, Γάλλος, Σουηδός, μπορεί να ζήσει με τετρακόσια ευρώ το μήνα; Βλέπω το καλοκαίρι τα νησιά να βουλιάζουν από Γάλλους, Σουηδούς και Γερμανούς συνταξιούχους. Εγώ δεν κοιτάζω τα νησιά ούτε με τα κνάλια, γιατί με τετρακόσια ευρώπουλα το μήνα, ούτε κνάλια δεν παίρνεις».

«Γιατί τα βάζεις με τους Γερμανούς και τους Σουηδούς;» παρεμβαίνει ο διπλανός του. «Ρώτα να μάθεις τι σύνταξη παίρνουν οι βουλευτές μετά από δύο τετραετίες στη Βουλή. Μετά από οχτώ χρονάκια, δηλαδή».

«Εσύ πόσα παίρνεις;» με ρωτάει ο άλλος.

«Εγώ δε βρήκα ακόμα στη σύνταξη». Ο διπλανός του με κοιτάζει καχύποπτα.

«Ας' τον. Δε βλέπεις που φοράει κοστουμάκι και γραβάτα;» λέει στο φίλο του. «Θα 'ναι κανένας υπάλληλος της Βουλής, απ' αυτούς που τσεπώνουν δεκαέξι μισθούς και βγαίνουν στα πενήντα τους στη σύνταξη».

Κάτι η ταλαιπωρία μου, για να φτάσω ώς εδώ, κάτι τα νεύρα μου που έχω στήχει τον Σταυροίδη, με κάνουν να τα πάρω στο κρανίο.

«Δεν είμαι συνταξιούχος, το 'παμε. Είμαι μπάτσος, και μου κόβουν κι εμένα από τον δέκατο τέταρτο μισθό και τα επιδόματα».

«Πλάκα μου κάνεις ότι είσαι μπάτσος, αλλά χαλάλι σου, γιατί μας θύμισες ότι όλοι βράζουμε στο ίδιο ζουμί» λέει ο πρώτος και μου δίνει φύλλο πορείας με ένα χτύπημα στην πλάτη.

Scházím schody do metra a v tom mě nějaký sedmdesátník chytá za rukáv a lomcuje se mnou.

„Beru důchod čtyři sta euro!“ křičí na mě. „Co mi může vzít Evropská unie ze čtyř stovek? Ptám se, který Němec, Francouz nebo Švéd by vyžil se čtyřmi stovkami na měsíc? Ostrovy v létě praskají ve švech, jak jsou plné francouzských, švédských a německých dů-

¹⁰ FILIPPOU 2010.

¹¹ MAVRIDOU 2010.

¹² GRYM 1988, 267–268.

¹³ MARKARIS, *Ληξιπρόθεσμα Λάνεια*, 25.

chodců. Já se na ostrovy nepodívám ani dalekohledem, protože za čtyři stovky si ani dalekohled nekoupíš.“

„Co sem pleteš Němce a Švédy?“ vložil se do toho další. „Jen se zeptej, jaký důchod berou poslanci po dvou volebních obdobích v parlamentu. Tedy po osmi letech.“

„A kolik bereš ty?“ ptá se mě. „Já ještě nejsem v důchodu.“ Jeho soused si mě podezřívavě prohlíží.

„Nechej ho být. Nevidíš, že má na sobě oblek a kravatu?“ říká svému kamarádovi. „To bude určitě nějaký zaměstnanec parlamentu, jeden z těch, co jim jde do kapsy šestnáct platů a do důchodu chodí v padesáti.“

Dostat se až sem bylo samo o sobě dost vyčerpávající, navíc jsem celý nesvůj, že nechávám Stavridise čekat, a tak mi kombinací obojího povolily nervy.

„Už jsem řekl, nejsem důchodce. Jsem obyčejný policajt a i mně krátí čtrnáctý plat i prémie.“

„To mě taháš za nos, že jsi policajt, ale dobře, díky tobě si alespoň uvědomíme, že jsme všichni ve stejné šlamastyce,“ reaguje první z nich a dostávám protestní leták a poplácání po zádech.¹⁴

A konečně za třetí, na příkladu Charitosovy rodiny můžeme sledovat, jak se s krizí učí žít obyčejní Řekové a jaký vliv mají změny, které země pod dohledem Evropské unie a Mezinárodního měnového fondu zavádí, na jejich každodenní život. Toto téma v románu vynikajícím způsobem reprezentuje především Charitosa manželka Adriani. Nejen svými častými „filozofickými“ komentáři, kterými vyjadřuje názory prostých lidí, ale například i schopností hospodyně vyjít se sníženým platem svého muže a navíc finančně vypomáhat rodině své dcery:

Μπορείς να μου λύσεις μια απορία; Τα λεφτά που παίρνεις για το σπίτι είναι τα ίδια. Πώς καταφέρνεις να συντηρείς δύο σπίτια με τα ίδια λεφτά;»

«Είναι πολύ απλό. Ανοίγω το πρωί το ραδιόφωνο και ακούω ποια σούπερ μάρκετ κάνουν προσφορές. Επειδή κάνουν κάθε μέρα προσφορές σε άλλα είδη, μπορώ και ψωνίζω με τα ίδια λεφτά». (...)

«Τι να σου πω, ρε Αδριανή. Σου βγάζω το καπέλο.»

«Όταν οι εποχές είναι δύσκολες, ο ένας βοηθάει τον άλλο. Εγώ έτσι μεγάλωσα, Κώστα μου. Όταν κάποιος είχε πρόβλημα, έτρεχε ολόκληρη η γειτονιά.»

„Můžeš mi vysvětlit jednu záhadu? Částka, kterou dostáváš na domácnost, je pořád stejná. Jak dokážeš zaopatřit dvě domácnosti za tytéž peníze?“

„To je úplně jednoduché. Ráno si pustím rádio a sleduji, které supermarkety dělají akční nabídky. Protože mají nabídky každý den na jiné zboží, dokážu nakupovat se stejnými penězi.“ (...)

„Co na to říct, Adriani. Smekám před tebou.“

„Když přijdou těžké časy, jeden pomáhá druhému. Tak jsem byla, Kostasi, vychovaná. Kdykoliv měl někdo problém, točili se kolem něj všichni sousedé.“¹⁵

Jak je z výše uvedených příkladů patrné, Markarisův román reflektuje mnohé z toho, co nyní zakouší řecká společnost. Řecká mentalita je popisována živě, s humorem a ironií Markarisovi vlastními, i když upozorňuje i na nelichotivé rysy řecké společnosti, jako jsou konexe, na které Řekové stále spoléhají např. v nemocnicích, neustálé problémy s dopravou vyostřené navíc častými protesty a demonstracemi v ulicích, které prakticky paralyzují centrum Atén, příliv přistěhovalců, doping v atletice, postoj Řeků k cizincům, jako by mohli za všechno a strojili proti nim úklady, a přirozeně vysoké mínění o sobě samotných.¹⁶ To vše je v románu sice smyšlené, nicméně má velmi blízko k realitě. Cesty po Aténách jsou skutečně stejně jako názvy ulic či budov.

Markarisovy Atény mají daleko do zlaté éry za Perikla – slavné umělce, filozofy a dramatiky starověku bychom v nich hledali marně. Naopak jsme vtaženi do rušného a životem tepajícího velkoměsta s jeho křížovatkami, semaforů, dopravními zácpami a čtvrtěmi, kde vedle sebe žijí Řekové a přistěhovalci z nejrůznějších koutů světa. Markarisovi se podařilo spojit tíhu aktuálních problémů Řecka s jedinečným vypravěčským uměním, a popsat tak chaos, ve kterém Řekové nyní žijí.¹⁷ Jestliže v případě postavy detektiva byl Markarisovým vzorem Georges Simenon, co se týká uchopení problémů soudobé společnosti, nechal se inspirovat Manuelem Vázquezem Montalbánem, španělským autorem detektivek, od kterého se naučil zakomponovat do detektivního románu politické problémy.¹⁸ Přidáme-li k tomu autorův odstup a nadhled, vtíp i ironii, dostaneme se k velmi čtivé a žhavě aktuální literatuře.

Markarisova detektivka je tedy detektivkou realistickou, konkrétně jejím sociálním podtypem. Je očividné, že autor nevychází z utopie, ale z příběhu, který je pravděpodobný a může se stát. Detektivní zápletka je pouze zámlinkou k zobrazení stavu společnosti a jejích aktuálních problémů. Petros Markaris ve svých detektivních románech, zcela v souladu s celosvětovým trendem, klade důraz především na realnost děje, dramatičnost a postavu detektiva, což ostatně dokazuje i vybraný román *Lixiprothesma dania*. Pro pořádek ještě uvedme, že tento úspěšný román ze světa financí je úvodním dílem trilogie s názvem *Tri-logia tis kriseos (Trilogie krize)* a volně na něj navazují romány *Perosi* (2011, *Ukončení*) a *Psomi, Pedia, Eleftheria* (2012, *Chléb, vzdělání, svoboda*), které se věnují politickému systému, resp. vlivu médií v Řecku.

¹⁵ Ibid., 223–224.

¹⁶ SPYROPOULOU 2011.

¹⁷ KOTZIA 2010.

¹⁸ MAVRIDOU 2010.

¹⁴ Ibid., 53–54.

Bibliografie

- BASKOZOS G. N. *Ο Π. Μάρκαρης στους 10 καλύτερους συγγραφείς αστυνομικών ιστοριών* [online]. 2011 [cit. 12. října 2011]. Dostupné z: <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=420335>.
- CIGÁNEK J. *Umění detektivky*, Praha 1962.
- FILIPPOU F. *Αστυνομός Χαρίτος, ένας μικροαστός ήρωας* [online]. 2010 [cit. 12. října 2011]. Dostupné z: <http://www.lifo.gr/mag/features/2386>.
- GRYM P. *Sherlock Holmes a ti druzí*, Praha 1988.
- JAMESOVÁ P. D. *Povídání o detektivkách*, Praha 2011.
- KOTZIA E. *Μύθος πολύ κοντά στην αλήθεια* [online]. 2010 [cit. 13. října 2011]. Dostupné z: http://news.kathimerini.gr/4dcegi/_w_articles_columns_2_24/10/2010_419702.
- KRIMNIOTI P. *Πέτρος Μάρκαρης: Η κρίση, το πολιτικό σύστημα και η σιωπή των διανοουμένων* [online]. 2010 [cit. 12. října 2011]. Dostupné z: <http://www.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=572683>.
- MARKARIS P. *Κατ' εξακολούθηση*, Athina 2006.
- MARKARIS P. *Αηξίπρόθεσμα Δάνεια*, Athina 2010.
- MARKARIS P. Οι τέσσερις εξισώσεις της αποτυχίας. In: *Υπό το μηδέν. Τέσσερα σχόλια για την κρίση*, Athina 2010, 183–261.
- MAVRIDOU D. *Πέτρος Μάρκαρης* [online]. 2010 [cit. 17. října 2011]. Dostupné z: <http://www.bookpress.gr/sinenteuxeis/ellines/markaris>.
- ROUMBOULA D. *Η κρίση θα μας αφήσει τραύματα* [online]. 2010 [cit. 13. října 2011]. Dostupné z: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22808&subid=2&pubid=40814971>.
- SPYROPOULOU CH. *Στην εποχή της οικονομικής κρίσης* [online]. 2011 [cit. 27. října 2011]. Dostupné z: <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=13/08/2011&id=300705>.

Η κληρονομιά του Γλωσσικού Ζητήματος – Γλωσσικές πολεμικές στη σύγχρονη Ελλάδα

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ

Κληρονομιά, όπως ξέρουμε, αφήνει κάτι που δεν είναι πλέον ζωντανό. Ήδη λοιπόν από τον τίτλο της διάλεξης¹ στην οποία βασίζεται το παρόν κείμενο θέλησα να καταστήσω σαφές ότι τα αντικείμενα γλωσσικής πολεμικής που προτίθεμαι να παρουσιάσω, όσο κι αν μας φέρνουν στο νου το Γλωσσικό Ζήτημα, το οποίο απασχόλησε και κράτησε ανάστατο τον Ελληνισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα, πριν ακόμη κι από τη σύσταση του ελληνικού κράτους, δεν κρατούν το Γλωσσικό Ζήτημα στη ζωή. Συμβατικά θεωρούμε ότι το Γλωσσικό Ζήτημα έκλεισε το 1976 με τη γλωσσική μεταρρύθμιση που καθιέρωσε ως επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους τη Δημοτική «άνευ ιδιοματισμών και ακροτήτων». Στην πραγματικότητα το ζήτημα ήταν την εποχή εκείνη κάτι παραπάνω από ώριμο να κλείσει, καθώς η θέση υπέρ της διατήρησης της διγλωσσίας/διμορφίας μέσω της Καθαρεύουσας είχε χάσει το δυναμισμό της ήδη από πολλά χρόνια πριν.

Σήμερα έχουμε πια ξεχάσει την οξύτητα που είχε κατά καιρούς αποκτήσει το Γλωσσικό Ζήτημα, όταν ήταν ακόμη ζωντανό. Δεν χύνεται σήμερα αίμα στο πλαίσιο κάποιου γλωσσικού εμφυλίου, όπως είχε συμβεί το 1901 με τα Ευαγγελικά. Φαντάζονται σήμερα αδιανόητα γεγονότα όπως ότι είχε απολυθεί ο Κωστής Παλαμάς από τη Γραμματεία του Πανεπιστημίου Αθηνών, επειδή είχε δημοσιεύσει τις απόψεις του υπέρ της Δημοτικής, ότι είχαν σταλεί το 1920 με υπουργική βούλα στην πυρά («να καώσι») αναγνωστικά γραμμένα στη Δημοτική, ότι είχε παραπεμφθεί ο φωτισμένος παιδαγωγός Αλέξανδρος Δελμούζος σε δίκη εξαιτίας της δράσης του υπέρ της Δημοτικής ή, ακόμα βαρύτερο, ότι ο κορυφαίος μας φιλόλογος Ι. Κακριδής βρέθηκε, εν μέσω γερμανικής Κατοχής, να υφίσταται πειθαρχική δίωξη από τους πανεπιστημιακούς συναδέλφους του για αντεθνική δράση, επειδή είχε γράψει βιβλία του στη Δημοτική και μάλιστα σε μονοτονικό σύστημα (η λεγόμενη «Δίκη των Τόνων»). Και τι να πει κανείς για το θανάσιμο κίνδυνο που διέτρεχε κανείς να στιγματιστεί πολιτικά στις πιο μαύρες μετεμφυλιακές εποχές, αν χρησιμοποιούσε σε λάθος στιγμή και σε λάθος ακροατήριο Δημοτική! Κανένας τέτοιος κίνδυνος δεν απειλεί όποιον τοποθετείται σήμερα επί γλωσσικών θεμάτων. Ο διάλογος γύρω από γλωσσικά θέματα μπορεί σήμερα να αποκτήσει ενίοτε μια οξύτητα που συμβαδίζει με το εθνικό μας ταμπεραμέντο, αλλά μέχρις εκεί.²

¹ Το παρόν κείμενο συνοψίζει διάλεξη την οποία έκανα στη Φιλοσοφική Σχολή του Καρόλειου Πανεπιστημίου Πράγας στις 17 Μαΐου 2012.

² Θα ήθελα, εν προκειμένω, να μπορούσα να έλεγα ότι εξίσου αδιανόητες μάς φαίνονται σήμερα και οι σχολκρατικές πρακτικές κάποιων γλωσσασκευτών δημοκόπων του τότε, οι οποίοι με πατριδοκάπηλη ρητορική προπαγάνδιζαν ακόμα και το λιντσάρισμα όσων έβαζαν στο στόχαστρο, π.χ. του Παλαμά, αλλά τα γεγονότα του περασμένου καλοκαιριού με τη δημαγωγική επίθεση εις βάρος του βιβλίου Γραμματικής για την Ε' Δημοτικού δείχνουν ότι η μαύρη κλωστή που ξεκινά από το σκιοταδισμό παλαιότερων εποχών δεν έχει κοπεί αλλά φτάνει ως τις μέρες μας.

Το ουσιωδέστερο όμως βρίσκεται αλλού. Πέρα από τους τόνους, υψηλούς ή νηφάλιους, στις σύγχρονες γλωσσικές πολεμικές μεταξύ των Ελλήνων διανοουμένων, όπως εκδηλώνονται μέσα από βιβλία, αρθρογραφία σε εφημερίδες και περιοδικά αλλά και έναν πολύ ζωντανό διαδικτυακό διάλογο, μπορεί το αντικείμενο να είναι πάντα η γλώσσα, κανείς όμως δεν θέτει σοβαρά ζήτημα επιστροφής στην προτέρα κατάσταση, δεν αμφισβητείται το κύρος της Νέας Ελληνικής ως εθνικής γλώσσας και το κυριότερο: ακόμα και σε στιγμές όπου οι τόνοι της αντιπαράθεσης ανεβαίνουν δραματικά, όλοι την ίδια Ελληνική μιλούνε. Έτσι, αν στο παρελθόν ο Ευγένιος Βούλγαρις, ο Δημήτριος Καταρτζής, ο Διονύσιος Σολωμός, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, ο Γιάννης Ψυχάρης, ο Γεώργιος Χατζηδάκις, πρότειναν και χρησιμοποιήσαν οι ίδιοι στα κείμενά τους μορφές Ελληνικής σαφώς διακριτές μεταξύ τους, οι σημερινοί πρωταγωνιστές αυτού που αποκαλώ «κληρονομιά του Γλωσσικού», όπως ο Εμ. Κριαράς, ο Γ. Μπαμπινιώτης, ο αξέχαστος Α-Φ. Χριστίδης, ο Δ. Μαρωνίτης, ο Γ. Καλιόρης κ.α. αλλά και τα διάφορα ιστολόγια, ιστότοποι και διαδικτυακά φόρα που συμμετέχουν στην εν λόγω πολεμική,³ γράφουν στην ίδια Ελληνική, κατανοητή από κάθε επαρκή αναγνώστη· οι όποιες διαφοροποιήσεις του ενός από τον άλλον γίνονται σε υφολογικό επίπεδο και σε περιορισμένο φάσμα γλωσσικών επιλογών, όπου άλλος προτιμά λογιότερο και ο άλλος δημοθέστερο τύπο.

1. Υπάρχει ενιαίο ιδεολογικό υπόβαθρο στις σύγχρονες αντιπαράθεσεις με γλωσσικό αντικείμενο;

Ήδη στην προσπάθειά μας να ορίσουμε τους δύο πόλους μιας ενδεχόμενης «μητέρας όλων των πολεμικών» σκοντάφτουμε πάνω στο πρώτο αμφιλεγόμενο θέμα: Μπορούμε να αναγάγουμε τις διάφορες αντιπαράθεσεις σε ένα γενικό δίπολο όπως το δίπολο Δημοτικής – Καθαρεύουσας; Η αλήθεια είναι ότι στα δύο αντίπαλα «στρατόπεδα» κάθε επιμέρους αντιπαράθεσης μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία, στο περιεχόμενο των απόψεων αλλά ενδεχομένως και στα επιχειρήματα που διατυπώνουν, τα οποία τους συνδέουν με ένα από τα δύο στρατόπεδα του πάλαι ποτέ Γλωσσικού Ζητήματος. Επειδή όμως δεν μπορεί πια να γίνεται λόγος για καθαρευοσιάνους και δημοτικιστές, ένα σχήμα που συχνά χρησιμοποιείται και θα μπορούσε επομένως να λειτουργήσει ως κοινός παρονομαστής, είναι το σχήμα «συντηρητικοί – προοδευτικοί». Η τάση βέβαια είναι όσοι χρησιμοποιούν αυτό το σχήμα να εντάσσουν αυτομάτως τον εαυτό τους στο στρατόπεδο των προοδευτικών. Και όπως ήταν άλλοτε ζήτημα προοδευτισμού η υποστήριξη της Δημοτικής, έτσι και σήμερα μπορεί να θεωρείται προοδευτικός όποιος υποστηρίζει τη φυσική εξέλιξη της γλώσσας έναντι της ρυθμιστικής προσέγγισης αλλά και όποιος ισχυρίζεται ότι τα Αρχαία πρέπει να διδάσκονται λιγότερο στα σχολεία ή ότι κακώς αντιμετωπίζεται η Ελληνική ως μία και αδιαίρετη γλώσσα, ενώ είναι συντηρητικός όποιος υποστηρίζει π.χ. το πολυτονικό.

³ Επιλέγω ως αντιπροσωπευτικότερα και ποιοτικότερα τα εξής: <http://lexilogia.gr/forum>, <http://sarantakos.wordpress.com>, <http://neostipoukeitos.wordpress.com>, <http://periglwsio.blogspot.com>, <http://yannisharis.blogspot.com>, <http://linguarium.blogspot.com>, <http://www.polytoniko.org>.

Ένα πρόβλημα που έχουμε αμέσως αμέσως με το αντιθετικό σχήμα «συντηρητικοί – προοδευτικοί» είναι ότι κανένας από όσους, στο πλαίσιο των γλωσσικών αντιπαράθεσεων, χαρακτηρίζεται συντηρητικός δεν αποδέχεται ασμένως αυτό το χαρακτηρισμό. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας ότι το 1976 συμπίπτει με την έναρξη της Μεταπολίτευσης, στην κοιλούρα της οποίας η έννοια «συντηρητικός» ήταν έντονα στιγματισμένη, καταλαβαίνουμε ακόμη ευκολότερα την αντίδραση αυτή. Μία συνήθης απάντηση όσων χαρακτηρίζονται έτσι είναι πως «στη γλώσσα δεν υπάρχουν συντηρητικοί και προοδευτικοί· υπάρχουν μόνο γλωσσικώς ευαισθητοποιημένοι». Πάντως, αυτή η αντίδραση θυμίζει σε πολιτικό επίπεδο το γεγονός ότι, αντίθετα από άλλες χώρες, όπου η έννοια «Δεξιά» είναι απενοχοποιημένη, στην Ελλάδα, και ειδικά μετά το 1981, η δεξιά παράταξη δεν χαϊρόταν να αποκαλείται έτσι· κατά καιρούς μάλιστα υιοθέτησε για τον εαυτό της εναλλακτικούς χαρακτηρισμούς («Φιλελεύθερη Παράταξη», «Κεντροδεξιά» κλπ.) ή συνθηματολογικού τύπου υπεκφυγές, όπως «υπέρβαση των ιδεολογικών διακρίσεων» ή «δεν υπάρχουν δεξιοί και αριστεροί· υπάρχουν μόνο Έλληνες». Το γεγονός αυτό όμως δεν σημαίνει ότι όλα αυτά τα χρόνια δεν υπήρχε Δεξιά στην Ελλάδα.

Ουσιαστικότερη θα θεωρούσα την αρνητική αντίδραση στο εν λόγω σχήμα εκ μέρους όσων απλούστατα δεν θεωρούν ότι τους αντιπροσωπεύει ένας χαρακτηρισμός, ο οποίος, με αφορμή την άποψή τους σε ένα επιμέρους γλωσσικό θέμα, κατά κάποιον τρόπο τους φορά κοστούμι ένα ολόκληρο σύνολο απόψεων σε άλλα παρεμφερή ζητήματα, τις οποίες ενδεχομένως δεν πρεσβεύουν. Συγκεκριμένα, σπάνια είναι η περίπτωση σοβαρού διανοουμένου, εξ όσων πρωταγωνιστούν στις διαμάχες που ονομάζω «κληρονομιά του Γλωσσικού», ο οποίος να ταυτίζεται σε όλα τα θέματα που θα εξετάσουμε παρακάτω με τις απόψεις της ίδιας πάντα πλευράς. Υπήρξαν π.χ. τρανταχτές περιπτώσεις ανθρώπων των γραμμάτων από το «προοδευτικό» στρατόπεδο που ξιφούλκησαν κατά της θεσπίσεως του μονοτονικού.

Ο πειρασμός είναι μεγάλος να προβάσουμε τις γλωσσικές αντιθέσεις, όπως τις γνωρίσαμε κατά τον 20^ο αιώνα, στο πολιτικό φάσμα της Ελλάδας, και να φανταστούμε ένα απλουστευτικό σχήμα κατά το οποίο όσο πιο αρχαϊζουσα Καθαρεύουσα τόσο πιο άκρα Δεξιά, όσο πιο ψυχαρακή Δημοτική τόσο πιο άκρα Αριστερά, ενώ κάπου στο μέσο οι μετριοπαθείς κεντροδεξιοί και κεντροαριστεροί να προτιμούν τις συμβιβαστικές λύσεις της Κοινής Νέας Ελληνικής εν είδει «εκπαιδευτικού Δημοτικισμού», απλής Καθαρεύουσας ή μιας Δημοτικής με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη λόγια επίδραση.

Σε ένα τέτοιο σχήμα οι ρωγμές θα ήταν πολλές. Δεν ήταν π.χ. λιγότερο βασιλόφρων ο Ψυχάρης από το Χατζηδάκι. Και αν επέκρινε, ως ασυμβίβαστος δημοτικιστής, τη μετριοπαθή γλωσσική μεταρρύθμιση της φιλελεύθερης κυβέρνησης Βενιζέλου, αυτό δεν το έκανε επειδή ιδεολογικά βρισκόταν αριστερότερα· κάθε άλλο. Η αιτία που διέρρηξε τις σχέσεις του με το Νουμά, την εφημερίδα που είχε αποτελέσει για πολλά χρόνια πιστό όργανο των γλωσσικών του απόψεων, ήταν η στροφή της εφημερίδας αυτής σε θέσεις φιλικές προς το σοσιαλισμό, αφορμή δε της ρήξης ήταν ούτε λίγο ούτε πολύ η δημοσίευση στο Νουμά ενός αντιπολεμικού άρθρου από ένα Γερμανό σοσιαλιστή.

Αλλά και η Αριστερά δεν αγάλιασε αμέσως το Δημοτικισμό. Το Κοινωνικόν μας Ζήτημα του Γεωργίου Σκληρού γράφτηκε σε Καθαρεύουσα που δεν είχε τίποτε να ζηλέψει

από την Καθαρεύουσα του αστικού Τύπου. Ο Ριξοσπάστης τα πρώτα χρόνια, ακόμη και μετά τη στροφή του στο σοσιαλισμό, γραφόταν σε Καθαρεύουσα. Ακόμη αριστερότερα, ο αναρχικός συνδικαλιστής Σπέρας, πρωταγωνιστής στην απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου το 1916, Καθαρεύουσα χρησιμοποιούσε στα κείμενά του, ακόμη και σε αυτά που είχαν το χαρακτήρα προκηρύξεως, το ίδιο και στο κείμενο που έγραψε εκ των υστέρων για να εξιστορήσει τα γεγονότα, με τίτλο *Η απεργία της Σερίφου. Ήτοι αφήγησις των αιματηρών σκηνών της 21ης Αυγούστου 1916 εις τα μεταλλωρυχεία του Μεγάλου Λειβαδίου της Σερίφου*. Για να μπερδέσουμε ακόμη περισσότερο τα πράγματα, μπορούμε να προσθέσουμε και ότι η πρώτη επιστημονική, γραμμένη από γλωσσολόγο, γραμματική της Δημοτικής, η *Γραμματική του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, συντάχθηκε στο πλαίσιο πρωτοβουλίας του καθεστώτος Μεταξά. Το «παράδοξο» φαντάζει βέβαια λιγότερο παράδοξο αν συνεκτιμήσουμε ότι το δημοτικιστικό κίνημα συμβάδισε με την ανάπτυξη του εθνικισμού στην Ελλάδα, το δε μίγμα εθνικισμού με λαϊκότητα ταίριαζε στην ιδεολογία του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Αντίστοιχα παραδείγματα ρωγμών στο απλουστευτικό σχήμα μπορούμε να βρούμε και στα μετά τη μεταρρύθμιση του '76 χρόνια, όπου φωνές π.χ. από την Αριστερά επισήμαναν θετικές πλευρές της λόγιας παράδοσης ενώ διαμαρτυρήθηκαν για ακρότητες που εντόπιζαν στη χρήση της Δημοτικής.

Όλα τα παραπάνω ωστόσο δεν αρκούν για να διαψεύσουν τη βασική διαπίστωση ότι το αίτημα του δημοτικισμού αναπτύσσεται παράλληλα με μία γενικότερη κίνηση που επιδίωκε τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και των θεσμών της, το δε κίνημα του δημοτικισμού στηρίχθηκε, ιδίως στα πρώτα δύσκολα χρόνια του, σε πολιτικό επίπεδο από ένα άτυπο μέτωπο που διαμορφώθηκε από διανοούμενους και πολιτικούς της φιλελεύθερης αστικής παράταξης και της Αριστεράς. Οι εναλλαγές στην κυβέρνηση φιλελεύθερων και συντηρητικών κυβερνήσεων από την πρώτη γλωσσική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου το 1917 έως το 1976, χωρούν σχεδόν παράλληλα με προσπάθειες εισαγωγής της Δημοτικής στα σχολεία από τη μία πλευρά και την ακύρωση αυτών των προσπαθειών από την άλλη. Η Αριστερά μετά από κάποια χρόνια αμηχανίας αναγνώρισε ταξική διάσταση στο Γλωσσικό Ζήτημα, οι δε κυριότεροι λογοτέχνες της εξακολούθησαν την καλλιέργεια της Δημοτικής ως μέσου λογοτεχνικής έκφρασης και, στο πλαίσιο της πολιτικής τους στράτευσης, έλαβαν και αυτοί ενεργότατο μέρος στις γλωσσικές συγκρούσεις. Όσο λοιπόν αποπροσανατολιστικό μπορεί να είναι ένα αυστηρά διπολικό σχήμα όταν προσπαθούμε να καταλάβουμε σωστά τι θέλει να μας πει ένας συγκεκριμένος στοχαστής, τόσο εσφαλμένο θα ήταν να αποσυνδέσουμε τις διάφορες συγκρούσεις για γλωσσικά θέματα στο χώρο της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, της κίνησης των ιδεών από βασικές τάσεις που διέπουν εδώ και δύο τουλάχιστον αιώνες αυτούς τους χώρους.

2. Αξιολόγηση της Μεταρρύθμισης του 1976

Αν και κανένας σοβαρός παράγοντας των σύγχρονων γλωσσικών πολεμικών δεν υποστηρίζει σήμερα την επιστροφή στην προ του 1976 κατάσταση, δεν λείπουν οι φωνές

που επικρίνουν τη Μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Ράλλη. Αν βέβαια κινηθούμε πέρα από τη σοβαρή, με γλωσσολογικά επιχειρήματα αντιπαράθεση και επισκεφθούμε διαδικτυακούς τόπους με εθνικιστικό αρχαιολατρικό προφίλ, θα βρούμε ιερειμιάδες, σύμφωνα με τις οποίες η Μεταρρύθμιση ήταν μια εθνική καταστροφή και ευθύνεται σχεδόν για οτιδήποτε αρνητικό ταλανίζει τη σύγχρονη Ελλάδα. Η όλη φρασεολογία που χρησιμοποιείται από όσους επιδίδονται σε τέτοιους αφορισμούς μοιάζει πολύ με το γλωσσαμυντορισμό της εποχής του Γλωσσικού Ζητήματος. Μέσα μάλιστα στο ευρύτερο κλίμα της σημερινής κρίσης, το οποίο ευνοεί τις ανορθολογικές προσεγγίσεις και τους μύθους, ο αφορισμός αυτός βρίσκει απήχηση και σε κύκλους πέρα από τους παραδοσιακά συντηρητικούς.

Επειδή όμως αντικείμενο του παρόντος κειμένου δεν είναι η γλωσσική μυθολογία στη σύγχρονη Ελλάδα αλλά οι αντιπαράθεσεις με επιχειρήματα, είναι μάλλον σκόπιμο να εξετάσουμε τις επικρίσεις που διατυπώθηκαν σε επιμέρους πτυχές της Μεταρρύθμισης με σημείο αιχμής το πόσο χώρο άφησε αυτή η Μεταρρύθμιση στη λόγια παράδοση. Έτσι, ήδη στις 16 Μαρτίου 1976 ο καθηγητής γλωσσολογίας Γ. Μπαμπινιώτης, σε εκτενές άρθρο του στην εφημερίδα *Καθημερινή*, με τίτλο *Πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής, κάνει λόγο για μισαλλοδοξία και ακρότητες στη νέα γλωσσική πολιτική και επικρίνει τη νέα σχολική γραμματική με το σκεπτικό ότι δεν αναγνωρίζει το μικτό χαρακτήρα της Νέας Ελληνικής. Μετά από αυτή τη δημοσίευση ξεκινά ένας ενδιαφέρων διάλογος με τον καθηγητή Εμ. Κριαρά, ιστορική φυσιογνωμία του δημοτικιστικού κινήματος. Ο Εμ. Κριαράς με άρθρα του, όπως τα *Σωστή Δημοτική και αντιρροήσεις αναχρονιστικές και Μάταιες αντιρροήσεις στη σωστή Δημοτική*, υπερασπίζεται τη Μεταρρύθμιση απαντώντας ότι η κριτική του Γ. Μπαμπινιώτη είναι έμμεση συνηγορία για την Καθαρεύουσα αλλά και, επί της ουσίας, ότι η Δημοτική έχει ούτως ή άλλως ενσωματώσει ό,τι λόγιο ήταν όντως αναγκαίο, επομένως με τη διδασκαλία της Δημοτικής δεν αποσιωπάται η λόγια παράδοση. Τα «δίκαια» του μικτού χαρακτήρα της Νέας Ελληνικής, θα επισημάνει εν συνέχεια και η *Διακήρυξη του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου*, που κυκλοφόρησε το 1982 με τις υπογραφές των Γ. Μπαμπινιώτη, Οδ. Ελύτη, Α. Νικολαΐδη, Γ. Ντεγιάννη, Α. Ξυιαδά, Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα, Γ. Χειμωνά.*

Είναι ευρύτερη η διαπίστωση ότι η κριτική εκ μέρους των «συντηρητικών», για να επανέλθουμε στο αδρομερές μας σχήμα, καταμαρτυρεί στη Μεταρρύθμιση ισοπέδωση και μονοτυπία. Κατά κάποιον τρόπο αντιστρέφει δηλαδή έναν φόγο που απέδιδαν οι δημοτικιστές εις βάρος της Καθαρεύουσας, σαν να εφαρμόζουν οι πρώην επαναστάτες τα εξουσιαστικά τερτίπια των παλιών τους αντιπάλων τώρα που ήρθαν στα πράγματα.

Ο αντίλογος είναι ότι στην πραγματικότητα ποτέ δεν ήταν τα πράγματα τόσο ανεκτικά όσον αφορά τις γλωσσικές προτιμήσεις του καθενός όσο μετά τη Μεταρρύθμιση. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τις δυσάρεστες περιπέτειες που αντιμετώπισαν δημοτικιστές, όπως ο Παλαμάς, ο Δελμούζος, ο Κακριδής αλλά και χιλιάδες ανώνυμοι, επειδή επέλεξαν αυτή τη μορφή έκφρασης και θα συμφωνήσει ότι κανείς δεν κινδύνευσε από ανάλογες περιπέτειες μετά την καθιέρωση της Δημοτικής. Η δε μονοτυπία αφορά προφανώς τη σχολική γραμματική, η οποία από τη φύση της, μεταξύ άλλων και για καθαρά παιδαγωγικούς λόγους, είναι αναπόφευκτα μονότυπη.

Δημοτικιστικές ακρότητες έχουν επισημανθεί και σε σχέση με το πώς πέρασε το πνεύμα της Μεταρρύθμισης στο δημόσιο λόγο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι κριτική εις βάρος τέτοιων ακροτήτων διατυπώθηκε και από λογίους της Αριστεράς. Ο Γ. Καλλιόρης π.χ. διαμαρτύρεται στις 11 Ιουνίου 1982 στο περιοδικό *Αντί*, για τον «ψυχαναγκασμό της ομοιοτυπίας», όπως εκδηλώνεται στα εκδημοτικισμένα *Τράπεζα της Ελλάδας* (αντί *Ελλάδος*), *Κρατικό Θέατρο Βόρειας Ελλάδας* (αντί *Βορείου Ελλάδος*), *δελτίο ταυτότητας* (αντί *ταυτότητος*), *υπουργός άμυνας* (αντί *αμύνης*)· αξιοσημείωτο είναι ότι σήμερα, 30 χρόνια μετά, τίποτε από αυτά δεν ενοχλεί, καθώς όλα πέρασαν τελικά στη γλωσσική μας συνήθεια. Από την άλλη δεν πέρασαν άλλα παραδείγματα που αναφέρει, τα οποία όντως θεωρούνται πλέον εμβλήματα δημοτικιστικού ιακωβινισμού, όπως *σταθμός Αάρισας*, *οδός Βασίλισσας Σοφίας*, *συμπερασματικός σύνδεσμος επόμενα* αντί *επομένως*, *εχτός μάχης*, *των δευτερευόντων προσώπων* αντί *δευτερευόντων*, *έκθεσαν* αντί *εξέθεσαν*, *έκδωσαν* αντί *εξέδωσαν*.

3. Πώς αποτιμάται ο ρόλος της Καθαρεύουσας;

Το ερώτημα αυτό συνδέεται άμεσα με το προηγούμενο αντικείμενο. Και πάλι θα παρακάμψω την πληθώρα των ανορθολογικών διαδικτυακών ιστοτόπων που επιδίδονται μεταξύ άλλων στην ωραιοποίηση ενός καθόλου ωραίου παρελθόντος και θα περιοριστώ στους «συντηρητικούς» με επιχειρήματα, οι οποίοι με κάθε ευκαιρία τονίζουν ότι δεν πρέπει να τοποθετούμαστε έναντι της Καθαρεύουσας απορριπτικά. Μεταξύ αυτών σταχυολογούμε την άποψη ότι η Καθαρεύουσα αποτέλεσε ένα είδος γέφυρας που επέτρεψε την ομαλή μετάβαση από την Αρχαίζουσα του αττικισμού στη σημερινή Δημοτική. Καθάρισε, όπως λένε και όπως λέει και το ίδιο το όνομά της, το νεοελληνικό λεξιλόγιο από ένα σωρό «βάρβαρα» δάνεια, τουρκικά, σλαβικά, ιταλικά, αλβανικά, και τα αντικατέστησε με γνήσια ελληνικά μέσω λόγιων νεολογισμών ή με εσωτερικό δανεισμό από την Αρχαία. Δάνεια βεβαίως, «κρυφά», εισήγαγε από τη Γαλλική πολυάριθμα και η Καθαρεύουσα, τα λεγόμενα μεταφραστικά δάνεια, όπως είχαν επισημάνει και παλιοί δημοτικιστές σαν τον Ελισαίο Γιανίδη.

Εντελώς αρνητική είναι η αποτίμηση του ρόλου της Καθαρεύουσας από επικριτές της όπως οι γλωσσολόγοι της *Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου* αλλά όχι μόνο αυτοί. Τονίζεται ο αρνητικός ρόλος της στην ομαλή γλωσσική ανάπτυξη των Νεοελλήνων. Επισημαίνονται επίσης οι ιδεολογικές προεκτάσεις του φαινομένου και οι σχέσεις του με γενικότερα σχήματα προκαταλήψεων, που αντιτάχθηκαν στην ευρωπαϊκή νεοτερικότητα. Ενίοτε βέβαια παρακάμπτουν το γεγονός ότι τόσο η Καθαρεύουσα όσο και ο Δημοτικισμός γεννήθηκαν στην ίδια μήτρα, του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αρχικά, και αναπτύχθηκαν σε ένα άλλο κοινό πλαίσιο, του νεοελληνικού εθνικισμού μετέπειτα. Πιστεύω ότι μία νέα γενιά επιστημόνων, αξιοποιώντας τα διδάγματα της επιστήμης της ιστορίας των ιδεών, θα προβάλλει μελλοντικά αυτές τις κοινές αφετηρίες, ξεπερνώντας την εντύπωση περί αγεφύρωτου χάσματος.

Γενικότερα ωστόσο συνδέουν οι επικριτές της Καθαρεύουσας την εικαζόμενη αποστροφή της προς το φυσικό και το λαϊκό με μια νοοτροπία, κυρίαρχη και στο σήμερα, που φαίνεται να αποτελεί κληρονομιά της. Τη νοοτροπία που εμποδίζει και σήμερα γενιές Νεοελλήνων, ήδη από τα σχολικά θρανία, να εκφράζονται απρόσκοπτα και φυσικά και συνοφίεται στο «Μην το λες όπως σου έρχεται φυσικά! Είναι άσχημο!». Με την ανάπτυξη, τις τελευταίες δεκαετίες, γλωσσολογικών κλάδων όπως η κοινωνιογλωσσολογία και η ψυχολογολογία έχει καταστεί εφικτό να περιγραφούν και επιστημονικώς προβλήματα που προκάλεσε η Καθαρεύουσα καθώς και άλλες μορφές διγλωσσίας/διμορφίας ανά τον κόσμο στην ψυχολογική ανάπτυξη των ομιλητών.

4. Με ποιον όρο πρέπει να ονομάζουμε την προ του 1976 κατάσταση;

Ακόμα και γύρω από ένα τόσο τεχνικής φύσεως θέμα, βλέπουμε ότι αναπτύσσεται άλλο ένα δίπολο: Είναι σωστό να ονομάζουμε την κατάσταση αυτή «διγλωσσία» ή πρέπει να χρησιμοποιούμε ή και να επινοήσουμε έναν άλλο όρο; Επικριτικός έναντι του όρου αυτού στάθηκε π.χ. ο Γ. Μπαμπινιώτης, προτείνοντας ως ακριβέστερους τους όρους «διμορφία» ή και «διυφία», οι οποίοι αμβλύνουν τη διαφορά ανάμεσα στην Καθαρεύουσα και στη Δημοτική. Το σκεπτικό είναι ότι δεν έχουμε να κάνουμε εν προκειμένω με δύο διαφορετικές γλώσσες αλλά με δύο εκδοχές της Ελληνικής, η οποία εμπεριέχει, μαζί με την εκάστοτε σύγχρονη έκφασή της, και τη λόγια παράδοση. Από την άλλη πλευρά, γλωσσολόγοι όπως ο Εμ. Κριαράς εμμένουν στον όρο «διγλωσσία» θεωρώντας την αντίπαλη επιχειρηματολογία από μάταιη εκζήτηση έως και ύποπτη.

Βέβαια, αν στεκόμασταν στην καθαρά τεχνική πλευρά του θέματος θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι είναι αναγκαίο να διακρίνουμε στα Ελληνικά το φαινόμενο που στα αγγλικά ονομάζεται *diglossia* και περιγράφει καταστάσεις όπως της Ελληνικής επί Γλωσσικού Ζητήματος, της Αραβικής, της Νορβηγικής κλπ. από το φαινόμενο που στα αγγλικά ονομάζεται *bilingualism* και αφορά την ύπαρξη δύο διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων στην ίδια χώρα, όπως π.χ. στο Βέλγιο, ή την περίπτωση ατόμων που από τα παιδικά τους χρόνια μαθαίνουν να επικοινωνούν σε δύο διαφορετικές γλώσσες. Ωστόσο, αν το εν λόγω ζήτημα εγείρει πάθη, αυτό δεν οφείλεται στην όποια τεχνική του πλευρά, αλλά μάλλον σε ένα άλλο ζήτημα, που θα εξετάσουμε αμέσως μετά και το οποίο μάς πηγαίνει απευθείας στις διαδικασίες διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας από το Νεοελληνικό Διαφωτισμό και ύστερα.

5. Πόσες είναι οι ελληνικές γλώσσες;

«Είναι μία και αδιαίρετη», διατρανώνει η μία πλευρά του διπόλου μας. Από την άλλη πλευρά δεν έχουμε μια εξίσου ρητή και απερίφραστη τοποθέτηση. Το να αμφισβητήσεις άλλωστε ευθέως ότι η ελληνική γλώσσα είναι μία στην ιστορική της εξέλιξη σε υποχρεώνει

να πεις με τη σειρά σου πόσες ελληνικές γλώσσες πιστεύεις ότι πρέπει να διακρίνουμε ανά τους αιώνες.

Αυτό που γενικά φαίνεται να ενοχλεί γλωσσολόγους όπως τον Α.-Φ. Χριστίδη στον αφορισμό περί μίας και αδιαίρετης είναι η υπόρρητη αμφισβήτηση της αυτονομίας της Δημοτικής, με όλες τις επιπτώσεις που έχει αυτό, σε κοινωνικό, πολιτικό και σε παιδαγωγικό επίπεδο. Επανειλημμένως υπήρξε αντικείμενο κριτικής όχι μόνο από επιστήμονες αλλά και από γλωσσικά ευαισθητοποιημένους αρθρογράφους, όπως ο Γ. Χάρης, το πώς τέτοιες αντιλήψεις δημιουργούν την ψευδαίσθηση ότι λέξεις της Αρχαίας μπορούν να χρησιμοποιούνται με τον ίδιο τρόπο και σημασία και στη Νέα. Προκαλείται έτσι σύγχυση, η οποία δεν αφήνει να γίνει στο μαθητή αντιληπτό ότι, όταν θέλουμε να γράψουμε στα Νέα Ελληνικά, πρέπει να χρησιμοποιούμε άλλες γραμματικές, άλλα βοηθήματα και άλλα λεξικά από αυτά των Αρχαίων.

Τελικά, το ζήτημα είναι καθαρά ιδεολογικό, όπως είναι και η εθνική ταυτότητα και αυτοσυνειδησία. Στην εθνική συνείδηση του σύγχρονου Έλληνα παίζει βασικό ρόλο η σχέση με τους αρχαίους Έλληνες. Άλλωστε ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού έπαψε να γίνεται η παλιά διάκριση ανάμεσα σε Ρωμαίικα και Ελληνικά, έτσι και λόγος γινόταν πλέον για Ελληνικά διαφορετικών ιστορικών περιόδων. Δεν παρέχει η γλωσσολογία αντικειμενικά εργαλεία για να καθοριστεί πού αρχίζει η μία γλώσσα και πού τελειώνει η άλλη. Αν ο Σλοβάκος ομιλητής θεωρεί ότι μιλά μια άλλη γλώσσα από την Τσεχική, τότε η γλωσσολογία ταξινομεί τα Τσέχικα και τα Σλοβάκικα ως δύο ξεχωριστές γλώσσες, έστω κι αν οι φωνητικές, μορφολογικές και συντακτικές τους διαφορές είναι μικρότερες από αυτές της Νέας Ελληνικής από την Αρχαία Ελληνική. Το δυσάρεστο και παραπλανητικό είναι όταν επί ενός θέματος που δεν υπόκειται σε αντικειμενικά κριτήρια, επειδή έχει και συναισθηματικό χαρακτήρα, ορισμένοι ομιλητές τοποθετούνται φορώντας το μανδύα του γλωσσολόγου – ενώ μάλλον λειτουργούν σαν κήρυκες – και δίνοντας έτσι στο κοινό την ψευδαίσθηση ότι όσα λένε προκύπτουν ως πορίσματα επιστημονικών μεθόδων.

6. Ποια λύση πρέπει να δίνει η επίσημη γραμματική σε ακαταστάλακτες δομές του συστήματος;

Ο σύγχρονος ομιλητής της Ελληνικής, αν και θεωρεί ότι μιλά Δημοτική, δεν συνειδητοποιεί πόσα από τα γλωσσικά στοιχεία που χρησιμοποιεί στην καθημερινή του επικοινωνία προέρχονται από τη λόγια παράδοση και είναι ξένα προς τη Δημοτική που υποστήριξαν οι παλιοί δημοτικιστές. Δέξεις όπως *καθήκον*, *ενδιαφέρων*, *γεγονός*, *καθεστώς*, *συμβάν*, *πληγείς*, *ειλικρινής*, *σύμπαν*, *μηδέν*, *φωνήεν*, *οξύ*, *δόρυ*, *οδός* κλίνονται με τρόπο που δεν ανήκει στην καθαρή Δημοτική, με αποτέλεσμα αμηχανία και λάθη, ιδίως στην κλίση των επιθέτων στα τρία γένη τους. Ρήματα όπως *παράγω*, *αποβαίνω*, *συλλαμβάνομαι* σχηματίζουν τον αόριστό τους με βάση την αρχαία γραμματική, πράγμα που δεν επιτρέπει την απρόσκοπτη χρήση τους από την πλειονότητα των ομιλητών. Ο δε παρατατικός ρημάτων

όπως *επιτίθεμαι* ή *παραιτούμαι* φέρνει αμηχανία ακόμη και σε γνώστες της γραμματικής της Αρχαίας, καθώς έχουν να διαλέξουν ανάμεσα σε ένα σωστό αρχαιοπρεπή τύπο που ξενίζει έντονα και σε μια σειρά εναλλακτικών τύπων, πλησιέστερων στη Δημοτική, που δεν έχουν βρει ακόμη καθολική αναγνώριση.

Η σημερινή στάση των συνεχιστών του Δημοτικισμού έχει εξελιχθεί σε σχέση με τον ακωβινισμό εποχών όχι και τόσο μακρινών. Το 1965, κατά την τελευταία, πριν από την οριστική, μεταρρύθμιση προς την κατεύθυνση της Δημοτικής, ο Ευ. Παπανούτσος πρότεινε να αντικατασταθεί το *αφελής* με το *απλοϊκός*, ενώ αργότερα ο Κριαράς πρότεινε να αντικατασταθεί το *ασθενής* με το *άρρωστος*, ο δε Τσοπανάκης, προκειμένου να αποφύγουμε τον κάβο της λόγιας κλίσης, πρότεινε να αντικατασταθεί το *βαρύ ύδωρ* (του βαρέος ύδατος) με το *βαρύ νερό* (του βαριού νερού). Σήμερα αναγνωρίζεται γενικά ότι όλο αυτό το λεξιλόγιο έχει ριζώσει για καλά στη γλώσσα μας, δεν μπορούμε να κάνουμε χωρίς αυτό, επομένως πρέπει να βρεθεί ο κατάλληλος τρόπος να διδαχθεί η χρήση του. Ποια είναι όμως η σωστή του χρήση και κλίση; Αναλογιστείτε π.χ. τις διαφορετικές εναλλακτικές για τον παρατατικό του *παραιτούνται*: *παρητούντο* (ή *αρχαιοπρεπέστερα παρητούντο*), *παραιτούνταν*, *παραιτιόνταν*, *παραιτιούνταν*, *παραιτιόντουσαν* (ή *ιδιωματικότερα παραιτιόσαντε*). Για άλλη μια φορά διακρίνουμε ένα φάσμα απόψεων ανάμεσα στο «γνώμονας είναι η Αρχαία» και στο «γνώμονας είναι ο μηχανισμός της σύγχρονης γλώσσας», όπου περιλαμβάνονται ενδιάμεσες βαθμίδες αλλά και «καθαρές» λύσεις. Αν μάλιστα σε αυτά προσθέσουμε και τις διάφορες διτυπίες, όπως *κίξω/χτίξω*, *φτηνός/φθηνός*, *εξεταστεί/εξετασθεί*, *προσεχθεί/προσεχτεί*, *Οκτώβριος/Οχτώβρης*, *βαλανίδι/βελανίδι*, το πεδίο για αντιπαραθέσεις με γλωσσο-ιδεολογικά κίνητρα, π.χ. στη συντακτική πολιτική ενός εκδοτικού οίκου ή σε μία εξεταστική επιτροπή, γίνεται απέραντο!

Να σημειωθεί ότι η γραμματική Τριανταφυλλίδη δεν αναγνώριζε, για ρήματα όπως το *θεωρώ* ή το *παραιτούμαι*, άλλο κλιτικό παράδειγμα από αυτό του *λαλώ*, *-είς* (άρα: *παραιτιόνταν/παραιτιούνταν* και *θεωριόνταν/θεωριούνταν*!). Για λόγους όπως οι παραπάνω ήταν επιβεβλημένο να εισαχθεί στα σχολεία μια νέα γραμματική της Νέας Ελληνικής, η οποία να αναγνωρίζει όλες αυτές τις λόγιες επιδράσεις. Δεν μπορώ να μην επισημάνω εδώ ότι ένας ακόμη λόγος που καθιστά γελοίες τις επιθέσεις που εξαπολύθηκαν εις βάρος του βιβλίου γραμματικής της Ε' Δημοτικού το περασμένο καλοκαίρι από έναν όχλο που θυμίζει τους παλιούς γλωσσαμύντορες, με την κατηγορία μεταξύ άλλων ότι το βιβλίο αυτό οδηγεί τη γλώσσα σε περαιτέρω κατήφορο μετά τη «μισητή» Μεταρρύθμιση του '76, ένα ακόμη λοιπόν στοιχείο γελοιότητας αυτών των επιθέσεων είναι ότι στην πραγματικότητα η νέα σχολική γραμματική είναι πιο κοντά στην Καθαρεύουσα από την παλιότερη!

7. Η θέση των Αρχαίων στο σχολείο

Ένα ακόμη σημείο τριβής αποτελεί η διαφωνία σχετικά με τη θέση των Αρχαίων Ελληνικών στα σχολεία. «Όσο γίνεται περισσότερα» θα μπορούσε να διατυπωθεί συνοπτικά η θέση της μίας πλευράς. Εύκολα αντιληπτός γίνεται ο δεσμός αυτής της πλευράς με την αντίληψη της

Καθαρεύουσας περί ανωτερότητας της Αρχαίας Ελληνικής αλλά και την προ-γλωσσολογική προκατάληψη ότι η γλώσσα όταν αλλάζει «χαλάει». Να σημειωθεί επίσης ότι στο ζήτημα αυτό η παράταξη της «Αντιμεταρρύθμισης» πέτυχε μία νίκη: Ενώ η Μεταρρύθμιση Ράλλη θέσπισε τον περιορισμό της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο Λύκειο, από το 1991, επί κυβερνήσεως Κ. Μητσστάκη και αφού είχαν προηγηθεί ποικίλες επικρίσεις εναντίον αυτής της επιλογής, μεταξύ άλλων και από τον Υπουργό Παιδείας του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Αντώνη Τρίτση, η αρχαία ελληνική γλώσσα επέστρεψε στα γυμνάσια.

Αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο εν προκειμένω είναι η γλωσσική αξία που δίνεται στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών. Η «συντηρητική» πλευρά διατείνεται ότι χωρίς Αρχαία Ελληνικά οι Έλληνες δεν μπορούν να μιλήσουν σωστά ούτε Νέα Ελληνικά. Χαρακτηριστικό είναι ότι, ενώ αυτή η θέση διατυπώνεται κατά καιρούς αξιωματικά, μεταξύ άλλων και από γλωσσολόγους, δεν έχει μεσολαβήσει ούτε μία επιστημονική εργασία σε επίπεδο γλωσσολογίας και παιδαγωγικής που να αποδεικνύει κάτι τέτοιο.⁴ Ωστόσο η επίκληση αυτού του «αξιώματος» έχει αποτελέσει αιτιολογικό για την αύξηση των ωρών διδασκαλίας των Αρχαίων, π.χ. το 2004, χωρίς όμως ποτέ να δοθεί μία πειστική εξήγηση του γιατί η γκρίνια (που δεν υποστηρίζεται από καμιά απολύτως τεκμηριωμένη μελέτη) περί παρακμής της γλώσσας, λεξιπενίας, αλαλίας, γλωσσικής αφασίας όχι μόνο δεν έχει πάψει μετά την επιστροφή των Αρχαίων στα γυμνάσια το 1991 αλλά αυξάνεται. Τα προβλήματα που παρατηρούνται τόσο στα μαθητικά γραπτά όσο και στο δημοσιογραφικό λόγο και αφορούν την αδυναμία στην παραγωγή κειμένων με σαφήνεια, ακρίβεια και απρόσκοπτη ροή λόγου δεν φαίνεται να έχουν μειωθεί από το 1991, πέρα όμως από αυτό έχει εξηγηθεί επαρκώς πώς η διδασκαλία της γραμματικής και του συντακτικού των Αρχαίων μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπισή τους.

Πρέπει να τονιστεί ότι καμία σοβαρή φωνή από την «προοδευτική» πλευρά δεν αμφισβητεί τη σημασία της κληρονομιάς του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στο όνομα μιας ανώτερης νεοτερικότητας, όπως έκανε π.χ. ο φιλόλογος Ραλλίδης στο διήγημα του Δημήτρη Χατζή *Η Διαθήκη του Καθηγητή*, που έλεγε στους μαθητές του ότι όλοι οι αρχαίοι τραγικοί μαζί δεν άξιζαν όσο τρεις στίχοι του Σαίξπηρ. Η αμφισβήτηση αφορά τη σύνδεση του μαθήματος των Αρχαίων με το μάθημα της γλώσσας. Πέρα από τη θέση π.χ. του Εμ. Κριαρά ότι ήταν παιδαγωγικό λάθος η επαναφορά της αρχαίας γλώσσας στο Γυμνάσιο, πέρα από τα παραδείγματα από άλλες χώρες (π.χ. κανείς στη Γαλλία δεν υποστηρίζει ότι όποιος δεν ξέρει Λατινικά δεν μιλά καλά Γαλλικά), διατυπώνεται από πολλούς γλωσσολόγους η ανησυχία ότι έτσι αμφισβητείται η αυτονομία της Νέας Ελληνικής και υπονομεύεται μεθοδολογικά η διδασκαλία της ως ξεχωριστού μαθήματος. Και επειδή το ιδεολογικό στοιχείο δεν μπορεί να λείψει ούτε εδώ, ο Α.-Φ. Χριστίδης επισήμανε ιδεολογικές προεκτάσεις στην αξιολόγηση των Αρχαίων Ελληνικών, οι οποίες παραπέμπουν σε προϊδεασμούς περί φθοράς της γλώσσας από την εξέλιξή της και κατωτερότητας της λαϊκής γλώσσας.

8. Τονικό σύστημα

Η δεύτερη σημαντικότερη μεταρρύθμιση μετά τη Μεταρρύθμιση του 1976 έγινε το 1982 και αφορά την ορθογραφία και συγκεκριμένα την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος. Η καθιέρωση αυτή έγινε σε πλαίσιο γενικής συναίνεσης από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Αντίδραση σημειώθηκε από ορισμένους εκδοτικούς οργανισμούς αλλά και μεμονωμένους διανοομένους, επίσης από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα· δεν έλειψαν μάλιστα φωνές εναντίωσης και από διανοομένους της Αριστεράς όπως του φιλοσόφου Κορνήλιου Καστοριάδη, του Άγγελου Ελεφάντη ή του Γιάννη Καλιόρη. Γενική πάντως ήταν η συναίνεση από την πλευρά των γλωσσολόγων, με εξαίρεση κάποιες ενστάσεις, όπως του Γεωργίου Μπαμπινιώτη, κατά της κατάργησης της δασείας.

Σήμερα, εξακολουθούν να υπάρχουν εκδοτικοί οίκοι που τυπώνουν τα έργα τους σε πολυτονικό, δεν λείπουν δε οι φωνές που επικρίνουν την καθιέρωση του μονοτονικού.

Στον ακόλουθο πίνακα επιχειρώ να παρουσιάσω τα κυριότερα επιχειρήματα των υποστηρικτών του πολυτονικού και τον αντίστοιχο αντίλογο.

υπέρ του πολυτονικού	κατά του πολυτονικού
ιστορική συνέχεια	- οι Αρχαίοι δεν είχαν τόνους και πνεύματα - η παράδοση αυτή είναι λιγότερο μακρά απ' όσο νομίζεται
τὸ πολυτονικὸ ἐπιταχύνει τὴν εὐκολότερη διάκριση λέξεων (π.χ. ὄρος – ὄρος, βοηθὸ ἄσυρματιστὴ – βοηθὸ ἄσυρματιστῆ)	- περιορισμένες οι περιπτώσεις - δυσανάλογο το βάρος της διδασκαλίας του
δεν είναι τόσο δύσκολο όσο λένε	- είναι αρκετά δύσκολο στη διδασκαλία - γεννά άγωνα αδιέξοδα στη συζήτηση για την επιλογή οξείας ή περισπωμένης σε πολλές λέξεις της Νέας Ελληνικής που δεν υπήρχαν στην Αρχαία (π.χ. <i>λυκουρίνος</i> , υποκοριστικά σε <i>-άκος</i>)
- ἡ χρησιμότητα καὶ ἡ εὐκολία εἶναι τόσο βασικὸ ἐπιχείρημα; - μέχρι ποιὸν βαθμὸ μπορεῖ νὰ νομιμοποιεῖ ἀλλαγές;	- ναι, ὅταν τὸ βάρος τῆς διδασκαλίας εἶναι δυσανάλογο - πάντως δεν τίθεται θέμα κατάργησης της ιστορικής ορθογραφίας
ἡ πληροφορία ποὺ μεταφέρουν τὰ πνεύματα συμπεριέχει στοιχεῖα ἐτυμολογικά, μορφολογικά, π.χ. στὴ σύνθεση τῶν λέξεων (<i>ἐφάμιλλος</i> ἀλλὰ <i>ἐπακριβής</i> , <i>καθημερινή</i> ἀλλὰ <i>κατήχηση</i>)	- ἡ ιστορική ορθογραφία οὕτως ἢ ἄλλως περιέχει ἐτυμολογικὲς πληροφορίες - ἡ σημερινή σύνθεση ἐκ τῶν πραγμάτων δεν λαμβάνει ὑπόψη τῆς δασείας (π.χ. <i>αντηλιακό</i> , <i>αντιαρματικό</i> κλπ.)
ἀδιάφορο τί συμφέρει οἰκονομικὰ τὰ ἐκδοτικὰ συγχροτήματα	αντιοικονομικὸ τὸ πολυτονικὸ
εἶναι ὁμορφο	

⁴ Επικένω στο «επιστημονικό», διότι δεν εννοώ βεβαίως με αυτό «έρευνες» όπως αυτήν http://www.pi-schools.gr/download/news/deltio-tipou_26_01_07.pdf.

Τελικά τα μόνα επιχειρήματα που δεν μπορούν να βρουν αντίλογο φαίνονται να είναι το αισθητικό («είναι πιο όμορφο») και το συναισθηματικό («έτσι συνηθίσαμε να γράφουμε εμείς οι άνω των 50»). Ωστόσο είναι αυτά που ακούγονται λιγότερο, ίσως γιατί διαισθάνονται οι υποστηρικτές του πολυτονικού ότι επιχειρήματα ρομαντικού χαρακτήρα καταδικάζουν και κάθε πιθανότητα επανακαθιέρωσής του.

9. Πώς πρέπει να διαμορφώνεται η ορθογραφία;

Ως γνωστόν η ορθογραφία της Νέας Ελληνικής είναι ιστορική. Εγχειρήματα υπέρ της φωνητικής ορθογραφίας, όπως του Γιάννη Βηλαρά προεπαναστατικά ή των κομμουνιστών Ποντίων στην ΕΣΣΔ τα πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση δεν είχαν συνέχεια. Ωστόσο και μέσα στο πλαίσιο της ιστορικής ορθογραφίας έχει κατά καιρούς τεθεί θέμα απλοποίησης. Μετά τη Μεταρρύθμιση του '76 π.χ. αποφασίστηκε η κατάργηση της διάκρισης μεταξύ των καταλήξεων οριστικής και υποτακτικής ενεστώτα (να κάνει – να κάνη). Μία ακόμη απλοποίηση αφορά τις λέξεις με ξενική προέλευση, συμπεριλαμβανομένων των κυρίων ονομάτων, οι οποίες γράφονται πλέον με την απλούστερη δυνατή ορθογραφία (τρένο αντί τραίνο, λέδη αντί λαϊδη, Γκι ντε Μοπασάν αντί Γκυ ντε Μωπασάν). Διαπιστώνεται ότι και στο ζήτημα των απλοποιήσεων υπάρχει ένα δίπολο στο πλαίσιο του οποίου οι «προοδευτικοί» τάσσονται υπέρ, ενίοτε με σκεπτικό που περιφρονεί την παράδοση, οι δε «συντηρητικοί» τάσσονται *a priori* κατά, συνδέοντας την απλοποίηση με την εκβαρβάρωση.

Πέρα όμως από τα παραπάνω, υπάρχει σήμερα ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ της απόψεως που θέλει την ιστορική ορθογραφία να βασίζεται σε απόλυτα ετυμολογικό κριτήριο και της απόψεως που ζητεί να αποφεύγονται ακρότητες στην εφαρμογή του ετυμολογικού κριτηρίου. Να σημειωθεί ότι την τελευταία άποψη υιοθετεί και η επίσημη σχολική ορθογραφία, όπως διαμορφώθηκε από τον Μ. Τριανταφυλλίδη, γι' αυτό και μαθαίνουμε στο σχολείο να γράφουμε *τραβώ* και όχι *τρανώ*, καθώς η ετυμολογία της λέξης από το *ταύρος* (*ταυρώ*) δεν είναι αισθητή στο σύγχρονο Έλληνα. Το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (ΑΝΕΓ) του Γ. Μπαμπινιώτη από την άλλη προτιμά να προβάλλει σε ορισμένες δεκάδες λέξεων μια άλλη ορθογραφία από την καθιερωμένη, με το σκεπτικό ότι είναι ετυμολογικά ορθότερη. Το εγχείρημα αυτό φαίνεται να βρήκε απήχηση και σε εκδοτικά συγκροτήματα αλλά και εκδοτικούς οίκους, που ακολουθούν την ορθογράφηση Μπαμπινιώτη αντί της σχολικής, παρά την κριτική που έχει υποστεί ότι ανατρέπει καθιερωμένες εδώ και δεκαετίες ορθογραφίες (π.χ. *πλημύρα* αντί *πλημμύρα*, *καρώτο* αντί *καρότο*, *ρωδάκινο* αντί *ροδάκινο*, *τσιπούρα* αντί *τσιπούρα*, *τσηρώτο* αντί *τσιρότο*, *κουλλούρι* αντί *κουλούρι*, *κανόνι* αντί *κανόνι*, *αγώρι* αντί *αγόρι*).

Η συζήτηση σχετικά με το πόσο ετυμολογική μπορεί να είναι η ορθογραφία μας έχει απασχολήσει και ειδικευμένους τόπους του Διαδικτύου. Ενδεικτικά, από το ιστολόγιο του γλωσσολόγου Θεόδωρου Μωυσιάδη (<http://linguarium.blogspot.com>) έχουν διατυπωθεί,

μεταξύ άλλων, τα εξής επιχειρήματα υπέρ της αυστηρά ετυμολογικής ορθογραφίας του ΑΝΕΓ: α) το κριτήριο του συμβιβαστικού ιστορισμού (εννοεί την προσέγγιση Τριανταφυλλίδη, δηλαδή τη σημερινή σχολική ορθογραφία) είναι ρευστό· β) το σύστημα Τριανταφυλλίδη παρουσιάζει ασυνέπειες· γ) η δύναμη της αδράνειας ενδέχεται να διαιωνίζει αδικαιολόγητα σφάλματα.

Από την άλλη, ο ιστολόγος μεταφραστής Νίκος Σαραντάκος αντιτείνει, μεταξύ άλλων, ότι: α) με το εγχείρημα των νέων ορθογραφήσεων το ΑΝΕΓ, αντί να ξεδιαλύνει το μπερδεύει περισσότερο· β) ούτε το ΑΝΕΓ αποφεύγει τις ασυνέπειες σε σχέση με το απόλυτο ετυμολογικό κριτήριο, δεν φτάνει π.χ. στο σημείο να γράψει το *αγιοβασιλιάτικος αγιοβασιλειάτικος* ούτε το *τραβώ τρανώ* ούτε το *φιλί φιλεί*· γ) η περιφρόνηση της χρήσης είναι αλαζονική και λειτουργεί σαν μαγνήτης για τους επηρμένους, που σπεύδουν να υιοθετήσουν τις αποκλίνουσες ορθογραφίες για να ξεχωρίσουν.

10. Η γλώσσα μας σήμερα

Ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης, με το οποίο και κλείνω, είναι η γενικότερη τοποθέτηση ως προς την κατάσταση της γλώσσας μας σήμερα. Ένα αναμφισβήτητο γεγονός είναι ότι οι Έλληνες, όπως και όλοι οι λαοί, όταν γράφουν και μιλούν, κάνουν λάθη. Πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ «συντηρητικών» και «προοδευτικών» είναι εν προκειμένω από ποιο σημείο και πέρα μπορεί να γίνει λόγος για λάθος και ποια πρέπει να είναι η αντιμετώπιση αυτών των λαθών. Αν η στάση των «συντηρητικών» χαρακτηρίζεται από ρύθμιση και κανονιστική ακαμψία, η στάση των «προοδευτικών» χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ανεκτικότητα τόσο ως προς το ποια είναι τα πραγματικά λάθη όσο και ως προς το ότι το φαινόμενο δεν πρέπει να δραματοποιείται, δεν συνιστά θανάσιμο κίνδυνο για τη γλώσσα, παρά αποτελεί μέρος της φυσικής εξέλιξης.

Κατά το αριστοτελικό σχήμα, που παράλληλα με τη διάκριση μεταξύ αριστοκρατίας και δημοκρατίας διακρίνει και τις αντίστοιχες εκτροπές τους, την ολιγαρχία και την οχλοκρατία, μπορούμε και εδώ να εντοπίσουμε εκτροπές των παραπάνω γλωσσικών τάσεων. Στην κληρονομιά της Καθαρεύουσας μπορούμε να αναγάγουμε την κινδυνολογική ρητορική κατά την οποία η Ελληνική απειλείται από λογής λογής κινδύνους, εξωτερικούς και εσωτερικούς. Στους κινδύνους αυτούς περιλαμβάνονται ο δανεισμός ξένων λέξεων, η γλώσσα των νέων, τα λάθη και τα «λάθη» στη χρήση της γλώσσας. Ως «λάθη» εννοώ γλωσσικές χρήσεις που αυθαίρετα χαρακτηρίζονται από ορισμένους λάθη, ενώ έχουν επαρκή θεμελίωση στο γλωσσικό μας σύστημα, π.χ. η έλξη αναφορικού (από όλους όσους θέλουν), η μεταβατική σύνταξη του *αφορώ*, απλολογίες τύπου *περιβαντολόγος* κλπ. Παράλληλα, εδώ και δεκαετίες ακούγονται ιεραμιάδες για λεξιπενία, ευτελισμό και εκβαρβαρισμό της γλώσσας, ο οποίος στην πράξη συγχέεται με τη γλωσσική εξέλιξη. Αυτή η εκτροπή, η οποία συγγενεύει με τον ανορθολογισμό που εκδηλώνεται σήμερα παγκοσμίως ως αντίδραση στις δραματικές

αλλαγές που έχει φέρει η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η παγκοσμιοποίηση, δημιούργησε εύφορο έδαφος στην Ελλάδα και για την ανάπτυξη διαφόρων γλωσσικών μύθων με μεγάλη διάδοση. Έτσι, αν σε άλλες χώρες βρίσκουν έδαφος π.χ. οι θεωρίες του ευφυούς σχεδιασμού, η άρνηση του Ολοκαυτώματος, συνομωσιολογική η θεωρία ότι ποτέ δεν έφθασε ο άνθρωπος στη Σελήνη ή ιστορίες για επαφές με εξωγήινους, στην Ελλάδα ιδιαίτερη διάδοση γνωρίζουν γλωσσικοί μύθοι όπως το *Hellenic Quest*, η ετυμολόγηση των πάντων από τα Ελληνικά, η άρνηση της ινδοευρωπαϊκής θεωρίας ή της φοινικικής προέλευσης του ελληνικού αλφαβήτου.

Από την άλλη πλευρά, ως εκτροπή της «προοδευτικής» πλευράς θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την ισοπεδωτική αντίληψη που εκδηλώνεται κατά καιρούς από διάφορους γλωσσολογούντες και δεν δέχεται καν ότι υπάρχουν λάθη, αντιτίθεται δε *a priori* σε κάθε γλωσσική κριτική. Η αντίληψη αυτή παρερμηνεύει το δίδαγμα της γλωσσολογίας ότι η γλώσσα είναι ζωντανός οργανισμός και εξελίσσεται. Δεν διακρίνει τη γλώσσα ως θεωρητική έννοια από την επίσημη γλώσσα με την τυποποιημένη σχολική γραμματική και τα λεξικά της, η οποία από τη φύση της είναι κάτι πιο αποκρυσταλλωμένο. Αγνοεί επίσης ότι στο παιχνίδι της εξέλιξης της γλώσσας ανήκει και η αντίδραση σε αυτήν και ότι το τελικό αποτέλεσμα προκύπτει ως σύνθεση ανάμεσα στο καινούργιο (τα λάθη) και το παλιό (την αντίδραση). Όσο αληθές είναι ότι πολλά από τα σημερινά λάθη είναι τα αυριανά σωστά άλλο τόσο ισχύει ότι τα περισσότερα από τα σημερινά λάθη δεν θα βρουν απήχηση στο μέλλον. Η ιστορία της γλώσσας δεν είναι μόνο οι αλλαγές της· είναι και οι απόπειρες για αλλαγή που δεν είχαν συνέχεια.

Τελικά υπάρχει Γλωσσικό Ζήτημα σήμερα;

Αν από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι τα γλωσσικά θέματα εγείρουν το ενδιαφέρον πολλών, εξάπτουν ενίοτε τα πνεύματα και αποτελούν πεδίο συγκρούσεων μεταξύ διανοουμένων, αυτό δεν σημαίνει ότι αμφισβητείται στην ουσία της η Δημοτική ως βάση για την επίσημη γλώσσα των Ελλήνων. Το Γλωσσικό Ζήτημα έκλεισε το 1976 οριστικά, όχι επειδή ψηφίστηκε ένας σχετικός νόμος αλλά επειδή ήταν παραπάνω από ώριμο να κλείσει. Αυτό επιβεβαιώνεται εμπράκτως από τη γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα ακόμη και τα επικριτικότερα κείμενα κατά της Μεταρρυθμίσεως του 1976.

Παρ' όλο λοιπόν που μπορούμε και σήμερα να διακρίνουμε σε αυτές τις αντιπαραθέσεις την ιδεολογική κληρονομιά της Καθαρεύουσας από τη μια πλευρά και της Δημοτικής από την άλλη, το ίδιο το Γλωσσικό Ζήτημα δεν είναι σήμερα ζωντανό. Αυτό που παραμένει ζωντανό είναι οι ιδεολογικές διαφορές σε μία σειρά από κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά και παιδαγωγικά ζητήματα, οι οποίες και το γέννησαν. Οι διαφορές αυτές αποτελούν λίγο-πολύ τον καμβά της γενικότερης ιστορίας των ιδεών στη νεότερη Ελλάδα. Μπορεί να οδηγούν ενίοτε σε οξυτάτες συγκρούσεις, θα ήταν όμως δύσκολο να φανταστούμε την πνευματική ζωή στην Ελλάδα διαφορετικά. Οι συγκρούσεις αυτές δίνουν οξυγόνο στη

σύγχρονη πνευματική ζωή, κρατούν τους πνευματικούς της ανθρώπους σε εγρήγορση και αποτελούν τροφή προβληματισμού για όλους μας.

Problém datování výbuchu santorinského vulkánu v době bronzové

VĚRA KLONTZA-JAKLOVÁ

Ostrov Santorini není jenom velmi oblíbeným turistickým cílem díky své malebnosti a bohaté historii, ale je také velkým otazníkem prehistorické archeologie a geologie. Výbuch tamního vulkánu v době bronzové je problémem, o němž se v oblasti egejské prehistorie diskutuje snad nejvíc. Cílem tohoto článku je podat základní informace o vývoji této problematiky, a poskytnout tak praktickou pomůcku hlavně nearcheologům, kteří by se o „případu Santorini“ rádi dozvěděli více, než uvádějí turističtí průvodci, případně někdy již zastaralá populárně naučná literatura.

Ostrov Santorini (nebo také Théra, ve starověku Kallisté) nacházející se 120 km severně od dnešního krétského města Heraklion byl pro archeology objeven v letech 1859–1869 při těžbě pemzy používané při stavbě Suezského průplavu¹ a u příležitosti menšího výbuchu tamního vulkánu v lednu 1866.² Do literatury jako první uvedl archeologické památky francouzský geolog Jacques Fouqué, jenž datoval událost do intervalu 2000 až maximálně 1500 před n. l., za což si dnes zaslouží obdiv, vezmeme-li v úvahu úroveň tehdejších znalostí a technické vybavení.³ Z důvodů velmi složité geologické situace (vrstvy minojské destrukce se nacházejí pod několikametrovým nánosem pyroklastického sedimentu – tefry – dosahujícím na některých místech síly přes 10 metrů) probíhaly zpočátku jen malé sondážní práce. Systematické výzkumy započaly až v roce 1967 na výběžku Akrotiri, kde je díky erozi poněkud příznivější situace.

Prvním, kdo dal do souvislosti výbuch sopky na Santorini s destrukcemi minojských paláců a označil tento výbuch za přímou příčinu zániku minojské kultury, byl J. Schoo,⁴ jehož jméno bylo do odborné literatury znovu uvedeno až autory J. Driessenem a C. Macdonaldem.⁵ Odbornou veřejností byl Schoo dlouho ignorován a prvenství bylo připisováno autoritě řecké archeologie Spyridonu Marinatosovi.⁶ Tato teorie zániku minojské civilizace je však již několik desítek let na základě jednoznačných archeologických kontextů považována za překonanou. Nesmíme ovšem tomuto badateli upřít zásluhu o položení základů moderní komparační archeologie. Přestože s konkrétními výsledky jeho bádání nemůžeme již dnes plně souhlasit, v podstatě vytkl cestu, po které se ubíráme podnes.

¹ MANNING 1999, xxvii.

² FOUQUÉ 1998.

³ MANNING 1999, 12.

⁴ SCHOO 1937–1938.

⁵ DRIESSEN – MACDONALD 1997.

⁶ MARINATOS 1939.

Marinatos postupoval při datování destrukce na Akrotiri pomocí srovnávání egyptských importů na Krétě a minojských a mykénských nálezů z egyptského prostředí. Takto získané výsledky kombinoval s historickými údaji poskytovanými egyptskými písemnými prameny. Jeho vývody, co se relativní chronologie týče, byly v podstatě správné, když určil, že katastrofa se odehrála na konci období stupně IA pozdně minojského období (k dataci viz Příloha 2). Na základě nálezů minojské a mykénské keramiky v Egyptě byla santorinská katastrofa datována do období těsně před nástupem 18. dynastie. Tato dedukce je v posledních letech také zpochybňována.⁷ V rámci této základní komparace dospěl k datu kolem roku 1500 před n. l.⁸ A. Furumark na základě studia mykénské keramiky dospěl ke shodným závěrům.⁹

Ironií je, že toto klíčové datum, od kterého je odvozena absolutní chronologie pozdně helladského období, a tak přímo ovlivňuje názory a pohledy na chronologii severnějších částí Evropy, nebylo v podstatě 50 let zpochybněno. Do 80. let 20. století se s menšími modifikacemi a odchylkami počítalo s intervalem 1500–1450 před n. l. pro detailní archeologické interpretace a tato datace byla také přejímána obecnými příručkami, jako je *Cambridge Ancient History*,¹⁰ a poté také regionálními syntézami.¹¹ Některé modernější syntézy uvádějí rozpor mezi daty poskytovanými přírodovědnými metodami a archeologicko-historickými daty.¹²

Dalo by se s jistou nadsázkou říci, že k „druhé santorinské katastrofě“ došlo koncem 70. let, kdy byla publikována první radiokarbonová data, která rázem posunula datum erupce o 100–150 let do minulosti. První data, která poskytla mladá glaciologická metoda (*ice-core dating*), se naopak pohybovala až kolem roku 1390 ± 50 před n. l. a termoluminiscenční zkoušky potvrdily interval 3600 ± 200, z důvodu velkého rozpětí pro dané období naprosto nepoužitelný. Z toho většina archeologů usoudila, že metoda (tedy C-14) je pro dané období nevhodná a z nějakého důvodu chybující a přiklonila se znovu ke konvenčním datům.¹³ Již v 70. letech někteří badatelé poukazovali na nepravděpodobnost datování santorinské katastrofy do počátečních let vlády 18. dynastie, což dokládali na základě archeologických kontextů.¹⁴

Zlomem v bádání bylo v roce 1984 zveřejnění práce dendrochronologů La Marche a Hirschboeck, kteří prokázali, že vulkanická činnost většího rozsahu uvolňuje do vzduchu SO₂ a SO₃, tedy sloučeniny, které se vytvářejí při rozpadu kyseliny sírové (H₂SO₄) pro-

dukované právě vulkanickou činností. Tyto oxidy (siřičitý a sírový) rozptýlené ve větších koncentracích v atmosféře a stratosférickém aerosolu omezují průnik slunečního záření k zemskému povrchu, což autoři doložili empiricky. Na základě konkrétních příkladů ze současnosti a nedávné minulosti prokázali, že sopečné výbuchy mohou snížit průměrnou roční světovou teplotu o 0,4–0,7 °C. Tato skutečnost se posléze odráží v míře nárůstu letokruhů dlouholetých dřevin. Oba badatelé navrhuji pro santorinskou explozi datum 1626–1628 před n. l.¹⁵ La Marche navrhol tento posun již v 70. letech a svůj názor publikoval v *National Geographic*, ale egejské archeologové jej nechali bez povšimnutí.

Na archeologické pole a do seriózní debaty uvedl tato data P. Warren¹⁶ s tím, že je nutné data poskytovaná různými přírodními vědami revidovat, srovnávat s archeologickými (či konvenčními typologickými historickými) chronologickými škálami a rozhodně je brát v úvahu. Vyjádřil také názor, že není možné rozpory mezi konvenčním datováním a daty pocházejícími z laboratoří smést jednoduše ze stolu nebo přejít mávnutím ruky s výmluvou na chybu, a vyzval k řešení problému. Warrenův dnes již klasický článek odstartoval debatu, která je vedena v různé intenzitě prakticky do současnosti, ale která rozhodně posunula naše znalosti kupředu.

Dalším mezníkem byl rok 1987. Dánští glaciologové revidovali svá zjištění získaná na základě vrstvení grónského ledovce a nabídli opravená data, konkrétně 1644 ± 20 před n. l.¹⁷

Řada archeologů byla nucena pozměnit své postoje. G. Cadogan, který se ještě několik let předtím domníval, že absolutní data východostředomořského pravěku jsou více méně stabilizovaná,¹⁸ musel připustit, že ani datum 1500 nebude již dále udržitelné a že bude třeba hledat někde za rokem 1520.¹⁹ Stejně tak M. J. Aitken dospěl na základě radiokarbonových dat k závěru, že je třeba poohlédnout se po správném datu v intervalu mezi lety 1670–1520 před n. l.²⁰ Irský dendrochronologický tým ověřil datum 1627 před n. l.²¹ Do diskuse (již podruhé) vstoupil P. Betancourt.²² Rovněž jeho článek by bylo možné označit za jeden z mezníků debaty trvající již přes 30 let. Jako první se pokusil propojit archeologická data (tedy konkrétní nálezy z konkrétních nálezových souvislostí) s daty historickými a s daty poskytovanými přírodními vědami a navrhl datování santorinské katastrofy k roku 1610 před n. l. Dalším stavebním kamenem je studie B. J. Kempa a R. S. Merrilleese,²³ kteří na základě krétských a mykénských importů v Egyptě navrhuji a dokládají, že první fáze

⁷ MANNING ET AL. 2002, 742.

⁸ MARINATOS 1939.

⁹ Např. FURUMARK 1941a, 1941b, 1950; souhrnně MANNING 1999, 13–16.

¹⁰ EDWARDS ET AL. 1973, 558.

¹¹ Např. PEČÍRKA ET AL. 1989, 34; BUCHVALDEK (ed.) 1985; PLEINER (ed.) 1978; FURMÁNEK ET AL. 1991; PODBORSKÝ (ed.) 1993.

¹² Např. DICKINSON 1994, 17–20; ale také PODBORSKÝ (ed.) 1993; FURMÁNEK ET AL. 1991.

¹³ HOOD 1978, 688.

¹⁴ POMERANCE 1978, 797–804.

¹⁵ LA MARCHE – HIRSCHBOECK 1984; PYLE 1990, 68.

¹⁶ WARREN 1984.

¹⁷ HAMMER ET AL. 1987.

¹⁸ CADOGAN 1978.

¹⁹ CADOGAN 1987.

²⁰ AITKEN 1988.

²¹ BAILLIE – MUNRO 1988.

²² BETANCOURT 1987.

²³ KEMP – MERRILLEES 1980.

pozdně minojského období (LM I) by mezi lety 1600–1575 měla spíš končit než začínat. Na konci 80. let připojil S. Manning²⁴ srovnávací analýzu chronologie východního Středomoří. Jednoznačně se přiklonil k posunu směrem k datům, které poskytly přírodní vědy.

Důležitou součástí této debaty bylo také kolokvium uspořádané univerzitou v Göteborgu v roce 1987.²⁵ Rok 1500 před n. l. již v podstatě přestal být brán v úvahu a diskuse, zkráceně označovaná jako *high or low*, se dále soustředila na shromažďování argumentů, které by pomohly přesněji umístit santorinskou katastrofu v rámci intervalu 1648–1580 před n. l. V roce 1989 byla zorganizována další rozsáhlá konference na toto téma,²⁶ která dovršila další významnou etapu bádání a byla jakýmsi shrnutím dosavadního stavu výzkumu. Jeden z nejdůležitějších poznatků přinesl W.-D. Niemeier,²⁷ kterému se podařilo zachytit na výzkumu kanaánské lokality Tel Kabri (Izrael) destrukci absolutně datovanou k roku 1600. Odkrytý sídelní komplex poskytl zbytky malované podlahy, jejíž výzdoba byla klasifikována jako analogická tzv. egejským freskám 1. stupně pozdně minojského období (fáze LM IA). W.-D. Niemeier vyvodil relativní souvislost mezi pozdně minojským I (LM I) stupněm a střední dobou bronzovou na Předním východě (MB II), které absolutně propojil s koncem 17. stol. před n. l. a obdobím před 18. egyptskou dynastií. Situaci znovu poněkud ovlivnilo oznámení glaciologů, že zkoumají možnost dvou výbuchů v druhé polovině 17. stol. před n. l., konkrétně kolem roku 1627 a 1645.²⁸ Na počátku 90. let utrpěla konvenční chronologie další ránu z tábora stylistických a typologických analýz.²⁹ 90. léta pak byla obdobím vášnivé debaty. Platformou střetů byl časopis *Archaeometry*. Zároveň však v tomto desetiletí vykrytalizovalo jakési první všeobecnější souznění výsledků více metod a vědních oborů, jež se shodly na pozdním 17. století.

Přesto někteří badatelé nadále trvají na konvenčních datech nebo debatu zcela ignorují,³⁰ i když data poskytovaná přírodními vědami jsou naprosto vědecká. Za nevědecké je naopak možno označit ignorování výsledků přírodních věd, k čemuž jsme často náchylní v případě, že jejich výsledky nezapadají do zaběhnutého a vžitého rámce. Drtivá většina archeologů si je však vědoma, že je třeba tato data brát vážně a přistupovat k nim nezaujatě, a naopak nabídnout pomoc při společném hledání odpovědí a odkrývání skutečnosti. I když se tento přístup zdá jako samozřejmý, podobnou potřebu zdůraznit nutnost spolupráce archeologů a přírodních vědců vyslovil také J. Muhly.³¹ Shrnutím předešlých diskusí je rozsáhlá práce S. Manninga,³² která je nepochybně příručkou nepominutelnou pro každého, kdo se zabývá absolutní chronologií doby bronzové.

S koncem tisíciletí se také debata „svobodných, nezávislých a roztroušených učenců“ dostala na novou kvalitativní úroveň v rámci iniciativy rakouského egyptologa M. Bietaka, který shromáždil široký interdisciplinární a mezinárodní tým s cílem vnést do problematiky datování doby bronzové ve východním Středomoří světlo (projekt *SCIEM 2000*). Cílem projektu je sestavení co nejdokonalejší sítě a databáze shromažďující a vyhodnocující data všeho druhu. Jedná se o jeden z nejvýznamnějších projektů pro dané období a oblast s propracovanou organizací a metodologií. Charakteristická je pro Bietakův tým víra v kolektivní hledání odpovědí a ve statistickou váhu získaných argumentů. Tento projekt je sice v počátcích, ale domnívám se, že se jedná o příkladné uspořádání a zorganizování vědecké práce. Jednotlivá pracoviště a odborníci jsou propojeni do sítě, velmi intenzivně je využívána elektrotechnika. Bietakova koncepce klade zvýšený důraz na statistiku, rozsáhlé databáze, sériování a kombinování. Tyto metody nedokázaly prozatím přinést výraznější výsledky, které by ovlivnily historické interpretace. Jsou však rozhodně vhodné pro zpracování velkých souborů a pro určení pásem pravděpodobností. Nezbyvá než doufat, že tento výzkum bude nadále pokračovat a v dohledné době přinese konkrétní výsledky.

Dalším významným mezníkem byl nález kusu olivovníku spáleného v době exploze. Vzorek byl vhodný jak k radiokarbonovému datování, tak pro dendrochronologii. Obě dvě analýzy potvrdily datování do období kolem roku 1627 před n. l. Vzhledem k důležitosti nálezů byla ihned svolána konference v Kodani, které se zúčastnili přední specialisté na tuto problematiku.³³

V současnosti rozporů mezi chronologií navrhovanou přírodovědci do 3. čtvrtiny 17. století před n. l. a archeology (hlavně egyptology), kteří dedukují data o 100 let pozdější, stále přetrvávají (viz *Příloha 2*). Datum tedy stále nebylo jednoznačně stanoveno: oba dva názory se opírají o vědecká fakta a zároveň mají i slabá místa, proti nimž je možné vznést argumenty. Vědecký problém přetrvává a nezbývá než doufat, že jej vyřeší další intenzivní bádání na tomto poli.

Stanovení data tzv. santorinské katastrofy není rozhodně samoučelné. Jednak je součástí problematiky synchronizace celé pozdní doby bronzové ve východním Středomoří, jednak také přesně datuje horizont tzv. šachtových hrobů v Mykénách, jejichž paralely ve střední Evropě datují počátek střední doby bronzové.

Příloha 1 – Hypotetický průběh santorinské katastrofy z doby bronzové

Není snadné jednoznačně a bez pochybností popsat průběh erupce. K podobným geologickým událostem nedochází každý den a každý sopečný výbuch je jedinečný a neopakovatelný. Na základě geologicko-tektonické skutečnosti, empirie a analogií dospěli geologové k přibližnému obrazu. Jako analogie jsou používány erupce sopky Tambora (Sumatra) v roce 1815 a Krakatoa (ostrůvek mezi Jávou a Sumatrou) v roce 1883.³⁴

²⁴ MANNING 1988.

²⁵ ÅSTRÖM (ed.) 1987–1989.

²⁶ HARDY – RENFREW (eds.) 1990.

²⁷ NIEMEIER 1990.

²⁸ BIETAK (ed.) 2000, 30.

²⁹ Např. BARBER 1991.

³⁰ Např. SCHACHERMAYER 1976a, b, DUHOX 2003.

³¹ MUHLY 2003, 17–23.

³² MANNING 1999.

³³ WARBURTON (ed.) 2009.

³⁴ FRIEDRICH 2000, 67–68.

I. fáze – varovná: Otřesy menšího rozsahu upozornily obyvatele ostrova na nebezpečí. Ti posbírali potřebné a cenné věci (drobné předměty nebyly na Akrotiri prakticky nalezeny), zabalili zásoby, poskládali nábytek a vybavení domácností a evakuovali se. Následovaly větší otřesy, které poničily řadu staveb. Jednotlivé otřesy střídala období klidu, kdy se někteří obyvatelé nebo speciální skupiny vraceli, rozebírali sutiny a pokoušeli se o první opravy. Na některých místech opravy nestačili dokončit; bylo nalezeno pohozené náčiní, které zůstalo ležet na místě po chvatném opuštění lokality.³⁵

II. fáze – freatomagmatická exploze: Samotná erupce musela začít varovnými signály (únik plynů z vulkánu, dým atp.). Patrně došlo k prolomení stěn vulkanického komínu a roztavené kyselé magma se dostalo do styku s vodou, což vyvolalo prudkou chemickou reakci. Do vzduchu byla katapultována první dávka roztavených hornin spolu s ohromnými balvany pocházejícími z utržených stěn kaldery. Některé z nich popadaly na sídliště na Akrotiri a následná vrstva pemzy zapečetila veškeré pozůstatky lidské činnosti.³⁶ Nevíme, jak dlouhá byla doba mezi prvními záchvěvy, dalšími fázemi a vytvořením této první vrstvy pemzy. Absence nánosu hlíny, patrně eroze atp. však nasvědčují krátkému časovému odstupu.³⁷

III. fáze – tzv. plinijská: Z této fáze erupce pochází tzv. růžová pemza. Její vrstvy na ostrově jsou v některých místech až sedmimetrové. Došlo k prudkému výbuchu, který vyslal do ovzduší 1,4 km³ materiálu. Sloup popele dosahoval výšky až 38 km. Tímto způsobem byla ovlivněna až stratosféra. Jednalo se o extrémně silnou explozi, což mimo jiné potvrzuje ohromný rozptyl sopečného popele. Tato fáze na základě známých analogií mohla trvat několik hodin.³⁸ Řada domů ještě stála, nebo alespoň jejich ruiny, protože místnosti jsou zaplněné pemzou pocházející z této fáze výbuchu.³⁹

IV. fáze – tzv. základní: V této fázi exploze se průběh změnil. Patrně došlo k popraskání stěn vulkanického komínu a magma se znovu smíchalo s vodou a opět došlo k freatomagmatické reakci. Rychlostí zhruba 200 km/hod. byl na všechny strany rozmetán vulkanický komín, což doprovázela mračna popele a prachu. V této fázi byly do vzduchu vymrštěny odhadem 2 km³ pemzy. Materiál znovu napadal do středu kaldery, kde vytvořil kráter, jehož zúženým hrdlem vystřelil znovu přibližně 38kilometrový sloup. Komín tlak nevydržel, rozpraskal, začala vytékat láva z lávové komory a opět vzduchem létaly ohromné balvany.

V. fáze – doznívající: Tefra pocházející z této fáze je velice snadno rozeznatelná ve stěně kaldery. Ve světlé pemze jsou tmavá zrna pyroklastického materiálu. Z kráteru ještě vychá-

zel sloup kouře a popela, ale již ne tak rychlý a vysoký. Všude byla mračna prachu, z vody vycházely horké plyny. Kaldera vypadala jako kotel, ve kterém bublá vroucí mléko. Lávová komora se vyprázdnila převážně do kaldery.⁴⁰

VI. fáze – sekundární procesy: Došlo k uklidnění všech aktivních reakcí. Patrně v této fázi se do moře sesunuly bloky popele, hlavně na jihu a jihovýchodě ostrova.⁴¹ Otázkou v této fázi je pravděpodobné vytvoření vlny tsunami po zborcení kaldery. (Např. vlna tsunami, která byla vyvolána propadem kráteru Krakatoa, oběhla dvakrát zeměkoulí a vzedmutá vlna pohřbila ve svých útrobách 36 000 obyvatel ostrova, kteří se na člunech nacházeli na dohled sumaterským břehům. Tento výbuch bylo slyšet až na Madagaskaru, v Austrálii a na Srí Lance. Tlaková vlna byla cítelná až v Postupimi. Růžice popele, která se po explozi vytvořila, měla průměr 30 mil a popílek se rozptýlil až na vzdálenost 3 300 mil. Oblak, který zakryl Slunce, byl jednou z příčin jak ekologické katastrofy oblasti, tak ochlazení klimatu na zeměkoulí v příštích letech, která se vyznačovala extrémními klimatologickými fenomény.)⁴² S vlnou, která se pravděpodobně vytvořila jako následek kolapsu kaldery a sesunem pyroklastického proudu do moře během freatomagmatické fáze, je třeba počítat na základě archeologických dokladů ze severního pobřeží východní Kréty. Usazeniny, jejichž vznik je připisován této vlně (složené z pemzy, oblázků, mušlí a architektonických částí), byly nalezeny na lokalitě Amnissos na severním pobřeží Kréty (přístav sloužící paláci v Knóssu). Vlna je odhadována na 8–10 metrů výšky.⁴³ Vlna tsunami mohla dorazit ke krétským břehům vysoká několik až 40 metrů podle toho, kudy procházela. Větší hloubky jsou schopné do značné míry energii vlny absorbovat (vzpomeňme katastrofickou vlnu z 26. 12. 2004 v Indickém oceánu, která právě v šelfových oblastech způsobila nejhorší katastrofy). Na lokalitách Amnissos, Malia, Gurnia a Mochlos existují doklady, že byly touto vlnou zasaženy. Byly přesunuty celé ohromné kamenné bloky. Stejně jako na lokalitě Zakros, ale zde je možné, že původem byla řada zemětřesení v pozdněminojském období, fázi LM IB.⁴⁴

Santorinský vulkán vyprodukoval na 13 km³ tefry.⁴⁵ Ve vrcholné fázi vylétalo z komínu 1,4–4,2 .10³ m³ materiálu za sekundu a na povrchu ostrova se akumulovala tefra rychlostí 3 cm/min. Vrcholné fáze erupce (II–V) trvaly několik hodin až 4 dny a celý proces (fáze I–VI) maximálně pár měsíců.⁴⁶ Tato katastrofa musela mít dopad také na psychiku lidí. Z Kréty byl výbuch sledovatelný ze svahů Diktejského pohoří. Jak napovídají pozdější analogie, každá velká přírodní katastrofa se podepíše na individuální i kolektivní psychice lidí (posttraumatické deprese, pocity strachu, agresivita).⁴⁷

³⁵ DOUMAS 1990, 48–50.

³⁶ FRIEDRICH 2000, 71.

³⁷ DOUMAS 1990, 48–50.

³⁸ FRIEDRICH 2000, 71–73.

³⁹ DOUMAS 1990, 48–50.

⁴⁰ FRIEDRICH 2000, 74–77.

⁴¹ DOUMAS 1990, 48–50.

⁴² BARBER 1987, 221; FRIEDRICH 2000, 69.

⁴³ MCCOY – HEIKEN 2000, 59–64.

⁴⁴ DRIESSEN – MACDONALD 1997.

⁴⁵ SULLIVAN 1990, 114–119.

⁴⁶ MCCOY – HEIKEN 2000, 48–49.

⁴⁷ DRIESSEN – MACDONALD 1997, 94.

Příloha 2 – Chronologická tabulka pozdní doby bronzové na Krétě

Období. Anglická zkratka	Absolutní chronologie vybudovaná na komparaci s egyptskou historickou chronologií (tzv. nízká chronologie)	Absolutní chronologie vybudovaná na datech přírodních věd (tzv. vysoká chronologie)	Historická chronologie A. Evamse vybudovaná na základě vývoje architektury paláce v Knóssu
Středně minojské období, stupeň I–II. MM I–II (= Middle Minoan)	2160/1979 až 1700/1650		Začíná období prvních, neboli starých paláců
Středně minojské období, stupeň III, fáze A. MM IIIA	1700/1650 až 1640/1630		
Středně minojské období, stupeň III, fáze B. MM IIIB	1640/1630 až 1600		Začíná období nových paláců
Pozdně minojské období, stupeň I, fáze A. LM IA (= Late Minoan)	1600/1580 až přibližně 1480	1700–1610	
Pozdně minojské období, stupeň I, fáze B. LM IB	1480 až přibližně 1425	1610–1550	
Pozdně minojské období, stupeň II. LM II	1425–1390	1550–1490	Období pozdních paláců
Pozdně minojské období, stupeň III, fáze A. LM IIIA	1390/1370 až 1340/1330	1490–1365	
Pozdně minojské období, stupeň III, fáze B. LM IIIB	1340/1330 až přibližně 1190	1365–1200	Postpalácové období
Pozdně minojské období, stupeň III, fáze C. LM IIIC	1190 až přibližně 1070		Přechod k době železné
Postminojské období. Subminoan	1070 až přibližně 970		

Bibliografie

- AITKEN M. J. The Minoan eruption of Thera, Santorini: a re-assessment of the radiocarbon dates. In: JONES R. E. – CATLING H. W. (eds.). *New Aspects of Archaeological Science in Greece*, Athens 1988, 19–24.
- ÅSTRÖM P. (ed.). *High, middle or low? Acts of an International Colloquium on Absolute Chronology, Held at the University of Gotheburg 20th–22th August 1987 I–III*, Gotheburg 1987–1989.
- BAILLIE M. G. L. – MUNRO, M. A. R. Irish tree rings, Santorini and volcanic dust veils. *Nature* 332, 1988, 344–346.
- BARBER R. L. N. *The Cyclades in the Bronze Age*, Iowa City 1987.
- BARBER E. J. W. *Prehistoric textiles. The development of cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, Princeton 1991.
- BETANCOURT P. P. Dating the Aegean Late Bronze Age with radiocarbon. *Archaeometry* 29, 1987, 45–49.
- BIETAK M. (ed.). *The synchronisation of civilisations in the Eastern Mediterranean in the second millenium B. C.* Vienna 2000.
- BUCHVALDEK M. (ed.). *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985.
- CADOGAN G. Dating the Aegean Bronze Age without radiocarbon. *Archaeometry* 20, 1978, 209–214.
- CADOGAN G. Unsteady date of big bang. *Nature* 328, 1987, 473.
- EDWARDS I. E. S. ET AL. *Cambridge Ancient History II/1. Middle East and the Aegean Region c. 1800–1380 B. C.*, Cambridge 1973.
- DICKINSON O. *The Aegean bronze age*, Cambridge 1994.
- DOUMAS C. Archaeological Observations at Akrotiri Relating to the Volcanic Destructions. In: HARDY D. A. – RENFREW, A. C. (eds.). *Thera and the Aegean World III/3*, 1990, 48–50.
- DRIESSEN J. – MACDONALD C. *The troubled island. Minoan Crete before and after the Santorini eruption*, Liège 1997.
- DUHOUX Y. *Des Minoens en Égypte? „Keftiou“ et les iles au milieu du Grand Vert*, Louvain-La-Neuve 2003.
- FOUQUÉ F. A. *Santorini and its eruptions*, Baltimore – London 1998.
- FRIEDRICH W. *Fire in the Sea. The Santorini Volcano: Natural History and the Legend of Atlantis*, Cambridge 2000.
- FURMÁNEK ET AL. *Slovensko v době bronzovej*, Bratislava 1991.
- FURUMARK A. *The Mycenaean Pottery: analysis and classification*, Stockholm 1941a.
- FURUMARK A. *The Chronology of Mycenaean Pottery*, Stockholm 1941b.
- FURUMARK A. The settlement at Ialysos and Aegean history c. 1550–1450 B. C. *Opuscula Archaeologica* 6, 1950, 150–271.

- HAMMER C. U. ET AL. The Minoan eruption of Santorini in Greece dated to 1645? *Nature* 328, 1987, 517–519.
- HARDY D. A. – RENFREW, A. C. (eds.). *Thera and the Aegean World III/3*, London 1990.
- HOOD S. Traces of the Eruption outside Thera. In: DOUMAS C. – PUCHELT, H. C. (eds.). *Thera and the Aegean World I*, London 1978, 681–688.
- KEMP B. J – MERRILLEES R. S. *Minoan pottery in second millenium Egypt*, Mainz 1980.
- LA MARCHE V. C. JR. – HIRSCHBOECK K. K. Frost rings in trees as records of major volcanic eruptions. *Nature* 307, 1984, 121–126.
- MCCOY F. W. (ed.). – HEIKEN, G. The Late-Bronze Age explosive eruption of Thera (Santorini), Greece: Regional and local effects. In: MCCOY F. W. (ed.). *Volcanic hazards and disasters in human antiquity*, Boulder 2000, 43–70.
- MANNING S. The Bronze Age Eruption of Thera: Absolute Dating Aegean Chronology and Mediterranean Cultural Interrelations. *Journal of Mediterranean Archaeology* 1, 1988, 17–82.
- MANNING S. *A Test of Time. The Volcano Thera and the chronology and history of the Aegean and east Mediterranean in the mid second millenium*, Oxford – Oakville 1999.
- MANNING S. ET AL. New evidence for an early date for the Aegean late Bronze Age and Thera eruption. *Antiquity* 76, 2002, 733–744.
- MARINATOS S. P. The volcanic destruction of Minoan Crete. *Antiquity* 13, 1939, 425–439.
- MUHLY J. D. Archaeology and Archaeometry: Why We Need (and Should Want) to Work Together. In: FOSTER K. P. – LAFFINEUR R. (eds.). *Metron. Measuring the Aegean Bronze Age*, New Haven 2003, 17–23.
- NIEMEIER W.-D. New Archaeological Evidence for a 17th Century Date of the “Minoan Eruption” from Israel (Tel Kabri, western Galilee). In: HARDY D. A. – RENFREW, A. C. (eds.). *Thera and the Aegean World III/3*, London 1990, 120–126.
- PEČÍRKA J. ET AL. *Dějiny pravěku a starověku I*, Praha 1989.
- PLEINER I. (ed.). *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978.
- PODBORSKÝ V. (ed.). *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993.
- POMERANCE L. Improbability of a Thera Collapse during the New Kingdom, 1503–1447 B. C. In: DOUMAS C. – PUCHELT H. C. (eds.). *Thera and the Aegean World I*, London 1978, 797–804.
- PYLE D. M. The Application of Tree-Rings and Ice-Core Studies to the Dating of the Minoan Eruption. In: HARDY D. A. – RENFREW, A. C. (eds.). *Thera and the Aegean World III/3*, London 1990, 167–173.
- SCHOO J. Vulkanische und seismische Aktivität des ägaischen Meeresbeckens im Spiegel der griechischen Mythologie. *Mnemosyne* 3/4, 1937–1938, 257–294.
- SULLIVAN D. G. Minoan Tephra in Lake Sediments in Western Turkey: Dating the eruption and Assessing the Atmospheric Dispersal of the Ash. In: HARDY D. A. – RENFREW, A. C. (eds.). *Thera and the Aegean World III/3*, 1990, 114–119.

- WARBURTON D. A. (ed.). *Time's Up! Dating the Minoan Eruption of Santorini*, Aarhus 2009.
- WARREN P. M. Absolute dating of the Bronze Age eruption of Thera Santorini. *Nature* 308, 1984, 492–493.

20 χρόνια από την ίδρυση του Τμήματος Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσαρुक στο Μπρνο

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΡΑΝΚ-ΣΓΟΥΡΔΑΙΟΥ

Πρώτη προσπάθεια για τη διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσαρुक στο Μπρνο από την Αικατερίνη Φρανκ-Σγουρδαίου, Ιστορικό – Αρχαιολόγο, απόφοιτο Βυζαντινής τέχνης της Σορβόνης στο Παρίσι το 1967, κατέληξε σε αποτυχία μετά τα γεγονότα της άνοιξης της Πράγας το 1968. Καλύτερη τύχη, χάρη στην ευτυχή συνάντηση στο Μπρνο του διευθυντή του Κέντρου Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην Αθήνα, Τίτου Γιοσχάλα, με το άνω αναφερόμενο πρόσωπο το 1990 είχε η ίδρυση Τμήματος Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Με τη θερμή υποστήριξη του καθηγητή, κυρίου Antonín Bartoněk, προϊσταμένου τότε του Ινστιτούτου Κλασικών Σπουδών, και τη γενναιόδωρη οικονομική υποστήριξη του Λογοτεχνικού Ιδρύματος Κόστα και Ελένης Ουράνη υπό την αιγίδα της Ακαδημίας Αθηνών, ανοίγει το Τμήμα Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας την 1^η Μαρτίου 1993, ενώ συγχρόνως το Τσεχικό Υπουργείο Παιδείας και Νεολαίας παρέχει την έγκριση για το ακαδημαϊκό έτος 1993–1994.

Με τη βοήθεια της νεοελληνίστριας καθηγήτριας Růžena Dostálová, η οποία είχε μακρά εμπειρία και γνώση από αντίστοιχα του τμήματός μας προγράμματα (του Πανεπιστημίου Καρόλου της Πράγας, το οποίο έπαψε να υπάρχει το ίδιο έτος, αλλά και ξένων Πανεπιστημίων, ιδιαίτερα γερμανόγλωσσων και δύο ολλανδικών), καταλήξαμε ότι αυτό που θα έπρεπε να προέχει και να αποτελεί άμεση προτεραιότητά μας θα ήταν, σε πρώτη φάση, η εκμάθηση της νεοελληνικής γλώσσας, στη συνέχεια των αρχαίων ελληνικών, χωρίς να παραγκωνίζονται η λογοτεχνία, η ιστορία, η θρησκεία, ο πολιτισμός και η λαογραφία. Σήμερα το Τμήμα προσφέρει στους ενδιαφερόμενους πλήρη κύκλο σπουδών, δηλαδή προπτυχιακό (3 έτη, B.A.), μεταπτυχιακό (2 έτη M.A.) και διδακτορικό (4 έτη, Ph.D.).

Έκτοτε και δεδομένου ότι μέχρι το 2007 που ιδρύθηκε το αντίστοιχο Τμήμα στο Πανεπιστήμιο Καρόλου στην Πράγα, ήταν το μοναδικό σε ολόκληρη την πρώην Τσεχοσλοβακία, έχει περίπου 60 αποφοίτους του προπτυχιακού, 30 του μεταπτυχιακού και 2 του διδακτορικού. Συνολικός αριθμός όλων όσοι φοιτούν αυτή τη στιγμή και στους τρεις κύκλους πλησιάζει τους 60. Υπενθυμίζουμε ότι για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας λειτουργούν και βραδινά μαθήματα σε τρία επίπεδα για το ευρύτερο κοινό.

Στο Τμήμα διδάσκουν 3 επίκουροι καθηγητές, 3 λέκτορες και στη διδασκαλία συμμετέχουν επίσης διδάσκοντες της Κλασικής Φιλολογίας και προσωπικότητες από το εξωτερικό. Στην επιστημονική επιτροπή προεδρεύει και τις διδακτορικές διατριβές επιβλέπει η καθηγήτρια Růžena Dostálová. Στην ποιοτική ανύψωση της διδασκαλίας βοήθησε και η εξαμηνια παραμονή του Νίκου Λυκιαρδόπουλου (2000, *Ίδρυμα Ωνάση*) και κυρίως η οκταετής παραμονή της Ελληνίδας λέκτορος Χρυσούλας Μάνου (2003–2011), αποσπασμένης του Ελληνικού Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Η ελληνική πλευρά επίσης παρέχει κάθε χρόνο σειρά υποτροφιών θερινών μαθημάτων γλώσσας σε ελληνικά Πανεπιστήμια (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα) και επίσης Λευκωσία Κύπρου. Στο πλαίσιο του προγράμματος *Erasmus* που λειτουργεί ανάμεσα στο Τμήμα του Brno και τα αντίστοιχα Τμήματα στην Ελλάδα, στην Κύπρο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες βρίσκουν αρκετοί φοιτητές και φοιτήτριες κάθε χρόνο ευκαιρία να περάσουν ένα εξάμηνο στο εξωτερικό.

Τα μαθήματα παρακολουθούν και φοιτητές άλλων κλάδων, π.χ. Μεσογειακών Σπουδών, Αρχαίων Ελληνικών, Κλασικής Αρχαιολογίας, Ιστορικού Τμήματος, κ.λ.π. Ενδιαφέρον για την εκμάθηση της γλώσσας παρουσιάζουν οι εδώ Έλληνες τρίτης γενιάς και Σλοβάκοι υπήκοοι, δεδομένου ότι στο Πανεπιστήμιο Κομένσκυ στην Μπρατισλάβα διδάσκονται τα Νέα ελληνικά μόνο στο πλαίσιο των Αρχαίων Ελληνικών και δεν αποτελούν πλήρη κλάδο.

Ως βοηθήματα για τη διδασκαλία χρησιμοποιούνται εκτός από το ελληνικό και ξενόγλωσσο υλικό και βιβλία στην τσεχική γλώσσα, τα οποία συνέγραψαν στη διάρκεια της λειτουργίας του Τμήματος οι επιστημονικοί του συνεργάτες. Πρόκειται προπαντός για την *Εισαγωγή στη Νέα Ελληνική Γλώσσα* (R. Dostálová – C. Franc-Sgourdeou, *Základní kurz novořeckého jazyka*, 2^η ενισχυμένη έκδοση, Πράγα 2004), *Ιστορία της Ελλάδας* (P. Hradečný κ.α., *Dějiny Řecka*, 2^η έκδοση, Πράγα 2009), *Ιστορία Βυζαντίου* (B. Zástěrová κ.α., *Dějiny Byzance*, Πράγα), *Ελληνο-τσεχικό λεξικό* (Th. Nedělka, *Novořecko-český slovník*, 2^η ενισχυμένη έκδοση, Πράγα 2002), *Βυζαντινή Παιδεία* (R. Dostálová, *Byzantská vzdělanost*, 2^η έκδοση, Πράγα 2003), *Λεξικό Ελλήνων συγγραφέων* (B. Borecký – R. Dostálová, *Slovník řeckých spisovatelů*, 2^η έκδοση, Πράγα 2006).

Στη διάρκεια της εικοσαετούς ύπαρξης του κλάδου δημιουργήθηκε μία αξιολογή βιβλιοθήκη, η οποία εμπλουτίστηκε και από ελληνικές δωρεές (*Ίδρυμα Ουράνη, Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Ίδρυμα Ιονικής Τράπεζας*) και από τον καθηγητή Hans Eideneier.

Στο *Ινστιτούτο Κλασικών Σπουδών* εδρεύει από το 1995 και η *Τσεχική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών*, η οποία σε συνεργασία με το *Ινστιτούτο Κλασικών Σπουδών* οργανώνει κατά μέσον όρο 8 διαλέξεις κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους. Ομιλητές είναι επιστήμονες διεθνούς κύρους (τελευταία καθ. Κ. Δημάδης, καθ. Α. Μαρκόπουλος, καθ. W. Puchner, καθ. R. Beaton και άλλοι), αλλά και γνωστοί συγγραφείς (Δ. Νόλλας) και απόφοιτοι του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών. Από το 2001 η Εταιρεία εκδίδει ετήσιο περιοδικό *Neograeca Bohemica* για τις Νεοελληνικές Σπουδές στην Τσεχία. Υποστήριξε επίσης την έκδοση του βιβλίου *Ελληνικά πάθη. Μοίρα μιας όπερας. Αλληλογραφία Ν. Καζαντζάκη και Μπ. Μαρτίνου* (R. Dostálová – A. Březina, *Řecké pašije. Osud jedné opery. Korespondence Nikose Kazantzakise s Bohuslavem Martinů*, Praha 2003) σε συνεργασία με το *Ινστιτούτο Μπ. Μαρτίνου* στην Πράγα.

ΑΣ αναφερθεί τέλος ότι το Τμήμα κατά τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του, χάρη στη γεμάτη αυταπάρνηση εργασία των διδασκόντων του, ιδιαίτερα των εξωτερικών (ας μη ξεχνάμε την επί δώδεκα χρόνια μετακίνηση της καθηγήτριας R. Dostálová εβδομαδιαία από την Πράγα, P. Hradečný, V. Vanířek), κατορθώθηκε να τεθούν σταθερά θεμέλια του

νέου κλάδου και ελπίζουμε ότι σήμερα υπάρχουν όλες οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τους νέους επιστήμονες για τη συνέχεια και τη βελτίωση του έργου αυτού.

50 χρόνια από το θάνατο του Δημήτρη Παπά, ιδρυτή της Έδρας Νέων Ελληνικών στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου της Πράγας

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΒΟΣ

Τον ερχόμενο Μάιο συμπληρώνονται 50 χρόνια από το θάνατο του πανεπιστημιακού Δημήτρη Παπά, ιδρυτή των νεοελληνικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου της Πράγας. Ο Δημήτρης Παπάς δραστηριοποιήθηκε όχι μόνο στον πανεπιστημιακό χώρο, αλλά και πολιτικά, υπηρετώντας την κρίσιμη εμφυλιοπολεμική περίοδο ως άτυπος πρέσβης της λεγόμενης «κυβέρνησης του βουνού» στην τότε Τσεχοσλοβακία. Θα επιχειρήσουμε μια σύντομη ανάπλαση της προσωπικότητας του Δ. Παπά βασισιμένοι σε αρχαικό υλικό του τσεχοσλοβακικού Υπουργείου Πληροφοριών,¹ στο οποίο υπηρέτησε ο Δ. Παπάς λίγο μετά την άφιξή του στην Τσεχοσλοβακία, σε ορισμένες αναφορές που βρήκαμε στο *Ιστορικό Αρχείο* του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών,² καθώς και στη νεκρολογία που έγραψε η Τσέχα βυζαντινολόγος Ρούζενα Ντοστάλοβα, συνάδελφος του Παπά στο Πανεπιστήμιο, λίγο μετά το θάνατό του στο *Δελτίο της τσεχικής Ένωσης Κλασικών Φιλολόγων*.³ Οι σημαντικότερες πληροφορίες όμως προέρχονται από μια ιδιόχειρη ημιτελή *Βιογραφική έκθεση* του Παπά, την οποία ανακαλύψαμε πρόσφατα κατά τη μετακίνηση κάποιων παλαιών εγγράφων από τη βιβλιοθήκη του Τμήματος Νεοελληνικής Φιλολογίας στην Πράγα.

Ο Δημήτρης Παπάς γεννήθηκε την πρωτοχρονιά του 1907 στο χωριό Καλά Νερά που βρίσκεται στους πρόποδες του Πηλίου, όπως ο ίδιος αναφέρει στη *Βιογραφική έκθεσή* του. Καταγόταν από μια ευκατάστατη αγροτική οικογένεια ελαιοπαραγωγών. Είχε έναν αδελφό και πέντε αδελφές. Ο πατέρας του ήταν βενιζελικός, χωρίς να ανακατεύεται ενεργά στην πολιτική ζωή. Ο Δημήτρης Παπάς πέρασε τα παιδικά του χρόνια στο χωριό, όπου έβγαλε και το Δημοτικό. Όπως αναφέρει στο βιογραφικό του, από τότε που γεννήθηκα ήμουν διαρκώς άρρωστος από ελονοσία και ελώδη καχεξία, γι' αυτό κι ήμουν περιορισμένος στο σπίτι κάτω απ' την επίβλεψη της μητέρας μου. Το 1916 η οικογένεια Παπά μετακινήθηκε στο Βόλο, όπου ο Δημήτρης σπούδασε στο Ελληνικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο. Το 1925 ο Δημήτρης αναχώρησε για την Αθήνα προκειμένου να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο. Ο πατέρας μου με επέσε να σπουδάσω νομικά, εγώ όμως ήθελα να σπουδάσω φιλολογία, στην οποία

¹ Národní archiv, k. Ministerstvo informací, sl. Řecký referát (Εθνικό Αρχείο Πράγας – ΕΑΠ, Υπουργείο Πληροφοριών, φάκελος Ελληνικός Τομέας).

² Υπουργείο Εξωτερικών, *Ιστορικό Αρχείο*, φακ. 80, υποφ. 1 (1951).

³ DOSTÁLOVÁ 1963, 189–190.

είχα κλίση απ' το Γυμνάσιο και οι καθηγητές μου το συνιστούσαν, αναφέρει ο Παπάς στο ιδιόχειρο βιογραφικό του. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του και μετά την αποφοίτησή του ο Δ. Παπάς συνεργάστηκε με το γνωστό ακαδημαϊκό Ανδρέα Ανδρεάδη, κοσμήτορα της Νομικής Σχολής και θεμελιωτή της πολιτικής οικονομίας στην Ελλάδα. Συνέβαλε στη συγγραφή της μνημειώδους *Ιστορίας των Οικονομικών της Ελλάδος από την ομηρική εποχή ως τα νεώτερα χρόνια*. Μάλιστα ο Παπάς στο τσεχικό βιογραφικό του διατείνεται ότι οι τρεις τόμοι που αναφέρονται στην ιστορία της οικονομίας κατά την ομηρική, κλασική και ελληνιστική περίοδο αποτελούν δικά του έργα.⁴ Στο ίδιο βιογραφικό αναφέρει, χωρίς να κατονομάζει επακριβώς, μελέτες που έγραψε για την εθνική οικονομία την περίοδο της Επανάστασης του '21 καθώς και για την οικονομία της ελληνιστικής Αιγύπτου την περίοδο του Πτολεμαίου του Φιλαδέλφου. Κάνοντας μια αναδρομή στην επιστημονική του αρθρογραφία κατά τη δεκαετία του '30 ο Παπάς παραθέτει τους εξής τίτλους: *Η πορεία του ελληνικού θεάτρου από την αρχαιότητα ως σήμερα* (1930)· *O Ettore Romagnoli και το έργο του* (1935)· *A. M. Ανδρεάδης: η προσωπικότητά του και το έργο του* (1936)· *Το οικογενειακό Δίκαιο στο ορθόδοξο δικαστικό Δίκαιο και στο διεθνές Αστικό Δίκαιο: Cuiacius, το έργο του και η σχολή του. Ο ανθρωπισμός στο Δίκαιο*.

Το 1930 ο Παπάς αναχώρησε για ταξίδι σπουδής στο Παρίσι, όπου για ένα τρίμηνο έμεινε στο Καρτιέ Λατέν, ενώ στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου για έναν χρόνο παρακολούθησε τα σεμινάρια που διηύθυνε στο Φροντιστήριο Βυζαντινής Φιλολογίας ο γνωστός βυζαντινολόγος Σίλβιο Μερκάτι. Εκεί ο Παπάς ασχολήθηκε με τη μεθοδολογία ερμηνείας και κριτικής βυζαντινών συγγραφέων. Το 1931 επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου υπηρέτησε τη στρατιωτική θητεία ως βοηθητικός στρατιώτης και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στο Βόλο, όπου άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου μέχρι την κήρυξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου. Παράλληλα από το 1932 άρχισε να ετοιμάζεται θεωρητικά για το ακαδημαϊκό στάδιο, αποσκοπώντας να ειδικευτεί στο βυζαντινό δίκαιο. Γι αυτό, όπως γράφει ο ίδιος, ασχολήθηκε με τη Βυζαντινή εποχή από άποψη ιστορίας, φιλολογίας και τέχνης. Παράλληλα έγραφα σε επαρχιακές εφημερίδες και περιοδικά φιλολογικές και θεατρικές κριτικές. Το δικηγορικό μου επάγγελμα ύστερα από δυο χρόνια εξάσκησης, μου έδινε αρκετά ώστε να μπορώ να ζω και να μελετώ με σχετική άνεση. Το 1934 ταξίδεψε επαγγελματικά στην Αίγυπτο. Εξασφαλίζοντας φιλοξενία στο σπίτι του θείου του, που έμεινε στην Αλεξάνδρεια, αξιοποίησε την ευκαιρία που του δόθηκε προκειμένου να μελετήσει τους ελληνιστικούς παπύρους. Παράλληλα πραγματοποίησε ταξίδια στην Κωνσταντινούπολη, το Άγιο Όρος, το Μέγα Σπήλαιο και στην Αγία Λαύρα με σκοπό να μελετήσει χειρόγραφα που βρίσκονταν φυλαγμένα στα μοναστήρια τους.

Ο Δ. Παπάς επικαλείται την αγάπη του για τη μελέτη προκειμένου να δικαιολογήσει την απουσία του από τις πολιτικές ζυμώσεις κατά τη διάρκεια της φοιτητικής του ζωής και της δικηγορικής του σταδιοδρομίας. Στη βιογραφική του έκθεση γράφει ότι δεν ανέπτυξε

⁴ *Εθνικό Αρχείο Πράγας – ΕΑΠ, Υπουργείο Πληροφοριών, φάκελος Ελληνικός Τομέας – Curriculum vitae dr. D. Papase.*

πολιτική δραστηριότητα την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας σημειώνοντας ωστόσο ότι σε συζητήσεις είχα αρκετά έντονα εκδηλωθεί ενάντια στη δικτατορία και η αστυνομία στο χωριό δυο φορές μ' εκάλεσε και μου έκανε συστάσεις κι έμμεσες απειλές. Πάντως εξακολούθησα να υποστηρίξω δωρεάν κομμουνιστές και να καταφέρομαι ενάντια στο καθεστώς. Για τη βασιμότητα των ως άνω επικαλείται ως μάρτυρα τον συμπατριώτη του Μιλτιάδη Πορφυρογένη, κορυφαίο στέλεχος στη συνέχεια του ΚΚΕ και υπουργό στην πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου.⁵

Στη Βιογραφική έκθεσή του ο Παπάς δεν αναφέρει στιδήποτε για τη δική του αντιστασιακή δράση, μολοντί αναφέρεται λεπτομερειακά στην αντιστασιακή δράση των υπολοίπων μελών της οικογένειάς του. Από τσεχικές πηγές πληροφορούμαστε ότι ο Παπάς εντάχθηκε το 1942 στο ΚΚΕ και από το 1943 έγινε αξιωματικός του ΕΛΑΣ, πιθανότατα σε κάποια από τα ανταρτικά σώματα που δρούσαν στην περιοχή του Πηλίου.⁶ Ο ίδιος γράφει ότι μετά τη Βάρκιζα, Φεβρουάριο–Μάρτιο του 1945, πέρασε με εντολή του ΚΚΕ στη Γιουγκοσλαβία καθώς καταδιωκόμενος στην Ελλάδα για την αντιστασιακή του δράση στην Κατοχή. Την περίοδο της μεταβαρριζιανής τρομοκρατίας φαίνεται ότι αρκετοί συγγενείς του καταδιώχθηκαν για την αντιστασιακή τους δραστηριότητα. Το ξέσπασμα του Εμφυλίου βρήκε τον Παπά στην ελληνική προσφυγική κοινότητα του Μπούλκες, απ' όπου το Μάρτιο του 1947 με εντολή του κόμματος αναχώρησε για την Τσεχοσλοβακία προκειμένου να υποβληθεί σε θεραπεία μετά το πρώτο εγκεφαλικό επεισόδιο που υπέστη στο Μπούλκες.

Στην Τσεχοσλοβακία, κατόπιν πρότασης του νεοϊδρυθέντος Τσεχοσλοβακικο-ελληνικού Συνδέσμου, προσλαμβάνεται στο Υπουργείο Πληροφοριών, το οποίο λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση του κομμουνιστή υπουργού Βάτσλαβ Κοπέτσκι, σε μια εποχή που ακόμα στην Τσεχοσλοβακία δεν είχε επιβληθεί μονοπωλιακά η εξουσία των κομμουνιστών. Από την αρχή της παραμονής του στην Πράγα ο Παπάς προσπάθησε να μάθει τσεχικά και λειτουργούσε ως άτυπος «πρέσβης» του ΚΚΕ και της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης (ΠΔΚ) στην Τσεχοσλοβακία. Οι αρμοδιότητές του αυξήθηκαν από το Φεβρουάριο του 1948, όταν το ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ανέλαβε την αποκλειστική άσκηση της εξουσίας στη χώρα. Ο Παπάς είχε την ευθύνη των εκπομπών του τσεχοσλοβακικού ραδιοφώνου στα ελληνικά, διοργάνωσε εράνους και εκδηλώσεις συμπαραστάσης προς το ΔΣΕ, ενημέρωνε την τσεχοσλοβακική κοινή γνώμη για τις εξελίξεις στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα από το Μάρτιο του 1948 ανέλαβε τη διεύθυνση της *Έδρας Νέων Ελληνικών* στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου,⁷ στο οποίο από το 16^ο αιώνα είχε καθιερωθεί η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όχι όμως και της νεοελληνικής φιλολογίας.

⁵ Πιθανολογούμε ότι η Βιογραφική έκθεσή του Δ. Παπά συντάχθηκε για τους σκοπούς της κομματικής «ανακαταγραφής» το 1951, όταν όλα τα μέλη και στελέχη του ΚΚΕ στην πολιτική προσφυγιά υποχρεώθηκαν να αναφερθούν με εξονυχιστικές λεπτομέρειες στο παρελθόν τους.

⁶ DOSTALOVÁ 1963, 189–190.

⁷ *Εθνικό Αρχείο Πράγας – ΕΑΠ, Υπουργείο Πληροφοριών, φάκελος Ελληνικός Τομέας – Επιστολή Υπουργείου Πληροφοριών στο Υπουργείο Παιδείας και Διαφώτισης* (19. 9. 1947) στο οποίο προτείνεται η ίδρυση *Έδρας Νέων Ελληνικών* με λέκτορα τον Δημήτρη Παπά.

Παράλληλα ο Παπάς συνέβαλε στο συντονισμό της υποδοχής των εκατοντάδων προσφυγόπουλων που άρχισαν να φτάνουν τον Απρίλιο του 1948 προερχόμενα από τις ανταρτοκρατούμενες περιοχές της «Ελεύθερης Ελλάδας». Ιδιαίτερα πιεστική ήταν η ανάγκη προετοιμασίας δασκάλων ικανών να αναλάβουν τη διδασκαλία των προσφυγόπουλων, εξάλλου αυτός ήταν και ο απώτερος στόχος της Έδρας των Νέων Ελληνικών στην Πράγα. Επειδή όμως οι ανάγκες ήταν ιδιαίτερα πιεστικές, ο Παπάς σε συνεργασία με το δάσκαλο Λυσίμαχο Παπαδόπουλο, υπεύθυνο της Επιτροπής Βοήθεια για το Παιδί (ΕΒΟΠ) στην Τσεχοσλοβακία, διοργάνωσαν ταχύρρυθμα σεμινάρια επιμόρφωσης δασκάλων, τους οποίους επέλεξαν από τις τάξεις των μεγαλύτερων σε ηλικία προσφυγόπουλων. Οι πολλαπλές υποχρεώσεις χειροτέρευαν την κατάσταση υγείας του Παπά, γι' αυτό και η ηγεσία ΚΚΕ έστειλε από το Παρίσι στην Πράγα το γνωστό δημοσιογράφο Σεραφείμ Μάξιμο, τον οποίο όμως συνόδευε η φήμη του ανυπόληπτου κομματικά στελέχους, καθώς είχε διαγραφεί από το ΚΚΕ το 1926. Έτσι ο Παπάς, παρά τα προβλήματα υγείας, εξακολούθησε να εμφανίζεται ως ο κύριος εκπρόσωπος του ΚΚΕ και της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στην Τσεχοσλοβακία. Μετά την οριστική ήττα στο Γράμμο και την άφιξη δώδεκα χιλιάδων προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία ο Παπάς έπαψε να διαδραματίζει πλέον πολιτικό ρόλο, καθώς το ρόλο του καθοδηγητή των προσφύγων ανέλαβε ο συμπατριώτης του Μιλτιάδης Πορφυρογένης. Τα ενδιαφέροντα του Παπά αναπροσανατολίστηκαν στον πανεπιστημιακό τομέα. Το 1951 η τσεχοσλοβακική κυβέρνηση του απένειμε τον τίτλο του υφηγητή ενώ την ίδια χρονιά αποπεράτωσε τη μετάφραση στα ελληνικά του γνωστού αυτοβιογραφικού βιβλίου του Τσέχου αντιστασιακού κομμουνιστή δημοσιογράφου Γιούλιους Φούτσικ, *Ρεπορτάζ κάτω απ' την κρεμάλα*.⁸

Οι δραστηριότητες του Παπά προκάλεσαν την προσοχή της Ελληνικής Πρεσβείας στην Πράγα, η οποία ενημέρωσε σχετικά το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, το οποίο ζητούσε να μάθει πλήρη στοιχεία ταυτότητας, ως και τον τόπο καταγωγής του ειρημένου, προκειμένου να ενεργήσωμεν διά την διαγραφήν του εκ των Μητρικών αρρένων, καθ' όσον απεστηρήθη ούτος της Ελληνικής Ιθαγενείας δυνάμει του από 29 – 10 – 49 Β(ασιλικού) Δ(ιατάγματος).⁹ Στη συνέχεια το Υπουργείο Εξωτερικών με εμπιστευτικό σήμα του στην Πρεσβεία στο Παρίσι ανέφερε τα εξής: Προκειμένου να εξακριβώσωμεν την ταυτότητα του εις Τσεχοσλοβακίαν μεταβάντος εκ Γαλλίας κατ' Οκτώβριον 1947 κομμουνιστού φιλόλογου Δημητρίου Παππά, ήδη καθηγητού της νεοελληνικής γλώσσης εν τω Πανεπιστημίω Καρόλου της Πράγας, υπηρετούντος συγχρόνως εις το Τσεχοσλοβακικόν Υπουργείον Πληροφοριών και αναπτύσσοντος έντονον αντεθνικήν δράσιν, έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν

υμάς όπως, ευαρεστούμενοι, ερευνήσητε καταλλήλως και γνωρίσητε ημίν εάν πράγματι ούτος, ως εμφανίζεται, τυγχάνει διπλωματούχου της Σορβόννης.¹⁰ Προφανώς επρόκειτο για λαθεμένα στοιχεία των ελληνικών διωκτικών αρχών, τουλάχιστον ως προς το σκέλος των σπουδών του Δ. Παπά στη Σορβόννη και του δρομολογίου που ακολούθησε προς την Τσεχοσλοβακία, αυτό όμως δεν εμπόδισε την ελληνική κυβέρνηση να του αφαιρέσει την ιθαγένεια, όπως εξάλλου και σε χιλιάδες άλλους πρόσφυγες που βρήκαν καταφύγιο στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης.

Μετά το 1951 ο Παπάς προκειμένου να εδραιώσει την παρουσία της Έδρας των Νέων Ελληνικών μετατόπισε το ερευνητικό του ενδιαφέρον από το δίκαιο στη φιλολογία και στη λογοτεχνία. Συνέβαλε ουσιαστικά στην εκμάθηση της τσεχικής, όρος απαραίτητος για την προσαρμογή των χιλιάδων Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, με τη συγγραφή του πρώτου τσεχο-ελληνικού λεξικού (20.000 λήμματα). Λίγο αργότερα (1954) έγραψε την πρώτη μέθοδο εκμάθησης της τσεχικής γλώσσας (*Η Τσέχικη για Έλληνες*).¹¹ Παράλληλα έδινε διαλέξεις για την ελληνική γλώσσα, την ελληνική λογοτεχνία και την ελληνική ιστορία. Για τις ανάγκες των φοιτητών συνέγραψε την *Χρηστομάθεια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*,¹² στην οποία παρέθεσε εκτενή αποσπάσματα αντιπροσωπευτικών έργων Νεοελλήνων συγγραφέων και ποιητών. Άγνωστο παραμένει το πώς και πότε κατόρθωσε να μεταφέρει από την Ελλάδα στην Πράγα την προσωπική του βιβλιοθήκη. Το ένα τρίτο περίπου των τόμων της βιβλιοθήκης του *Τμήματος Νεοελληνικής Φιλολογίας* στην Πράγα εξακολούθησαν να φέρουν μέχρι σήμερα την υπογραφή και τη σφραγίδα του Δ. Παπά. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζει η πολύτομος *Ιστορία* του Παπαρρηγόπουλου,¹³ η *Ιστορία* του Κορδάτου,¹⁴ κλασικά έργα της ελληνικής λογοτεχνίας κλπ. Παράλληλα ξαναπιάνεται με την αρθρογραφία σε επιστημονικά περιοδικά κύρους, επιδιδόμενος σε μια ευγενική άμιλλα με το Δημήτρη Χατζή, «ανταγωνιστή» του στη Βουδαπέστη. Στο ειδικό τεύχος της σειράς *Berliner Byzantinistische Arbeiten, Probleme Der Neugriechischen Literatur*, δημοσιεύτηκε το 1959 το άρθρο *Πότε αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία*, το οποίο ήταν η διάλεξη του στο συνέδριο για τις νεοελληνικές σπουδές που πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 1957 στο Ανατολικό Βερολίνο.¹⁵ Στο φιλολογικό περιοδικό *Universitas Carolina* δημοσίευσε ένα άρθρο για την ελληνική διγλωσσία,¹⁶ ενώ σε ένα άλλο άρθρο επιχείρησε να καταγράψει τα διαφορετικά στάδια της νεοελληνικής λογοτεχνίας.¹⁷ Δυστυχώς η ασθενική του κράση

¹⁰ Στο ίδιο, *Επιστολή Υπουργείου Εξωτερικών προς την Εν Παρισίους Β. Πρεσβείαν* (12. 6. 1951).

¹¹ ΡΑΡΑΣ 1954.

¹² ΡΑΡΑΣ 1958.

¹³ ΡΑΡΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ 1932.

¹⁴ ΚΟΡΔΑΤΟΣ 1957.

¹⁵ ΡΑΡΑΣ 1959.

¹⁶ ΡΑΡΑΣ 1955.

¹⁷ ΡΑΡΑΣ 1958/1959.

⁸ ΦΟΥΤΣΙΚ 1951.

⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, *Ιστορικό Αρχείο*, φακ. 80, υποφ. 1 (1951) – *Επιστολή Υπουργείου Δημ. Τάξεως προς Υπουργείον Εξωτερικών* (29. 1. 1951).

δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει άρθρα και μελέτες πάνω στις οποίες δούλευε. Στον κατάλογο με τις υπό συγγραφή μελέτες, που μας άφησε ο Παπάς λίγο πριν το θάνατό του, αναφέρονται οι εξής τίτλοι:

Για τις Θεσσαλικές διαλέκτους·

Συλλογή Θεσσαλικών δημοτικών τραγουδιών·

Κατάλογος χειρογράφων της βιβλιοθήκης της Ζαγοράς (επεξεργασία του ημιτελούς καταλόγου του καθηγητή Ανοβουνιώτη)·

Κατάλογος χειρογράφων της βιβλιοθήκης του Άνθιμου Γαζή και του Γρηγορίου Κωνσταντά στις Μηλιές του Πηλίου·

Εκκλησίες του Πηλίου (Μελέτη για τη νεοελληνική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική)·

Θεωρία Lex causae για το Δίκαιο στις Συνναλλαγές (διδασκαλική διατριβή)·

Lex Rodia de jactu (Ιστορική μελέτη για το αρχαιοελληνικό Δίκαιο της Θαλάσσης)·

Ο Γεωργικός Νόμος του Λέοντα Ισαύρου·

Εργχειρίδιο νεοελληνικής γραμματικής·

Μελέτη για την ιστορία της νεοελληνικής και βυζαντινής λογοτεχνίας.

Δυστυχώς ένα νέο εγκεφαλικό επεισόδιο την άνοιξη του 1963 στάθηκε μοιραίο και δεν του επέτρεψε να υλοποιήσει τα σχέδιά του, αφήνοντας πίσω του ένα δυσαναπλήρωτο κενό. Οι τότε φοιτητές του εξαίρουν την απλότητά του, την εργατικότητα και το χαμόγελό του. Με σκληρή προσωπική εργασία, ξεπερνώντας με υπομονή τα εμπόδια και τις απογοητεύσεις της αναγκαστικής υπερορίας, ο Δημήτρης Παπάς έθεσε τα θεμέλια της νεοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου.

Βιβλιογραφία

- DOSTÁLOVÁ, R. † Dimitrij Papas (1. 1. 1997 – 12. 5. 1963). *Zprávy Jednoty klasických filologů* 5.3, 1963, 189–190.
- FOUTSIK G. *Ρεπορτάζ κάτω απ' την κρεμάλα. Μετάφρασε Δ. Παπάς*, Αθήνα 1951.
- KORDATOS K. G. *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας* I–II, Αθήνα 1957.
- PAPARRIGOPOULOS K. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* I–VIII, Αθήνα 1932.
- PAPAS, D. *Η Τσέχικη για Έλληνες*, Πράγα 1954.
- PAPAS, D. Podstata a příčiny soudobé tzv. řecké dvoujazyčnosti. *Universitas Carolina: Philosophica* 1.2, 1955, 165–175.
- PAPAS, D. *Chrestomatie novořecké literatury*, Praha 1958.
- PAPAS, D. *O novořecké literatuře. Program Ústředního divadla československé armády k představení Georgos Sevastikoglu, Angela*, Praha 1958/1959.
- PAPAS, D. Πότε αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία; Συμβολή στη λύση του ζητήματος των διαχωριστικών ορίων της μεσαιωνικής και νέας ελληνικής λογοτεχνίας. In: J. Irmscher (επιμ.). *Probleme der neugriechischer Literatur* I, Berlin 1959, 106–126.

Konference Neograeca Medii Aevi VII Iraklio, Kréta, 1.–4. 11. 2012

MARKÉTA KULHÁNKOVÁ

Historické muzeum Kréty v Irakliu hostilo na počátku listopadu sedmou konferenci *Neograeca Medii Aevi*, setkání badatelů, jejichž zájem se pohybuje na pomezí byzantologie a neogrecistiky a zabírá období od pozdní byzantské literatury v lidovém jazyce (12. stol.) po literaturu krétské renesance (17. stol.). První ze série konferencí tohoto jména se konala v poměrně úzkém kruhu badatelů (H. Eideneier, M. Jeffreys, S. Alexiou...) v Kolíně nad Rýnem roku 1986. Pokračování následovala s většími či menšími přestávkami v Benátkách, Vitorii, Levkosii, Oxfordu a Ioannině.

Samotný koncept disciplíny „Neograeca medii aevi“ se dočkal kritiky především z řad byzantologů a jeho zastáncům se dodnes nepodařilo zcela přesvědčivě prosadit oprávněnost vyčlenění bádání o této skupině textů z byzantologie na jedné a neogrecistiky na druhé straně. Dlouhých sedm let od poslední konference v Ioannině stejně jako fakt, že sborníku z ní se odborná veřejnost dosud nedočkala, navíc naznačují, že disciplína procházela v poslední době i jakousi vnitřní krizí.

Listopadová konference v Irakliu byla velmi silně obsazena badateli všech věkových kategorií od nestorů z Kolína přes renomované badatele středního věku (U. Moennig, S. Kalamanis, S. Lendari...) až po nejmladší generaci doktorandů a doktorandek. Proběhlo zde také ustavující valné shromáždění *Společnosti pro výzkum raně novořecké literatury (Εταιρεία για τη μελέτη της δημώδους ελληνικής γραμματείας)*. Ač o konceptu „δημώδης γραμματεία“ lze, jak bylo řečeno, polemizovat a ač je nepochybně možné bádát a vydávat texty i monografie i bez zastřešení vědeckou společností a pravidelně konaných velkých konferencí, je rozhodně prospěšné mít platformu, na níž se mohou badatelé s podobnými zájmy setkávat, komunikovat a vyměňovat si informace. Dosavadní pokusy, jako např. internetové stránky www.early-modern-greek.org, zatím zůstaly na půl cesty. Po listopadovém setkání v Irakliu se však zdá, že se v tomto ohledu blýská na lepší časy.

Na konferenci zaznělo přes 40 vesměs kvalitních, často nová témata otevírajících a diskusi stimulujících příspěvků. Na tomto typu konferencí tradičně silně zastoupené otázky ediční praxe raně novořeckých textů byly tentokrát v menšině, zmiňme zprávu A. van Gemerta a J. Mavromatise o netrpělivě očekávaném souborném vydání básní S. Sachlikise. H. Eidenerer kritizoval pojetí satiry jako literárního žánru v raně novořeckých textech; velký ohlas vzbudil příspěvek E. Jeffreys navrhuující posunout sepsání románu o trojské válce do 2. poloviny 13. století; W. Puchner zkoumal dramatické elementy v krétské náboženské básni *Παλαιά και Καινή Λαοθήκη*; R. E. Bancroft-Marcus se zabývala metrickými zvláštnostmi v básních krétské renesance a jejich vztahem k systému fonetického zápisu latinkou. Dílům krétské renesance, a především *Erotokritu*, byla tradičně věnována velká pozornost. Celý poslední den konference byl pak vyhrazen příspěvkům lingvistickým od otázky místa jazyka raně novořecké literatury ve vývoji řečtiny (E. Karantzola – K. Tiktopoulou) přes

vliv italštiny na jazyk krétské renesance (M. Pirrone) až po činnost zapomenutého filologa Nikifora Filitase z 19. stol. (A. Katsigiannis).

Vynikajícím vstřícným krokem vůči zájemcům o témata přednášená na konferenci byla možnost sledovat celou konferenci online na webu *Historického muzea Kréty*. Doufejme, že se vyplní i přání organizátorů co nejrychleji vydat sborník z konference. Zatím je pro zájemce k dispozici alespoň její program (http://www.historical-museum.gr/pdfs/Neograeca_24-9-2012.pdf) a některé z příspěvků lze zhlédnout i na internetovém kanále www.youtube.com.

Zemřel řecký dramatik a spisovatel Pavlos Matesis¹

PAVLÍNA ŠÍPOVÁ

V neděli 20. ledna 2013 v ranních hodinách zemřel ve věku 80 let významný řecký spisovatel, překladatel a dramatik Pavlos Matesis. Na divadle se poprvé uvedl roku 1967 dramatem *H τελετή (Obřad)*, za něj dostal Státní divadelní cenu. Z jeho prozaického díla je nejznámější *Psi matka*, která se dočkala padesáti reedic a mnoha překladů včetně českého. V Čechách je Matesis známý rovněž z překladu románu *Starý dnů*, ale hlavně z jevištního monologu *Psi matka* od Pavla Kohouta inspirovaného stejnojmenným Matesisovým románem, který v *Divadle Na Prádle* (premiéra 16. 4. 2008) vedla Marie Málková (www.kavarna.hostbrno.cz/cs/seznam-clanku/psi-matka-na-scene).

Nutno dodat, že to byla to právě Kohoutova adaptace, která Matesise přivedla k vlastní dramatinizaci románu zásadně odlišné od Kohoutovy: na jevišti se vyskytuje až 11 postav, a vytváří se tak dojem, že Pavlos Matesis převedl na divadelní scénu svůj román v téměř nezměněné podobě. Na *Nové scéně Národního divadla* v Aténách měla tato hra premiéru 6. 4. 2010 a reprízovala se po celý měsíc téměř denně.

Neopomenutelná je také Matesisova překladatelská činnost: do řečtiny přeložil dramata Sławomira Mrożka, Williama Shakespeara, dále díla Williama Faulknera, Stendhala, Margaret Atwoodové, Harolda Pintera, Henrika Ibsena, Antonina Artauda, Beaumarchaise, Alain-Fourniera aj. a také ze starořečtiny většinu her Aristofanových.

Pavlos Matesis se narodil roku 1933 ve vesnici Divri na Peloponésu. Studoval divadelní vědu (obor herectví), hudbu (obor hra na housle) a cizí jazyky (angličtinu, francouzštinu a španělštinu). V letech 1963–1964 vyučoval herectví na *Σχολή Κινηματογράφου Τηλεόρασης Ανυπόρου Στανράκου (Filmové a televizní školy Lykurgose Stavrakose)*. V letech 1971–1973 byl také pomocným dramaturgem *Národního divadla*. V letech 1974–1976 napsal a režíroval dva televizní seriály (TV YENED) a psal články pro *Floor Show*. Je autorem celkem 12 próz a 13 divadelních her, z nichž se jich 11 hrálo v *Národním divadle*. Rozloučení s ním se uskutečnilo ve středu 22. ledna na aténském hřbitově Papagu.

¹ Dříve publikováno na www.divadlo.cz/zemrel-recky-dramatik-a-spisovatel-pavlos-matesis.

Βίβλιαν Αβρααμίδου-Πλούμπη. Προσωπεία περικείμενοι, Αθήνα: Εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 2012, 190 σελ. ISBN 978-960-221-570-8.

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΒΟΣ

«Προσωπεία περικείμενοι»· αυτοί που φοράνε προσωπεία. Αυτοί που κρύβουν το πρόσωπό τους, αλλά ουσιαστικά τον πραγματικό εαυτό τους, πίσω από μάσκες· αυτοί που επιλέγουν να εμφανιστούν με διαφορετικά χαρακτηριστικά, κρίνοντας πως έτσι θα επιτύχουν να παραπλανήσουν, να ξεγελάσουν, να φτάσουν πιο σίγουρα και εύκολα στο στόχο τους. Προσωπεία περικείμενοι είναι ο τίτλος του τελευταίου βιβλίου της «δικής μας» συγγραφέως Βίβλιαν Αβρααμίδου-Πλούμπη, το οποίο κυκλοφόρησε πρόσφατα από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Τα πρώτα τρία μυθιστορήματα που έγραψε η εδώ και μια δεκαπενταετία «Πραγινή» συγγραφέας, έχουν ένα βασικό κοινό στοιχείο: ο καμβάς πάνω στον οποίο έχει κεντηθεί η μυθοπλασία αποτελεί κομμάτι της ιστορίας, άλλοτε της Κύπρου και άλλοτε μιας ευρύτερης ζώνης της Ευρώπης. Η κυπριακή της καταγωγή, η επίδραση των ιστορικών γεγονότων της νεώτερης κυπριακής ιστορίας, η τουρκική εισβολή του 1974 και η επακόλουθη προσφυγιά, καθόρισαν την θεματολογία και την προβληματική των πρώτων έργων της. Με θέματα παρμένα από την ιστορία και με γεωγραφικό πλαίσιο στο οποίο η Κύπρος παίζει κυρίαρχο ρόλο, αποτυπώνονται και αναλύονται τα στοιχεία των χαρακτήρων των ηρώων της και μέσα απ' αυτά ανθρώπινες αξίες, αρχές και δοξασίες.

Στο *Προσωπεία περικείμενοι*, το τέταρτο της μυθιστορήματα, η συγγραφέας «δοκιμάζει» τις συγγραφικές της δυνατότητες σ' ένα ακόμα πιο ελεύθερο πεδίο, όπου οι ήρωες δρουν σε χώρους που περιορίζει μόνο η συγγραφική φαντασία. Μυθιστορηματικοί οι ήρωες, λοιπόν, που δρουν σε ακαθόριστο γεωγραφικό μήκος, που σίγουρα μυρίζει Ελλάδα, φανταστική και η πλοκή της ιστορίας. Κι όμως, κάτω απ' όλα αυτά κρύβεται κάτι πέρα για πέρα πραγματικό και διαχρονικό. Η ίδια η στάση του ανθρώπου απέναντι στη ζωή. Οι συγκρούσεις που ο καθένας μας αντιμετωπίζει στη διεκδίκηση για το δίκαιο, την αντίδραση στην εκμετάλλευση. Το προσωπικό κόστος που υφίσταται κάποιος στην προσπάθεια αποκάλυψης μιας αλήθειας, απέναντι στην αποσιώπηση.

Η Χριστίνα Χύτα, μια νεαρή δημοσιογράφος και βασική ηρωίδα του βιβλίου, έχει τάξει σκοπό της ζωής της ν' αφαιρέσει τα προσωπεία από εκείνους που αναίσχυντα κρύβουν τις πομπές τους και τις παρανομίες τους πίσω από αυτά. Και ξαφνικά μπαίνουν στη ζωή της ο Άγγελος, η θεία του η Ειρήνη κι ο μικρόκοσμος ενός απομονωμένου χωριού εξαρτημένου οικονομικά από το γειτονικό ορυχείο χρυσού. Κι εκεί, δίπλα στο κόκκινο γυμνό βουνό και το ήρεμο ποτάμι που χαϊδεύει τα ριζά του, με τις παράνομες ανασκαφές στην αρχαία Πέτρα, η Χριστίνα θα έρθει αντιμέτωπη με ένα διαφορετικό τρόπο διάκρισης μεταξύ τιμωρίας-εκδίκησης.

Η συγγραφική παρουσία της Βίβλιαν Αβρααμίδου-Πλούμπη ξεκινά το 2004 και το *Προσωπεία περικείμενοι* είναι το τέταρτο μυθιστορήμά της. Το βιβλίο βραβεύθηκε με έπαινο της *Πανελλήνιας Ένωσης Λογοτεχνών*. Το πρώτο της έργο (*Όταν θα πέσουν τα μαύρα*,

Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 2004) απέσπασε το Κρατικό βραβείο μυθιστορήματος στην Κύπρο. Το ίδιο μυθιστόρημα αυτό εκδόθηκε και στην τσεχική γλώσσα με τον τίτλο *Zaváto v písku* (μετέφρασε Georgia Zerva, Praha: Baronet, 2008) και η πρώτη έκδοση εξαντλήθηκε.

Το δεύτερο μυθιστόρημα (*H ψυχή του χρυσού*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2009) τιμήθηκε με το τρίτο βραβείο της Πανελληνίας Ένωσης Λογοτεχνών. Το βιβλίο «παρακολουθεί» έναν Κύπριο ευφάνταστο απατεώνα, ο οποίος μετά την άλωση της Αμμοχώστου περιέρχεται τις αυλές της Κεντρικής Ευρώπης, μεταξύ αυτών και της Πράγας, υποδύμενος τον Αλχημιστή και πλουτίζοντας από την ακόρεστη επιθυμία των ισχυρών για περισσότερο χρυσάφι.

Το τρίτο της βιβλίο (*Στο αδιέξοδο*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2011) ήταν στη βραχεία λίστα των υποψήφιων μυθιστορημάτων για Κρατικό βραβείο Κύπρου για το 2011. Ο μικρόκοσμος μιας γειτονιάς ενός φανταστικού νησιού στη δυτική Μεσόγειο ζει, αντιδρά αλλά και επηρεάζει τα ιστορικά γεγονότα της χώρας του που εκτυλίσσονται με φρενήρη και απροσδόκητο ρυθμό.

David Holton, Peter Mackridge & Irene Philippaki-Warburton.
Revised by Vassilios Spyropoulos. Greek: A Comprehensive Grammar. 2nd edition, London – New York: Routledge, 2012, 648 str. ISBN 978-0-415-59202-4.

KATEŘINA BOČKOVÁ LOUDOVÁ

Počátkem roku 2012 se neogrecistická odborná veřejnost dočkala druhého vydání dosud nejrozšířenější souhrnné novořecké gramatiky autorů Davida Holtona, Petera Mackridge a Irene Philippaki-Warburton, od jejíhož prvního vydání (1997) uplynulo již 15 let. K původní autorské skupině se ve druhé edici přidružil odborný asistent *Ústavu jazykovědy Aténské univerzity* Vassilios Spyropoulos, specialista na generativní syntax a morfosyntax, který byl již autorem novořeckého překladu této gramatiky z roku 1999. Jeho účast na revizi první edice byla dle autorů samotných přínosem zejména proto, že zbývající tři autoři, včetně Řekyně Irene Philippaki-Warburton, již mnoho let nežijí ani nepůsobí v Řecku, a tudíž je jejich kontakt s živým jazykovým prostředím a vývojem jazyka minimální. Ověřování aktuální podoby nové řečtiny bylo v této edici provedeno nejen prostřednictvím zástupce mladé generace řeckých lingvistů, ale nově byl pro sledování soudobé podoby jazyka využit také internet, zejména pak on-line korpusy novinových textů, blogy a diskusní fóra.

Výsledkem této spolupráce je výrazně inovovaná publikace, a ačkoliv většina úprav působí na první pohled spíše nenápadně, nejedná se rozhodně jen o změny kosmetické. Autoři například přestali používat termín *katharevusa* pro označení stylisticky vyšších variant jazyka, neboť předpokládají, že řada čtenářů dnes již nemusí vědět, co *katharevusa* byla. Při-

klonili se tedy k užití adjektiva *learned*, s jehož pomocí označují lexémy přejaté do dnešního standardu novořečtiny buď přímo ze starořečtiny, nebo prostřednictvím *katharevusy*, které však nyní existují jako běžná součást vyššího stylistického registru, aniž by byly mluvčími pocitovány jako umělé tvary.

Autoři zachovali původní členění gramatiky na tři oddíly (zvukový a grafický systém, morfologie, syntax) včetně vnitřního strukturování kapitol, přidání některých nových částí nicméně způsobilo posun v jejich číslování, takže druhá edice se v tomto ohledu od první lehce liší. Značných úprav a doplnění se dočkal zejména první oddíl věnovaný zápisu a fonologickému systému řečtiny. Na rozdíl od první edice byl pro přepis řeckých fonémů použit mezinárodní systém IPA, nově byla koncipována také kapitola věnovaná výslovnosti nepřízvučného neslabičného /i/ a jeho alofonům. Zřejmě nejvýraznějším rozdílem oproti dosud uplatňovaným ortografickým pravidlům je pak na základě reflexe soudobé podoby mluvené i psané řečtiny upuštění od tzv. Triandafyllidisova pravidla o přítomnosti, resp. nepřítomnosti koncového -v u akuzativu maskulin a feminin určitého členu a osobních zájmen, *το(ν) τη(ν)* a u zápok *δε(ν)/μη(ν)*. Autoři gramatiky v soudobé řečtině pozorují trend zachovávat koncové -v u akuzativu maskulina určitého členu a osobního zájmena *τον* a u zápok *δεν/μην* bez ohledu na náslovný vokál následujícího slova, zatímco u akuzativu femininní formy *την* zůstává (i v psaném projevu) zachováno pravidlo o jeho vypouštění před frikativami včetně /s/ a /z/ a před likvidami /l/ a /r/. Odstranění koncového -v u maskulinních forem tedy považují nově již jen za fakultativní volbu. Celý oddíl je pak rozšířen o další příklady ilustrující u každého fonému výslovnost jeho jednotlivých alofonů.

Ve druhém oddílu věnovaném morfologii je nejpatrnější inovací zcela přepracovaná a zásadně rozšířená kapitola věnovaná slovtvorbě, v níž je prostor věnován i otázce akronym, jejich vzniku, výslovnosti i skloňování. U jmenné morfologie se autoři rozhodli vyčlenit speciální deklinační kategorii maskulin zakončených v nom. sg. na -ης a v nom. pl. na -εις (*πρότῳνης*) jako kategorii sdružující slova z vyšších vrstev slovní zásoby (původem ze staré řečtiny, resp. z *katharevusy*), která byla původně zařazena do skupiny substantiv s nepravidelným skloňováním (*μυς*).

Oddíl věnovaný syntaxi se rovněž rozrostl o nové ilustrativní příklady, v některých kapitolách došlo opět k rozšíření výkladu, za všechny jmenujme např. kapitolu věnovanou slovesnému rodu (III.1.4), výklad o obsahových vedlejších větách (III.5.3.4), vedlejších větách odporovacích a přípustkových (III.5.3.6) či kapitolu věnovanou parataxi (III.5.4.1). Novinkou je tabulka obsahující soupis předložek a adverbiiužítých k vyjádření prostorových a časových vztahů (*Appendix 2*). Vylepšení se dočkaly také indexy odborné terminologie a gramatických kategorií, nově byl přidán index řeckých slov, která nesou gramatickou funkci a v gramatice jsou často zmiňována (*Index of Greek Words*, str. 641).

Připočteme-li ke všem těmto vylepšením také novou a výrazně přehlednější grafickou úpravu knihy, lze očekávat, že nová edice souhrnné řecké gramatiky se opět stane hlavní příručkou neogrecistů po celém světě. Doufejme, že se brzy dočkáme i jejího novořeckého překladu, vždyť překlad první edice byl reprintován celkem třináctkrát. Řecké *Ministerstvo*

Nové knihy

školsví také ustanovilo skupinu čtyř odborníků (Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton, Μιχάηλ Γεωργιαφέντης, Γεώργιος Κοτζόγλου, Μαργαρίτα Λουκά), která má v souladu s koncepcí této souhrnné gramatiky napsat novou gramatiku řečtiny pro základní školy. Prozatím je její část (učebnice pro 5. a 6. ročník) k dispozici v elektronické podobě na stránkách řeckého *Pedagogického institutu* (www.pi-schools.gr).

NEOGRAECA BOHEMICA

**Přednášky
České společnosti novořeckých studií**

Redakce Kateřina Bočková Loudová, Markéta Kulhánková,
sazba písmem Old Standard Boris Klepal.

Vydala Česká společnost novořeckých studií, o. s.

Arna Nováka 1, 602 00 Brno.

Vytiskla MSD, spol. s r. o.,

Lidická 23, 602 00 Brno.

Náklad 120 výtisků.

Počet stran 84.

Brno 2012.

ISSN 1803-6414